

BIHAR-ORSZÁG.

ÚTIRAJZOK.

IRTA:

K. NAGY SÁNDOR.

~~~~~  
MÁSODIK KÖTET.  
~~~~~


NAGYVÁRAD,
NYOMATOTT HÜGEL OTTÓ KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1885.

ELŐSZÓ.

A mult évben egy könyvet irtam *Biharmegyéről*, a melyben *útirajzok* alakjában igyekeztem ismertetni ezt a kevésbé ismert s még kevésbé méltányolt megyét, ezt a kis »országot«, hol oly csudásan egyesül a természet minden változata.

Habár elég terjedelmes volt a kiadott kötet, mégis csak egy részét foglalhatta magában ennek a nagy és változatos megyének. Megvallva az igazat, könyvemnek nem jósoltam semmi sikert, de másfelől kötelesség-érzetem s az a vágy, hogy szülőföldemnek használjak, nem hagyott nyugodni azért kiválogattam a megyének egyes különösebben kedvelt, vagy kevésbé ismert tájait, hogy ha már az egész megyét nem irhatom le, legalább ezek legyenek ismertetve s így állítottam össze könyvemet. Természetes, hogy abba aztán nem vehettem be a megye székhelyét és központját *Nagy-Váradot* sem, mert erről a rövid megemlékezés is sok részletet kiszorított volna könyvemből.

Könyvemet nagyon jó indulattal fogadta a sajtó és közönség s az a szokatlan dolog történt vele, hogy egy év alatt két kiadást ért.

Ez a körülmény felbuzdított arra, hogy még egy második kötetet állítsak össze Biharmegyének azon részeiről, melyeket előbb mellőztem.

Előbb megismerkedtem a megye székhelyének és központjának *Nagy-Váradnak* minden nevezetesebb épületével és közintézetével, kutattam azok alapítását s

jelen állapotát; alapos értesülést kívántam nyerni mindenről, hogy erről az ősi s az országnak multban és jelenben egyaránt nevezetes városáról a *mult körvonalát* s a *jelen hű képét* nyújtsam. Azután felkerestem a szelid *nádasokat*, hol a réti madarak ezreinek dalát kíséri a nád titkos suttogása, — felkerestem a *mezőiséget*, hol a hullámzó vetések felett végig surranó szellő akadálytalanul fut tovább a szem láthatáránál, — aztán bementem az én kedves *hegyeim* közé, hol a síkság tölgyerdőjétől mind magasabbra kapaszkodik a cser és nyír, míg a bükk már a hegy-tetőket foglalja el, csupán a fenyvesek előtt huzódva vissza a bérczek csúcsairól, — felmáshztam a *havasokra*, hol a természet művészi ecsetje felséges képekkel borította el a felhők felett emelkedő sziklákat s a mélység homályába lehajló völgyeket és ezt az isteni képcsarnokot zúgó *fenyvesek* édes illatával töltötte be; — bámultam a *fenyvesi tó* tündéri szépségét, melyen keresztül a tenger tekint fel az ős-fenyvesek felséges tájaira s a *beszédes sziklát*, mely minden szót háromszorosan mond vissza, — leereszkedtem a sziklák hasadékaiba a mély *barlangokba*, melyeknek korom sötét üregei *ős-állatok csontjaival* vannak kipadozva, vagy kupolás termeik mennyezetét millió csilaggal ragyogó fehér *cseppkövek* borítják.

És mindenütt, a hol jártam, feljegyeztem a mit láttam, gyalog, lóháton, szekeren, hogy leírásom *hű* legyen. Tehát *helyszíni jegyzeteim s közvetlen tapasztalataim összszége ez a könyv*, melyet ismertető és szórakoztató olvasmányul, jó és biztos *kalauzúl* kívánok közrebocsátani.

Ha könyvem czélját éri s a közönség jóindulatát kiérdemli: fáradságom jutalmát ebben találom.

Nagy-Váradon, 1885. január 15.

K. Nagy Sándor.

ELSŐ RÉSZ.

NAGY-VÁRADON.

I. A Páris-patak és hegyek között.

Nagy-Várad. A vasuti pályaudvar. Káptalan sor. Rómer Flóris Ferencz. Főhercegi emléktábla. Főhercegi ajándékok. László főherceg kezekeresztvonása. Rómer írószobája. A rabláncz és börtön. Papnövelde. A gazdasági egyesület. A nagytemető. Székes-egyház. A püspök palotája. Erzsébet leányárvaház. Kereskedelmi kóroda. Biharmegye közkörháza.

Egy *ősi város*, melynek története szigorú összefüggésben van hazánk legrégibb történetével, mely végbástyája, hatalmas előfoka volt az országnak; — egy *ősi város*, melybe *királyok* temetkeztek, kiknek a pogányok által feldult sírjait csak most tárja fel a mult dicsőségéért rajongó tudomány; — egy *féltett város*, melynek birásáért százezrek vére ontatott ki s a vár falai alatt dörgő ágyuk remegésbe hozták az egész országot; egy *pompás fekvésű* kedves város, melyet félkörben vonuló szelid szőlőhegyek védenek az észak hidege ellen és felölelik a délről áramló enyhéséget, keletről magas bérceket bíboroz be a mögöttük föl-emelkedő hajnal, míg nyugot felől a leáldozni készülő nap végtelen rónaságon át küldi ragyogó tornyaira búcsú sugarait; — egy város a *rónaság végén, a hegyek kezdetén*, melynek tiszta levegőjét a középen végig folyó *Sebes-Körös* teszi még üdőbbé; — egy *felvilágosodott* város, melynek *nyolcz féle vallásfelekezete* különböző szertartásokkal dicséri a »*Leghatalmasabbat*,« de azért egymással a legjobb testvéri békességben élnek; — egy *művelt* város, hol a *tudomány* erősebben van képviselve, mint bármely más vidéki városban, — egy gyár-

város, melynek egymás után emelkedő gyárait a város egy részén keresztül folyó *melegvizű Pecze* táplálja ; — egy a *multban nagy, a jelenben szép és művelt* város, mely társadalmi uton többet tesz, mint más hozzá hasonló városok ; egy város, melyet *lakói* büszkén emlegetnek, az *utazók* megszeretnek. Ez : *Nagy-Várad*, Szent-László városa.

Nagy-Váradnak sokkal több *emléke* van a *multból*, sokkal több *nevezetessége* van a *jelenben*, mintsem hogy azokról részletesen lehetne írni rövid *útirajzok* szűk keretében. Ez mentsen ki, ha erről a városról, melyről köteteket lehetne írni, csak *utazók utbaigazítására* tesszünk feljegyzéseket.

És mivel *utazókat akarunk kalauzolni*, mi természetesebb, minthogy a diszes *vasuti induló ház*nál — a honnan fut ki a *keleti, alföldi s püspökladányi vasut* (melyek most már mind állami vasutak) — szegődünk az *utashoz*.

A *vasuti indóház* igen csinos épület, valamint fedett nagy *szinje* is, befuttatva kellemesen zöld folyondárral, — a *pályaudvar* — közvetlen a hegyek tövében — igen téres, melynek épületesoportjai a szerint szaporodtak, a mint a *Tiszavidéki* vasutnak Püspök-Ladányból ide vezetése után építeni kezdték előbb a *magyar-keleti*, azután az *alföldfümei* vasutat, melyek innen indultak ki ; — most már oly tekintélyes pályaudvar a három vasut egyesülésével, hogy az utast meglepi nagyságával és szépségével. Pedig az épületek valószínűleg még szaporodni is fognak, mert a *belényes-vaskohi* (most épülő) *vasutnak* szintén ez lesz kiindulási pontja.

A *pályaudvartól* szépen kövezett országút vezet befelé a városba ; — balról mindjárt a pompás » *Wöber-szálloda*«, szép márvány lépcsőzettel, elegánsul be-

rendezett szobákkal és szép kilátásu erkélylyel (nem hiában, hogy a legmagasabb rangú utazók rendszerint ide szoktak szállni); szemközt a *Sebes-Körös* medre felé lehajló város pompás *látképe*, közepén a méltóságos tekintetű várral; — jobbról a *püspök* és *kanonokok* kertjei s midőn ezek végződnek, már a városban vagyunk. De minekelőtte elérnénk azt a rakonezátlan *Páris patakot* melyben rendes körülmények közt alig van víz, sebes záporok alkalmával pedig özönvizzel borítja el a vele szomszédos utcákat (ilyen a hegyi patak vad természetete), a szép *sugár-uton* át jobbra kanyarodunk, az »*Ujsorra*« s itt a kellemes fasorok között kihajtatunk a »*Káptalan-sorra*.«

A *Káptalan-sor* egyik legérdekesebb része *Nagy-Váradnak*. Egy óriási hosszú nyíl-egyenes épület, emelete 56 erős oszlopra támaszkodik s pompás *oszlopcsarnokot* alkot. Ezen a tetőzetekben különváló, de alólról egyetlen egynek látszó épületben 10 kanonoknak van egészen külön lakása; ezek között a legkisebb s legujabban épült házban, abban, melynek oszlopai között zöld folyondár akgatja egymásba lecsüngő galyait: lakik hazánk és Európa egyik legnagyobb tudósa: dr. *Rómer Flóris Ferencz*. Ez oly név, melyet nem szükség bemutatni annak, ki valaha figyelemmel kísérte a *tudományos irodalmat* s hallott a *régészetről*, mely hazánkban oly annyira össze van forrva e névvel. A kit aztán az a meg nem becsülhető szerencse ér, hogy a kitünően barátságos *főpap* körébe jut: az bámulja őt igazán; bámulja azt a szorgalmat, tevékenységet s érdeklődést minden szép és nemes iránt, azt az önzetlen jóságot, melylyel mindenkinek hasznára igyekszik lenni. Alig is van látogatók nélkül, mert aki egyszer élvezzi fenkölt szellemü s érdekes epizódokkal tele szőtt

társalgását, az bizony igyekszik minél gyakrabban kö-
rébe jutni. Pedig a ki ugy a tudománynak szenteli éle-
tét, mint *Rómer*, ki minden látogató elfogadására tenger
kézirattal elhalmozott *íróasztala* mellől kél fel : bizony
annak áldozat társalgással tölteni idejét. Midőn ebben
a zöld folyondáros külsejű házban t. i. *Rómer* lakásá-
ban, a pompás lépcsőzeten felmegyünk az emeletre, a
szemközti ajtó felett egy *márványtáblát* látunk a falba
illesztve, melyen aranyos betűkkel következő felirat áll :

»*A legnagyobb Nádor fia*

József

cs. kir. ausztriai főherczeg Ur

a »háládatos tanítvány« emlékéül

ki September 3-kán 1878-ban

Rómer Flóris Ferencz kanonokot

mint hajdani tanítóját e házban meglátogatni kegyeskedett.

Béke a Jövőnek! Üdv és Szerencse a Távozonak!

Örök hálául a megtisztelttől.«

Ez a márvány egész *élettörténetet* beszél el, — el-
mondja, hogy az a legmagyarabb s legnépszerűbb *főher-
czeg* Rómernek *tanítványa* volt — együtt *Mária-Hen-
riette* belga királynéval — s hogy a *főherczeg »háláda-
tos tanítvány«* — a mint írni és mondani szokta —
még most is, ki *Nagy-Váradon* töltött rövid idejét is
felhasználta arra, hogy meglátogassa hajdani tanítóját,
kit mindig oly szívesen lát saját otthonában is.

Midőn belépünk a szépen berendezett salonba, itt még
csálhatatlanabb bizonyítékait látjuk annak a gyöngéd figye-
lemnek és szerető vonzalomnak, melyben *József főher-
czeg* és családja *Rómert* folytonosan részesíti. A jobb-
oldali üveges szekrény telve van drágaságokkal, melyeket
a nagytudományu főpap az *uralkodó ház* tagjaitól kapott ;

legtöbb ezek között a *József főherczeg és családja* által ajándékozott tárgyak, — közben egy-egy gyermekies tárgy, mely a kis *főherczegek* és *főherczegnők* karácsonyfáiról, vagy bérnálási ünnepélyéről került ide. Szemközt e szekrényvel — az írószoba bejáratától jobbra — egy kis asztal van: ez az asztal valóságos oltár, *emlék-oltára* a *főherczegnek* és *családjának*, melyhez hasonló aligha van egyetlen magyar ember birtokában is. Azok a tárgyak, melyek ez asztalt ékesítik s azok a *képek*, melyek ez asztal felett állanak, oly ritkaságok, hogy felül állanak a pénz-értéken, mert megszerzésük pénzért lehetetlen; ilyféle drágaságokat vagy megtisztelő *emlékül* kap valaki, vagy sehogy.

Ezen az asztalon van egy pompás kidolgozásu magas talpú *fűkehely*, az esztergályos munkának remeke, következő felirattal:

»*Arany papnak fűkehely.*«

Ez a kehely *József főherczegnek saját kezű készítménye*, melyet azon kívánnalatt küldött egykori *tanítójának*, hogy ezt használja *áldozáságának félézázados ünnepélyén* (nincs is az már messze, négy év múlva meg lesz), s a *főherczeg* megígérte, hogy akkor ő is eljön arra a szép ünnepélyre. (Adja az ég, hogy ugy lehessen és legyen!) Van ott még *gyertyatartó*, *sótartó* stb. pompásan esztergályozott fából, mind a *főherczeg* sajátkezű munkája; aztán sok kis apró tárgy, mind a *főherczeg* és *családjának* emlékei. Az asztal felett a falon a fenséges család *arczképgyűjteménye*: ott van a magyar arcú *főherczeg* katonai egyenruhában, a *főherczegné*, a *kis főherczegek* és *főherczegnők* (kik a legszegényebb mezben is *gyönyörű gyermekek* volnának), — ott van *Clotild főherczegnő* képe, — ott van a kis *József főherczeg*, ujabban a kis *László főherczeg* katonai bátorságá-

ról tanuskodó kép az elmúlt nyárról, midőn fenséges atyjának és főrangú katonáknak társaságában az *ágyut elsüti*; — aztán ott van egy *kettős arczkép*, két magyar ur van egy pompás sétakertben: egyik egy hosszú bajszú, barátságos arczu férfi egy pad végénél áll, másik a padon ül, feszes magyar nadrágban, sarkantyus csizmában, pitykés »spenzel«-ben, ezüst rojtos nyakkendővel, tollas pörge kalappal s fokossal, még zsebéből is kilóg a sallangos dohányzacskó; — ez a két magyar képű, magyar ruhájú, rokonszenves arczú, fiatal férfi közül az első *István főherczeg*, a másik *József főherczeg*, a schaumburgi kertben, a németek méltó bámulatára. Az arczképen kívül vannak még itt szabadezéki *rajzok* is: egy pompás *tengerparti tájkép*, egy *nyugvó kőpad* orgona-bokor tövéen, egy ajtó bejárata előtt *nyugvó kutya* stb. Ezek a *tájképek* mind a kis főherczegek és főherczegnők *sajátkezű rajzai*, melyekkel örömet kívántak szerezni s szereztek is apjuk kedves *tanítójának*. A képek nagyobb része *Alcsuthról* került s a mi még becsesebbé teszi a képeket, mind az *ajándékozó sajátkezű aláírásával* vannak ellátva. A képek közül nagyon érdekes a kis *László főherczeg* arczképe; ugyanis a kis főherczeg még irni nem tudván, fenséges anyja Klotild főherczegnő írta oda az ő nevét az arczkép alá, a kis főherczeg pedig *keze kereszt-vonását* tette a neve után és pedig háromszor. Milyen érdekes az, midőn egy főherczeg *keze kereszt-vonását* teszi arczképe alá, mert nem tud irni, — de ki még sem akar hátrább maradni testvéreinél, kik sajátkezű névaláírásukkal látják el *arczképeiket* s akkor a 4 éves kis gyermek megkéri anyját, hogy írja oda az ő nevét, ő pedig keze keresztvonását odahuzgálja. Mily eredeti ötlet s mily angyali gyöngédségről tanuskodik! Mennyivel drágább

ez az arczkép így ! Valóban ilyen *főherczegi ajándékokra* kevés embernek van alkalma büszkélkedni . . .

Ha betekintünk az *író-szobába*, ott láthatjuk meg azt a roppant szorgalmat és munkásságot, mely *Rómert* bámulatossá teszi. Két íróasztal — nagy állványokkal — telve van iratokkal s folyton használt könyvekkel, valamint régiségek rajzaival és térképeivel ; — két terjedelmes nagy szekrény, telve nagybecsű *kéziratokkal* ; — körül az egész terem fala mellett könyvtartó állványok ezrekre menő *könyvekkel* s számtalan *térképpel*. Mennyi nagybecsű munka és kézirat van itt, melyek a külföldön ezeket jövedelmeznének, itt pedig hevernek ! (A tudományos akadémia a *vidékről* nem igen keresgéli kiadványaihoz a kéziratokat !) Megyénket érdeklőleg is van itt egy megbecsülhetetlen mű : *Biharmegye régiségeinek leírása s képei* ; de hát ez is csak *kézirat*, pedig nem is egy pár éve van készen.

Még valami más érdekesebb is láthatunk ebben az *írószobában*, mely Rómer jellemére vet világot. Egyik egy *rabláncz*, másik egy 40—50 centiméter nagyságú négyszögű dobozban teljesen berendezett *börtön-cella*. Emlék mind a kettő, dicső napoknak szomorú emléke. A *szabadságharcz* lelkesítő *Rómert* is, kivetkőztette a reverendából s ő felcserélte ezt az *utászok* egyenruhájával, hol csakhamar *főhadnagyi* rangot kapott. Vastag kötetet adnának ki azon érdekes események, melyek a szabadságharczból *Rómer* életével szoros összefüggésben vannak, — de azokat itt mellőznünk kell, — csupán azt jegyezzük meg, hogy a *debreczeni csata* alkalmával — melynek elvesztését Görgeinek tulajdonítják — *Rómer* is részt vett az ütközetben s a magyarok szétveretése után menekült ő is és sok bujdosás után Zólyom megye felé vette útját, azon reményben, hogy ott, *Nagy-Szalathnán* menedéket

talál a *postamesternél*, a kinek fia éveken keresztül lakott Pozsonyban, Rómer anyjánál s így joga volt hinni, hogy a postamester most ki fogja mutatni a hálát, melyet Pozsonyban annyiszor emlegetett. Rómer szerencsésen el is jutott *N.-Szalathnára* a *postamesterhez*, de midőn attól segílyt kért a tovább menekülhetésre, a *postamester* segíly helyett az *ellenség* kezébe szolgáltatatta őt, kit magok az oroszok megakartak menteni. Így aztán *Rómer* elfogták, nehéz vasba verve *Olmüczbe* hurczolták, hogy töltsse ki ott *vasban* azt a *8 évet*, melyre ítélte a börtöni évek osztogatásában bőkezű *haditörvénytörvényszék*. Bizony, a főherczeg-nádor gyermekeinek valóban kedvelt és nagyrabecsült tanítóját bedobták egy büzhödt földszinti börtönbe, hadd fényesítse ott a kezére-lábára erősen rázárt rablánczot, hogy annak megcsörrenése még álmában is eszébe juttassa a *hazafi érdem* jutalmát. És aztán az alatt az *öt esztendő* alatt — a *míg hordozá* — (3 évet elengedtek a büntetésből), úgy megszerette Rómer ezt a *rablánczot*, hogy mikor kibocsátották a börtönből, drága pénzen megvette, hogy megőrizze *örökemlékül*.

És milyen volt az az *olmücsi* börtön, melybe a vásra-vert Rómer 3 lengyel fogoly társaságában zárták! A börtön-czella mellett *vágóhid* volt, hol estvétől reggelig és reggeltől estig kétségbeesetten üvöltöttek a kiéhezett és vágóhidra vitt barmok; — s azon kívül még, hogy ez a kétségbeesett bögés nem hagyta aludni a foglyokat, képzelhető az a bűz, mely egy vágóhid körül szétterjed! A *börtönt* egyetlen ablak világította meg, vagy helyesebben mondva, egy ablakon hatolt be némi kis világosság, — ez a sűrűn rostélyozott ablak tulajdonképen *lőrés* volt ágyu számára, az olmücsi várnak a Morva folyóra nyíló legmélyebb sánczán, valami 2

ölnyi vastag falon ; képzelhető aztán, hogy egy ilyen ablak miként világított ! A foglyok, ha világos nappal (a porkolábtól tudták meg csak ezt) olvasni akartak, akkor kettő leült, kettő állott az ablaknál s úgy voltak képesek olvasni. Alig nézett jól körül Rómer ebben a cellában, az ablak mellett a falon ezt a magyar felírást találta :

»Ha ide záratol
Hazámfia !
Tudd meg, hogy 4 magyar
Előtted itt vala !
1849.«

Későbbben azt is megtudta Rómer, hogy az a magyar fogoly, ki ezt a felírást gyöngé vigasztalásul, vagy inkább emlékül hagyta a börtön falán, *Barsi József* bicskei pap volt.

Rómernél egy kis négyszögű dobozban meg van az *egész börtön* s annak berendezése, oly tökéletesen, mintha csak az ember fordított látszóval magát a börtönt nézné ; — ott van a 4 ágy párnástól-paplanostól, a hosszú asztal közepén, mely mellett kétfelől lócza, végénél pedig egy szék áll (mely széket Rómer vásárolt), — ott van a vizes korsó, — ott vannak a falra aggatott öltözetek, — ott van a kis kályha ; — egy szóval minden ott van, a mint a börtönben volt, kicsinálva rabkenyérből, kolompérből, papirosból és fából. És a mi ezt a tökéletes méretek szerint készített kis börtönt még becsesebbé teszi, az, hogy *Rómernek saját-kezü készítménye*, — édes *anyja* számára készítette, hogy lássa meg az ő börtönét. Bizony volt rá elég ideje ! Pedig nem hevert soha ; font drótból lánczokat, készített fafaragványokat, bele gyakorolta magát úgy a papiros-művek készítésébe, hogy azok árából nemcsak

fentartotta magát, hanem midőn kiszabadult, 60 arany megtakarított pénze volt. (Később megtudták, hogy az összes papiros-műveket *Dorottya főhercegnő* vásárolta össze titokban, hogy a szegény foglyokon így segíthessen). Hosszas panaszok és kérelmek után végre kivették e börtönből Rómert és elvitték *Josefstadtba*, tisztes-séges börtönbe, a hol *kitöltötte az olműczi idővel együtt az öt évet vasban*, a mikor kegyelmet kapott

Ez csak egy pár vonás a nagy tudós érdekességekben gazdag életéből. . . .

A »*Káptalan-sor*« végénél van részben a mult század végén, részben a jelen század elején épült róm. katolikus »*papnövelde*«, egy a tanulás céljaira gazdagon berendezett csendes intézet, a hol lakásuk is van az úgynevezett »*kis-papoknak*«. De nem csupán a római katolikus *papnövendékek* vannak itt, hanem a *görög katolikusok* is, a kik különben mindent egyformán tanulnak a római katolikusokkal, csupán a *szertartásból* kapnak külön tanítást. Ha az ember egy napot eltöltene ez elég szigorú intézetben, azt tapasztalná, hogy a növendékek reggel 5 órakor felkelnek, $\frac{1}{2}$ 6 órától fél hétig imádkoznak, ekkor 8 óráig mély csendben tanulnak, — 8—10-ig előadáson vannak, ekkor egy félórai szabad idő után $\frac{3}{4}$ 12-ig tanulnak, ettől 12-ig szentírást olvasnak, 12 órakor ebédelnek, $\frac{1}{2}$ 2-től 2 óráig csend, 2—4-ig előadás, félórai szabad idő után $\frac{3}{4}$ 7-ig csend, ekkor 7-ig Szent-Irás olvasás, 7-kor vacsora, $\frac{1}{2}$ 9 órakor ima s lefekvés. Ez a rendes mindennapi életök a papnövendékeknek, csak kedden, csütörtökön és ünnepnapokon van változás.

A »*papnövelde*« mögött van a »*Biharmegyei gazdasági egyesület*« kiállítási csarnoka — mely 1872-ben épült — gyümölcsös és csemetés kert mellett, mely-

ből évenként ezer meg ezer csemete küldetik szét az országba. A *gazdasági egyesület* még 1840-ben alakult meg először, de néhány év múlva feloszlott; későbbben 1859-ben ismét megalakult, de néhány év múlva ismét feloszlott; míg aztán 1870-ben újra alakult s azóta virágzik. Célja az egyesületnek: »Biharmegye *mezőgazdasági és kertészeti fölvirágzásának előmozdítására* elméleti és gyakorlati téren közremunkálni, kiterjesztvén figyelmét a szőlőművelésre is.«¹⁾ E célnak megfelelőleg aztán kiállításokat, szántás-, eke- és lóversenyeket stb rendez, — tagjai az »első m. általános biztosító társaságnál« tűzbiztosításaikra nézve díj — leengedésben részesülnek, valamint az egyesületi kertből a csemetékét tetemesen leszállított áron kapják. Kiadja a »*Bihari gazda*« című havi közlönyt.

A »gazdasági egyesület« kertje mellett kellemes fasorok között vezető út végén van a »*nagy temető*«, hol a legfényesebb sirboltok s legdrágább sírkövek vannak, hová minden vallás-felekezet temetkezik. Nagy kár, hogy e különben pompás hely rendezve nincs, úgy hogy a legtöbb részében 2 egyén is csak akkor fér el egymás mellett az úton, ha egyik a sirdombra hág. E temetőben nyugszik többek között az e század közepén nagy hirben álló énekes *Bodorfi Henrik* és a *shaksperei* alakok s általában tragikai hősök kitűnő személyesítője: *Rónai Gyula*, színházunknak oly sok ideig kedvence . . .

A »*Káptalan-sor*« előtt áll a nagyszerű *székesegyház*, melyet 85 ablak világít meg s a város felé néző s jóniai oszlopok által ékesített homlokzatát két oldalon 32 ölnyi magas kettős torony zárja be, melyek kö-

¹⁾ Tiszteletbeli elnök *Tisza Kálmán*, elnök *Szabó József*, alelnökök *Nagy Lajos* és *Tisza István*, titkár *Patzkó György*, pénztárnok báró *Mannsberg Ernő*, ügyész *K. Nagy Sándor*.

zött a homlokzat befelé homorodván, félhold alakú terrást képez a templom hármassá ajtaja előtt, hová lépcsőzet vezet fel. A templom belseje meghatóan szép; — az oszlopokon nyugvó karzatok, a *Szent-István* és *Szent-Imre* 9 lábnyi magas szobraival díszített főoltár, körülte a püspöki és káptalani díszes ülőhelyek, — a főoltárral szemközt levő — Mária-Terézia királyné által ajándékozott — nagy orgona,¹⁾ melynek áhítatos zúgása vasárnap és ünnepnapokon az *ének* és *zenekar* gyönyörű összhangzatát kíséri, azok a részben *biharmegyei márványból* készült és szép festményekkel ékesített mellékoltárok az oszlop által tartott oldalfolyosók alatt; azok a *pompás* ablakfestmények, a márvány szószerű, középen a templom pompás festményekkel díszített magas hajójáról lecsüngő örök-lámpa; aztán az a magasztos arcú *püspök*, körülvéve pompás egyházi díszbe öltözött, nagy violaszin gallérú, jóságos arcú *főpapokkal*, fehérbe öltözött üde, ifjú *kispapokkal* s angyaloknak látszó apró *kis fiukkal*, kiknek összhangzó buzgó énekét az orgona imára gerjesztő zúgásával kíséri: ah, oly szép, oly megható jeleket ez!...

A sekrestyében egy igen érdekes régiséget: *Zsigmond királynak* igen régi arczképét találjuk. A sekrestye feletti szobákban van elhelyezve a káptalani *könyvtár* és *levéltár*, melyekben nagyon becses könyvek s kéziratok találhatók.

A *Ricca* olasz építész terve szerint készült *székesegyház* alapkövét ghymeszi gr. *Forgách* Pál nagyváradi

¹⁾ A székesegyházban levő nagy orgona 28 változattal, 2 mechanikus változattal és 2 manualéval van ellátva. Ezt Pöffel bécsi mester készítette s a *pedál-sípoknál* már *alkalmazta* azt a *küprendszert*, melyet most újnak neveznek némelyek.

püspök 1752. május 1-jén tette le s a 37 öl hosszú, 16—18 öl széles templomnak építése 1780-ban lett befejezve s gr. Kolonits László váradi püspök által 1780. június 25-ikén szenteltetett fel. A templom száz éves ünnepélye alkalmára 1880-ra *Lipovniczky* István jelenlegi nagyváradi püspök áldozatkészsége a templomot kiujtatta, ujonnan festette s mivel őt hazaszeretete miatt történt fogságából származó régi betegsége megakadályozta a nagyszerű ünnepélyen való részvételben, mely 1880. évi június 25-én tartatott, helyette a kalocsai érsek *Haynald Lajos* bibornok végezte a fényes egyházi ünnepélyt.

Nem lehet említés nélkül hagyni azt a *kétfejű sast*, a templom homlokzatán, melynek ott-létében oly sokan megbotráncognak. Pedig nincs igazuk, — mert az a kétfejű sas épen olyan *családi* czimere volt *Mária Terézia* királynőnek, mint akármelyik nemesnek a maga czimere és ha *Mária Terézia* királynő *családi czimerét hálából* odafüggeszték a templom építésekor s azóta *kegyeletből* ott hagyták az egymásután változó püspökök, azt megmagyarázza azon körülmény, hogy *Mária Terézia* királynő 92,398 frt 18 krt adományozott ezen templom felépítésére. . . .

A székesegyháztól balra, egészen szabad téren, áll a monumentális *püspöki palota*, egy pompás 2 emeletes épület (365 ablakkal), melynek építtetését *Ricca* olasz építész terve szerint *báró Patachich* Ádám püspök kezdette meg 1752-ben s az építkezés 1780-ban lett befejezve. A földszinten — a hol lakik mint könyvtárnok hazánk egyik jeles történettudósa *Bunyitay Vincze* — van elhelyezve a püspökségi nagy *könyvtár*, — az első emeleten a kaputól jobbra a nagy diszterem és a püspök termei, balra pedig, valamint a második emeleten

a vendégek részére pompásan berendezett termek. Az egész palota berendezése méltó a gazdag és nagytekintélyű *várad*i püspökhöz. Legnevezetesebb azonban a *díszterem*, melynek bejárata felett márvány-táblára következő sorok vannak bevésve :

»Ezen termet
Ujból diszittetvén
1879. ápril 24-én
I. Ferencz József,
Magyarország apostoli királya és *Erzsébet* királyasszony
ő Felségeik
házasságának negyed százados
emlékünnepe
főlavatta
Lipovnoki *Lipovniczky* István
nagyváradi püspök«

A pompás terem boltozatát és falait művészi festmények diszítik, melyek id. *Storno* Ferencz munkái. A boltozaton *Szent-László* király életéből vett legendaszerű történetek vannak megörökítve : a kun vitéz által elrablott magyar leány megmentése, *Szent-László* koronáztatása, a székesegyház alapítása, a kereszteshadak vezéri botjának átvétele, vízfakasztás a sziklából, vadak előidézése az éhező tábor számára. A boltozat közepén *Lipovniczky* püspök családi czimere áll. A falon körül : *Vitéz* János, *Martinuzzi* György, *Benkovich* Ágoston, gr. *Forgách* Pál és báró *Patachich* Ádám püspökök és *Rogerius* — a »Carmen miserabile« szerzője —, *Janus Pannonius*, *Pray* György és *Hoványi* Ferencz váradi kanonokok és a váradi születésű *Pázmány* Péter arczképei vannak, kik az egyház körül kitűnő érdemeket szereztek. Ezeken kívül a Felséges uralkodó pár arczképe is ott diszlik . . . Ez a nagy terem, mely nem ritkán látja a haza legjelesebb embereit, hercegeket,

bibornokokat, püspököket, minisztereket stb., valóban diszére válik annak a pompás palotának

A palota terjedelmes és szép kertjének keleti szélé mellett kettős fasor vezet le jobbra, egy igen csinos földszinti házhoz, mely kastélyszerűen áll egy téres park szélén. Ez az »*Erzsébet leány-árvaház*,« mely a »biharmegyei nőegylet« tulajdona. A »*Biharmegyei nőegylet*« az 1866-ik évben alakult, mintegy 100 alapító és 400 rendes taggal (5000 frt alapítvány s több mint 1000 frt évi díjfizetés kötelezettségével), az elszegényedett családok gyámolítását tűzvén ki célul. Egy pár év múlva *Báró Gerliczy Félixné* szül. *Gróf Kornis Lujza* kezdeményezése folytán *árvaházat* is létesített, hol a 6—15 éves árvák szülői gondban és ápolásban részesüljenek, kiképeztessenek minden kézi és házi munkában, de egyszersmind iskolában is taníttassanak. Előbb csak 12 árva fogadtatott fel, de midőn a *nőegylet* megvette ezt a *Dezső Szaniszló*-féle diszes házat (12,500 frtért) s ő Felsége a királyné nevére elnevezve 1879. szept. 14-én nagy ünnepélyességgel megnyitotta, már 24 árva számára volt berendezve az »*Erzsébet leány-árvaház*,« melynek lehetőségét nagyban elősegítette azon körülmény, hogy báró *Bogdándyné* szül. *Sauer Friderica* 10,000 frtot adományozott e célra. Most aztán a nőegylet segélyez évenként 40—50 szegényt és gondoskodik erről az *árvaházról*.¹⁾

Az *árvaház* — hol jelenleg 16 árva van — berendezése csinos és célszerű, 7 szobában és egy nagy teremben. A nagy teremben van 12 vas ágy, párnával, paplannal, pokrócczal és szalmazsákkal; mindegyik ágy felett fel van

¹⁾ A segély-pénztár 12,581 frt 45 kr, az *árvaház* 42,672 frt 79 kr, így a nőegylet összesen 55,254 frt 24 kr. vagyonnal birt az 1882-ik év végével.

irva az árva neve, vallása, életkora és felvételi ideje; 7 ágy van megjelölve alapítványi táblával: egy »*Deák Ferencz emléke*,« egy »*Báró Gerliczy Félixné szül. Gr. Kornis Lujza*« — és öt »*Bogdándy-Sauer Friderika alapítvány*.« A munka-teremben sok érdekes kézi munkát láthatni. Az *árvaház* minden tekintetben igen szép rendben van s dicséretére válik a »*biharmegyei nőegyletnek*.« . . .

Elhagyva az árvaházat, azon a parkirozásra váró »Ujsoron« térünk visszafelé a főutra s elhagyva a »*Csendőr szárnyparancsnokság*« és »*csendőr-laktanya*« épületét, mindjárt ennek szomszédságában találjuk a »*Kereskedelmi kórodát*,« hol 3 szoba van 2—2 ágygyal s a szükségeseikkel czélszerűen berendezve beteg kereskedők, segédek s tanoncok számára; — ezen kívül van egy tágas gyűlés-terem, melyet a kórház tevékeny elnökének *Janky Józsefnek* arczképe díszesít.

A *sugár-utra* kiérve, mindjárt ott találunk egy nagy és impozáns emeletes épületet. Ez »*Biharmegyei közkórháza*.« A díszes épület közepén levő főbejárat jobb oldalán *fekete márvány* táblára ez van bevésve:

»*Saluti et Solatio*
aegrorum

Provincia Bihar
MDCCCVI.«¹⁾

Ezen felírás mutatja, hogy a kórház 1806-ban épült. De már ezt megelőzőleg is: »1783-tól kezdette ezen megye gondoskodását arra fordítani, hogy a nyomorultaknak és ügyefogyottaknak valamely menedékhelyet készíttessen, — hogy azt az idők sokféle viszontagsága miatt mindaddig tökéletességre nem vihette, most

¹⁾ A betegek egészségére és vigasztalására Bihar megye 1806.

pedig egész buzgósággal és igyekezettel hozzá fogván, a megyebeli minden jóltevőknek munkás adakozásai által annyira elősegéltetett, hogy ezt ugyancsak lábra állította itt Váradon, annak belső állapotját Fundusát elrendelte.«¹⁾ *Biharmegye* Boronkay Gáspártól megvette ezen telket s a rajta levő (akkor kisebbszerű házat) 17,000 frtért, mely »mind fekvésénél, mind épületének és udvarának tágas voltánál fogva alkalmasnak találattott.«²⁾ *Biharmegye* közgyűlése a bizottság ezen jelentését, elfogadván, elhatározta, hogy »azon *Ispotály* az hosszas nyavalában sinlődözök, ügyefogyott és minden Segítség nélkül valók s *Bolondok* és *veszettek* számára létesített *menedékhelynek* rendeltetik,« — s »minden *hiten levők közönséges adakozásából állíttatván fel ezen Ispotály*, a dolog természete és a keresztényi és Felebaráti szeretet kívánja, hogy abba a betegek és nyomorultak is *minden valláskülömbőség nélkül vétessenek be*, most és minden időben.«³⁾

Ezen kórház 1806. június 18-án nyitattott meg.⁴⁾

A kórház berendezéséről s az abban látható rend és tisztaságról szakértők a legnagyobb elismeréssel szólnak. A *férfi* és *női* osztályok, ezek ismét a betegség minősége szerint, el vannak különítve, — van *férfi* és *női tébolyda* is. A betegek száma átlag évenként 260—300, az elmebetegeké 40—50.

¹⁾ Jelentés a Helytartótanácsához 1806. szept. 1-ről. *Biharmegye* levéltára. 1806. szept. 1. Közgyűlés jegyzőkönyve 1370. sz.

²⁾ Bizottsági jelentés 1806. jun. 16-iki megyei közgyűléshez. *Biharmegye* levéltára: 1806. évi 941. szám.

³⁾ *Biharmegye* levéltára 1806. évi jun. 16-iki jkv. 943. sz.

⁴⁾ *Biharmegye* levéltára. 1806. évi jun. 18-iki jkv. 1000. sz.

II. Várad-Olaszi északi része.

Irgalmas-szerzet. Barátok temploma. Katona-kórház. Honvéd-laktanya. Szépítési egyesület. Szent-József intézet. A Báránka. II. József császár a Báránkában. M. kir. Bába-képezde. A törvényszék palotája. Önségély-egyesület. A Széchényi-tér és szobra. A váradi fogház. Rabsegélyező egyesület. A megye háza. Tisza Kálmán szülő háza. Az orosz templom. A város háza. A seminarium.

A *kórháznál* a Párispatak hidján át a főutczára jutunk, hol balról egy nagy ódon — emeletes — épület belső oldalánál két — vékony hegyes, bádogfedelű — tornyocska között emelkedik egy kápolna veres kupolája. Ez az »*Irgalmas szerzet*« (Misericiórdianusok vagy közönségesen Mizeriek) *zárdája* és kápolnája. Egy szerzet, melynek tagjai örökös szegénységet fogadnak s egész életüket a szenvedő emberiség javára szentelik, a kik *soha nem kérnek jutalmat* fáradságukért, vagy működésükért s önzetlen életük a jótékonyág szakadatlan láncolata, kiknek nincs más céljuk, hanem hogy segítsenek a szenvedőkön, még pedig *ingyen*. Van *kórházuk* 20 ágygyal, hová minden *vallásra és születéshelyre tekintet nélkül* befogadják a betegeket, orvosolják s minnemen, még orvossággal is ellátják azokat — *díj nélkül*, e miatt saját *gyógyszertáruk* van. (Nem csuda aztán, ha oly áldva emlegetik a szegények.)

Az »*Irgalmas-szerzetet*« Váradon *Gyöngyösi* György apát-kanonok alapította, ide hozván Egerből 1760. évi *julius 17-ikén* két *irgalmas barátot*: Balthazár Ferencczet — ki aztán első *prior* lett Váradon — Lipcsei Pacificust, ki alamizsna-gyűjtő (collector) volt. A szer-

zetnek pompás piros bársonyba kötött s pergamenre remek módon kiállított *alapító oklevelét* — melyet felté-
keny gonddal őriz a szerzet — *Mária Thérézia* kirá-
nyő adta ki 1761. évi július 7-ikén, ellátva sajátkezü
aláírásával és lecsüngő nagy pecsétjével, mely alá van
írva még *Pálfi* Miklós és *Jablonczky* József által . . . II.
József császár is teljes elismeréssel viseltetett e szerzet
íránt s midőn a szemközti utczában lakott *Franciská-
nusok* szerzetét feloszlatta, *megkínálta* az Irgalmas-szer-
zetet azoknak nagy és téres *zárdájával*, azonban a
szerzet nem fogadta el. Az első 30 év alatt min-
dig csak 2—3 szerzetes volt itt, de midőn *Paál* Gás-
pár váradi kanonok 1792-ben gazdagon megajándékozá
a szerzetet ; ettől kezdve már rendszeren 5—6 szerzetes
— köztük egy áldozár — látja el a *kórházat* és *ggógyszer-
tárt* a *prior* vezetése alatt.

A »*Miseriek*« zárdájával szemközt, a jobboldali
szegleten vasrácsozatos, szép növendék-kertben díszes
templom emelkedik : ez a »*barátok temploma*«, mely
még mindig viseli e nevet, habár azok a »*barátok*«,
kiknek tulajdonát képezte, majdnem száz évvel ez-
előtt (t. i. 1788-ban) elköltöztek innen mindenestül
(még pedig nem egészen önként) s azon időtől kezdve
ez a várad-olaszii plebánia temploma lett.

Jelen alakját 1876-ban nyerte a templom, midőn
Palotay László plebános 1876. ápril 8-án — a legköl-
tőbbünnep — Virágvasárnap előtti szombaton — letevén
a *torony* alapkövét, erre *Knapp* Ferencz váradi építő-
mester négy hónap alatt felemeltette ezt a tekintélyes
tornyot, aztán az ócska templomot kívül-belől uj ruhába
öltözteté ; — a templom belsejét *Silcher* Fridrik, *bécsi*
akadémiai festő, kifestette és márványozta, — *Wéber*
György, *bécsi* cs. kir. udvari aranyozó, gazdagon meg-

aranyozta és díszítette, — a *mellékoltárok* közül Szent-Ferenczet és Szt. Józsefet *Mezey* Lajos nagyváradí festő művész¹⁾ festette, — *Szamosy* Elek — *Munkácsy mestere* — szintén nagyváradí lakos²⁾ pedig egy *Szent-István király* oltárképpel és öt kis oltárképpel örökölt meg ecsetének művészi kezelését. Az így megújított és új toronynyal ellátott templom *Vinkler* József kanonok által 1876. december 8-án felszenteltetett.

Az előtt a templom északi végén volt egy csonka torony, majdnem egészen eldugva, a mint az a *ferenczrendi szerzeteseknél* rendes szokás, úgy hogy csak a harangszóra vettük észre, hogy annak a komor templomnak van egy még mogorvább tornya is, melyeknek falait egyformán bekormozá a felettük elviharzó 127 esztendő, mely eltelt addig, míg a világtól elmaradt öreg torony lebontatván, helyette egy modern torony támadt fel, a templom pedig új ruhát kapott.

Bizony, 127 évig élt az az öreg torony az ő régi templomával szép csendes békességben. Együtt vénültek meg, éltek szép időket, éltek szomorú időket. A jó *„ferenczrendi szerzetesek“* (vagy közönségesen mondva: *Franciscanus barátok*) még 1732-ik évi májusban megkezdtek építeni ezt a templomot és csak 17 év múlva (1749-ben) fejezték be egészen, amint ezt a templomban Szent-József és Szent-Ferencz oltára között befalazott táblának felírása igazolja:

„Anno MDCCXLIX
Die XX april seu
Dom. II. Post Pascha
Consecrata est Ecclesia
Haec in venerat. s. spiritus

¹⁾ Meghalt Nagyváradon 1880-ban.

²⁾ Jelenleg rajztanár a reáliskolában és gymnasiumban.

Per ex I. R. C. Paulum Forgách
 Ep. Varad sub Guardia
 Natu P. Athanasii
 Hihalmi.«

Ezek a »*barátok*« itt laktak a templom melletti egy emeletes épületben, melyet 1731-ben készítettetek maguknak. Azonban II. József császár (1786. október 5-ikén) egy rendeletet adott ki, a melylyel a váradi *ferenczrendiek kolostorát eltörölte* és hiában volt minden kérvényezése egyeseknek és a városnak, a császár hajthatatlan maradt s a *ferenczrendi barátok* 1788. évi május 15-én végképen bucsut vettek Nagy-Váradtól, üresen hagyva kolostort és templomot. A templom a plebánia részére adatott át *plebánia-templomul*, — a kolostor pedig — mivel azt a *Miseriek* elfogadni nem akarták, — katonai czélokra rendeztetett be.

A *ferenczrendiek kolostorából* még most is meg van egy darab alacsony egy emeletes ódon épület, melynek ajtaja felett két egymáson keresztbe tett felnyúló *kar* s az ezek között emelkedő *kereszt* mutatják, hogy hajdan itt a vallás békés emberei laktak. Most már ez is a katonaságé. Előbb *katonai nevelőintézet* volt a régi kolostor többi részével, melyet csinos egy emeletes épületté építettek ki, — azután pedig katonai *kórházzá* fordították, felírva reá jó vastag betűkkel: »*K. K. Militair-Spital*.« És hogy ebben a valóban jól és nagy kényelemmel berendezett kórházban a betegek arra az esetre is biztosítva legyenek, ha ellenség foglalná el a várost: a kórház kapuján egy szép tiszta *veres kereszt* van kifestve.

A katona-kórház mellett van az emeletes *plebánia-épület*, mely 1784-ben épült (tehát ugyanazon évben, midőn a körösparti ev. ref. templom s a gör. keleti

templom), — ezért tartotta a mult évben száz éves jubileumát.

A »*barátok*« temploma előtt az »Irgalmas-rend« házának bejáratával szemközt van egy szobor, mely a »fájdalmas Szűzet« ábrázolja, ölében a keresztfáról levett Krisztussal. Ezt néh. *Szaniszló* Ferencz püspök állíttatta ide 1852-ben.

A »*barátok templomával*« szemközti szegletet egy csinos egy emeletes épület foglalja el, a »*M. kir. honvéd-laktanya*«, melyet a magas állam 1882-ben építtetett *Rimanóczy* Kálmán helybeli kitünő építész által, a Váradon állomásozó gyalog honvédség (10-ik zászlóalj) számára. (Jól tette, bár több kaszárnnyát is emeltetne, megérdemelné ez a város, mely hajdan Magyarország végvára és legerősebb *véd-bástyája* volt!)

A »honvéd laktanyának« a főutczára néző részével szemközt, megyénk valóban szeretett főispánja br. *Döry* József házának egy részén keskeny hosszú táblára ez van felírva :

»*Nagyvárad* szépitési egyesület.«

A czim megmagyarázza, hogy itt van a »szépitési egyesület« helyisége, melyet a nagylelkű főispán *díjtanul* engedett át az egyesületi gyűlések és hivatal helyéül.

A legönzettelenebb *egyesület* ez, mely a város *előrehaladását* óhajtó egyénekből állott össze s célja: »a város erre alkalmas téreinek, utczáinak parkirozása s általában minden üdülési, szórakozási közhelynek ugy egészségügyi, mint szépiészeti szempontból egyaránt kívánatos fejlesztése, csinosítása.«¹⁾ Egy társaság ez, melynek tagjai azért állottak össze, hogy együttes erővel társa-

¹⁾ A »*Nagyvárad* szépitési egyesület alapszabályai.« 2. §. *Nagyvárad* 1883.

dalmi uton szépítsék a várost, rendezzék s befásítsák ennek köztereit; — és habár az egylet még csak 1881. évi márczius 26-án alakult meg, — habár a tagok száma — a polgárság megfoghatatlan közönye miatt — alig megy *négyszázra*¹⁾: — az egylet már is feltűnő eredményeket tud felmutatni: így befásította a *Szent-László tért* és néhány utcát, rendezte a végromlásnak indult *Széchenyi-tért*, megalkotta azt a pompás »*Sugár-utat*«, mely a Páris-patak főutczai hidjától ki egészen a vas-útig a város *legszebb terét* képezi már is, hát ha majd a fák lombjai megbokrosodnak!

A »*szépítési egylet*« az eltagadhatatlan érdem és dicsőség, hogy meghonosítá Váradon a *nyilvános felolvasásokat*, melyeket városunk *úri közönsége* mindig nagy kedvvel látogat.

Egyszóval a »*szépítési egylet*« nagyobb pártolást érdemelne, hogy még nagyobb dolgokat vihessen végbe.²⁾

Tovább a főutczán dr. Grósz Albert »*szemgyógy-intézetét*« találjuk, melylyel szemközt van a régi »*Apolló szálloda*«, hol a század elején sokszor tartattak színi előadások. E szálloda mellett van a hasonló, de ma már hivatalosan »*Szaniszló-utczának*« nevezett utca, melyben városunk egyik legnevezetesebb intézete van: a »*Szent-József intézet*«.

Milyen szép, milyen lélekemelő gondolat az, gondoskodni az árvákról, kiknek gyámolát elrabolta a halál, — felszedni a sárba hullott gyémántokat, hogy azok

¹⁾ Az évi tagsági díj 2 forint s Váradnak 31,324 lakosa van!

²⁾ A szépítési egylet elnöke *Lipovniczky Sándor*, alelnöke *Jezerniczky Ferencz*, jegyzője és ügyvéde *K. Nagy Sándor*, — másik jegyzője *Gyalokay Sándor*, pénztárnoka *Mezey Mihály*, fáradhatlan tevékenységű tagjai közt elsőik dr. Rómer Flóris Ferencz kanonok és id. Gyalokay Lajos törvényszéki elnök.

megtisztulva s kiköszörülve fényesen tündököljenek, — megnyitni az utat azok előtt, kiknek hivatásuk a magasra jutás! Milyen nemes gondolat letörölni a fájdalom könnyűit s vigasztalást és segílyt nyújtani az elhagyatottságban! Óh, azok az emberek, kik az *árváknak* fogják pártjukat, legjobban megérdemlik az emberiség hála-ját, a kegyeletes megemlékezést!

Ilyen nagy lelkek voltak azok, kik ezt a »*Szent-József intézetet*« megalapították. A ki ezt az *intézetet*, ennek gondos *berendezését*, ezeket a böles atyai szeretettel és szigorral bánó *felügyelőket* s szelid, elégedett, egészséges üde arczu *növendékeket* látja: valóban hála-könnnyel telnek meg szemei azok iránt a valóban nagy lelkek iránt, kik ezt az intézetet megalapították. Ezek között első volt *Salamon József* nagyváradi l. sz. őrkanonok, kiről az intézetet sokan ma is *Salamon-intézetnek* nevezik; — ez a székelv eredetű főpap már életében nagyon sokat tett a szegényekért: házának egyik részében ápodlát, másik részében árvaházatot tartott, — későbbben minden tehetségét árvagyermeknek nevelésére fordította és 1781. december 7-ikén kelt *végrendeletében* nagy összegű alapítványt tett »*árva gyermekek nevelésére és tartására*,« meghatározta, hogy ezen árvaház »*Szent-József intézet*« nevet viseljen s növendékei a 6-ik osztály bevégzéseig *egyenruhában* járjanak, még pedig árvákhoz méltóan *feketében* s visel-jék azt a bő köpenyeget, — a kik nem akarnak papok lenni, a 6-ik osztályon tul már nincs helyök az intézetben s a kik ott maradnak, azok kispapok és *reverendát* viselnek. Az *árvaház*, melynek az alapító halála után első igazgatója *Jedlicska Antal* volt, Apácza-utcán vala — hol most a tanítóképezde van — 1788-ig, a mikor az intézet helyiségét kormányhivatalok, nevezete-

sen *kamarai igazgatóság* számára elfoglalták s a növendékek Pozsonyba vitettek s ott tarttattak 1794-ig, a mikor ismét visszaköltöztek apácza-utczai házukba s ott voltak 1868-ig. Másik nagylelkű alapító volt *Németi József*, ki 1823. évi márczius 14-ikén kelt végrendeletében alapított egy másik *árvaházat*, az Áldás-utczát a Körös felől elzáró, de később onnan elpusztított házában. Ezen példákön felbuzdulva *Lajcsák Ferencz* nagyvárad püspök 1843. február 1-én kelt végrendeletében szintén alapított egy *árvaházat* s ennek céljaira hagyományozta ezt a tágas telket is, melyen most az intézet van. Volt tehát már 3 nevelő-intézet, — a leányok 1853-tól kezdve az Orsolya-szűzeknél lettek elhelyezve. A mély bölcsességű *Szaniszló Ferencz* nagyvárad püspök tudván azt, hogy e jótékony alapítványok egyesüléséből magára a szent ügyre származhatik a legnagyobb előny: 1853. október 28-án értekezletet hívott össze a három intézet egyesítése céljából, melynek az lett eredménye, hogy a három intézet 1857-ben egyesítettett is s *Szaniszló* püspök ezen a Lajcsák-féle telken »*Szent-József-intézet*» név alatt egyesült intézetek számára *saját költségén* felépítette ezt a pompás palotát, hová a növendékek 1868. év őszén költöztek be.

Valóban palotaszerű épület ez a *Szent-József-intézet*, mely egy emeletes homlokzatával oly tekintélyt kölcsönöz magának az utcának is. Midőn becsengetünk a kapun, mely mindig zárva szokott lenni, — a kapus megmagyarázza, hogy azon a szép márvány lépcsőn, — hol a hajlásban a vallás jelképe egy feszület van — felmenve, térjünk jobbra s ott az emeleti folyosó végén megtaláljuk a »*prefectus*» urat, aki megmutat és megmagyaráz nekünk mindent.

Valóban nagy szerencse, ha a látogató oly előzékeny és barátságos kalauzt nyerhet egy intézetben, mint B. K. prefectus ur (könnyü neki előzékenynek és barátságosnak lenni, sugják hátunk megett, mikor ez előtt »*fehér-pap*» volt), kit tudományba merülve hivatalos szobájában találunk, ahol vannak az intézeti szigorról, pontosságról, rendről és lelkiismeretességről kitűnően tanuskodó intézeti könyvek. Itt aztán megtudhatjuk, hogy melyik növendék mikor, kivel és miért *ment ki* az intézetből, — hol volt ebéden, — megtudjuk, hogy ki, hogyan és mi *kárt* tett az intézetnek, s hogy megtérítette-e már azt vagy nem? — megtudjuk, hogy ki, mikor, miért szenvedett *büntetést* s vajjon egy vagy több tál ételt nem kapott-e s az idő alatt az asztalnál ült-e (ami enyhébb büntetés), vagy pedig mások csufjára a terem közepén állott, vajjon a kettős »*carcer*» külső vagy belső szobájában elmélkedett-e már a büntetés megalázó voltáról? —, megtudjuk, hogy melyik növendék mit hoz be magával az intézetbe s mennyi pennát, tintát, papírt, írót stb. fogyasztott el s mit vitt ki magával végleges távozásakor, — megtudhatjuk, hogy az intézetnek most 61 ingyenes, és 15 fizető növendéke van. Egyszóval mindez a leparányibb részletességgel s a legszigorubb pontossággal kimutatható az intézeti könyvekből.

A szívélyes prefectus ur megmutatja a nagy és szép *disztermet*, melynek jobboldali végében az alapító Salamon, Lajcsák és Szaniszló képei függenek s a jobb oldali szegletben egy zongora mellett Lajcsák szobra áll, míg az ajtóval szemközt *Szent-József* magas szobra van; — megmutogatja a *tantermeket* (van 4 nagy terem), hol a középén végig két sorban huzódó fiókos s számozott asztalok mellett tanulnak a növendékek mély

csendben (reggel 6— $\frac{1}{4}$ 8 óráig, délben $\frac{3}{4}$ 1 órától fél két óráig, estve 5—7 óráig s innen indulnak az iskolába is reggel $\frac{3}{4}$ 8, délután $\frac{3}{4}$ 2 órakor), — megmutatja a *csizmatisztító-szobát*, hol a két kettős sorban végig húzódó apró székeken tisztítják a növendékek csizmaikat az iskolába indulás előtti időben, — aztán megmutatja a *ruhatisztító* szobát, — megmutatja a kitünő rendben tartott *ruhatárt*, hol a növendékek nem használt mindenféle ruhái megszámozott s névvel ellátott fogasokon és polczokon függenek és hogy minden zavar elkerülhető legyen, mindegyik növendék részére van egy a nevet és számot tartalmazó kis fával ellátott zsinór készítve, ebbe a zsinórba köti a gondos *felügyelőnő* a tiszta fehér ruhát, leküldi a növendék ágyára s a növendék ugyanezen zsinórba tartozik bekötni szennyes ruháját és úgy vitetik az a *szennyes-szobába*; megmutatja a *prefectus ur* a nagy téres *ebédlőt*, a hol szoktak étkezni a növendékek (reggel $\frac{1}{4}$ 8 órakor, délben 12 órakor és este 7 órakor, — a konyha földszint van s csiga segítségével szállítják fel az ételt), — az *ebédlő* a mostani püspök, valamint Szaniszló püspök, Szent-Imre herczeg és az alapító *Salamon* arczképével van díszítve, (mely utóbbi nagy telt arczáról épen nem látjuk, hogy *vegetarianus* növényevő volt, azt azonban megtudjuk, hogy 1786. február 8-án halt el); azután megmutatja a *prefectus ur* az intézet legmeghatóbb, legdiszesebb helyét: a *kápolnát*, melynek pompás oltárát Szent-József, Szent-László, *Szent-Imre herczeg* képei díszítik. Mily felséges gondolat volt a gyermekek templomának oltárára magát az *ártatlanság eszményét Imre herczeget* állítani fel, ki a földiesség minden pora nélkül úgy szállott vissza az égbe, a hogy lejött onnan! A kápolnában orgona és szószék is van. A növen-

dékek minden reggel $\frac{1}{2}$ 6 órakor ide gyűlnek össze szent-misére és estve $\frac{1}{2}$ 9 órakor rövid imára, hogy innen menjenek aztán szótalán csendben hálótermeikbe. Minekelőtte még az emeletet elhagynók, nem mulaszthatjuk el megdicsérni azt a czélszerű berendezést, hogy a két prefectus szobája az épület két végében, a kormányzóé pedig középen van.

Földszint aztán megtekintjük még az alkormányzó, gondnok, cselédek lakását, a konyhát, kamrát, a kettős »*carcert*« (hová azokat a rossz növendékeket zárják, kiken a bőjt már nem fogott), a 2 beteg-szobát, halottas-kamarát, az elfogadó termet és végül a *hálóterme*ket. A *háló-terme*k berendezése világosan bizonyítja, hogy a növendékek testi és lelki egészségére s erkölcsére is mily atyai gond és szigor van fordítva. A termekeket két sor ágy foglalja el, mindegyik ágyat a másiktól széthuzható zöld függöny választja el. Esti ima után a kápolnából ide vonulnak a növendékek estve 9 órakor minden szó nélkül, mindenki névvel ellátott ágyához megy, a függönyöket összevonja, míg levetkezik, úgy hogy egy teljesen zárt kis szobában van, midőn levetkezett, az ágya hosszában levő függönyt tartozik széthúzni, csak az ágy végén levő függöny marad leeresztve, úgy hogy a két szélső ágyban fekvő felügyelők az egész sor ágyon végig látnak, de a másik sor ágyra senki sem lát; a lámpa egész éjen ég, a prefectus késő éjjel is belátogat a hálótermekbe, hogy a növendékek szabály szerint (jobb oldalon s kezüket a paplan felett tartva) alusznak-e? És itt ebben a *szótlán teremben*, rendes hőmérsék mellett alusznak ezek a katonai rendhez szokott gyermekek, míg csak a reggeli 5 órai csengettű új napra és munkára nem serkenti őket . . .

Azzal a meggyőződéssel hagyjuk el a *Szent-József-*

intézetet, hogy alig ha van az országban czélszerűbben be-
rendezett s több dicséretre méltó intézet . . .

Apolló, vagy *Szaniszló-utczából* visszatérve, az eme-
letes »*Báránkát*«, a vidékieknek ezen legnépszerűbb szál-
lodáját találjuk, melynek kapuja felett az udvar felől
kőtáblába hierogliphszerűen ez van bevésve :

»P + C + F + D + G.

E. V.

M,DCC,LIII.«

Hogy mit jelentenek ezek a betűk, azt bizony ne-
héz lenne kisűtni, de hát nekünk elég is azt tudni, hogy
az épület 1753-ban épült.

Bizony, ez a »*Báránka*« visszasóhajthatna az
elmúlt szép napokra s dicsekedhetnek — régi fényt
veszített család sarjaként — a mult dicsőségével, midőn
még ő volt a város legnagyobb s legszebb vendéglője.
Mert hát csakugyan az volt még *ezelőtt száz esztendővel*.
Ezt bizonyítja azon körülmény, hogy midőn *II. József*
császár — a bölcs — beutazván Magyarországot, — Nagy-
Váradot is meglátogatta, az 1786. évi július 12-ik nap-
ján — kíséretével együtt — itt volt beszállva.¹⁾

A »*Báránkán*« keresztül haladva, a »*Széchenyi-tér*«
baloldala mellett egy rövid zsák-utca megyen be, mely-
nek belső végén díszes egyemeletes épület áll, messzi-
ről olvashatólag ezen felirással : »*M. kir. Bábaképezde*.«
Ez az épület nagyon megérdemli a figyelmet, mert
több, mint a mennyit neve mutat, — nemcsak egyszerű
képezde ez, hanem egyszersmind »*szül-kóroda*,« — a
»szerencsétleneknek s elhagyatottaknak valóságos men-
helye ez, a hol segélyt találnak a szükség nehéz per-
czében, a hol elrejtetik szégyenüket a nagy világ előtt

¹⁾ Városi levéltár, egykorú jegyzőkönyv.

s rövid időre elfeledhetik nyomasztó elhagyatottságukat.«¹⁾ Az 1873. január 7-ikén megnyitott Nagy-Váradon az országban harmadik *bábaképezde* az új soron (hol most a csendőrlaktanya van), — ott volt 7 éven át, azonban a helyiség a növendékek és ápoltak számának gyors emelkedésével szűknek bizonyulván: legfőképen az igazgató dr. *Konrád Márk* buzgólkodása folytán a magas állam e díszes és czélszerűen berendezett épületet emelteté, mely *1881. évi január 7-ikén nyitott meg*. Az intézet tulajdonképen 2 részből áll: egyik a *képezde*, másik a *szülkóróda*. A képezdében minden évben 2 tanfolyam van, mely 5—5 hónapból áll, mely idő alatt a növendékek a *szülészet*en kívül még oktatást nyernek a gyermek- és betegápolásban s az írás és olvasásban, — az összes tan- és vizsgadíj 20 frt, azonban sok esetben nemcsak a tandíj engedtetik el, hanem azon kívül évenként 1000 frt állami segély osztatik ki 20 növendék között. A *szülkóróda*ba minden *díj nélkül* történik a felvétel, ápolás és élelmezés, tekintet nélkül az illetőségi helyre, vallásra, foglalkozásra, csupán a szegénység jön figyelembe; és ez az *egész országban az egyedüli, hol ingyen ápoltatnak a betegek*; a betegek szabály szerint 14 napig tartatnak itt, azonban ha az igazgató szükségét látja a további ápolásnak, tovább is itt marad a beteg. Van egy *tanterem*, 3 *kór-szoba* és egy *szül-szoba* 18 ágyra. Ezeken kívül van még a kerti helyiségben egy külön kórszoba 4 ágyra, hol az ápolásért bizonyos díjat kell fizetni. (Az 1883-ik évben kiképeztetett 59 bábanövendék; — ápoltatott 152 beteg, élve született 60 fiú és 62 leány, tehát összesen 122 gyermek.)

¹⁾ Dr. *Konrád Márk*: Kimutatás a nagyvárad m. k. bábaképezde 1878. és 1879. évi működéséről. 5. l.

Ezen kis rövid s talán hiányos vázlatból is belátható, hogy a *m. kir. bábaképezdének* igen nevezetes hivatása van s hivatását kitűnően betölti, melyben a legnagyobb érdem kétségtelenül az igazgató dr. *Konrád Márké*.

A bábaképezde rövid utcájából visszatérve, a baloldali szegleten egy szép nagy emeletes palotaszerű házat találunk, melynek ajtaja felett egy táblára magyar címer körül ez van írva: »*M. kir. e. f. törvényszék Nagyváradon.*« Tehát itt van az *igazságszolgáltatás* s midőn *palotának* mondjuk e házat, nem csupán arra czélozunk, hogy itt lakik az *igazság*, (régbben mindenütt lakott *Themis istennő*, az a bekötött szemű asszonyság, ki egyik kezében mérleggel, a másikban pálczával az *Igazságot* ábrázolja, de a divat azt is annyira elrontotta, hogy most már csak palotában szeret lakni), — hanem szószerint is igazat mondunk, mert ez az épület csakugyan *palota* volt, a *Gróf Frimont-család* palotája¹⁾, mely mögött pompás kert diszlett, beültetve a legszebb dísznövényekkel és fákkal, telve megfizethetetlen tiszta, egészséges levegővel. Most már vége a gyönyörű díszkertnek, az illatos növények tövestől együtt ki vannak irtva, a fák levagdalva, csupán a hajdani — vasrostélyos — bejárat mellett két öreg *tuja-fa* unatkozik s a kert közepén három *jegenyefenyő* (*pinus abies*) szomorkodik, — magas, karcsu, korhadozó dereka alig tudja már táplálni beteg ágait, melyekről lankadtan csüngenek alá a csoportos hengerded *fenyő-tobozok*; látszik ró-

¹⁾ Gróf *Frimont Theodora* özv. Lónyay Andorné — a család utolsó sarja — adta el ezen palotát Bécsben 1868. évi jan. 22-én kelt szerződéssel »Biharmegye közönségének« 50000 frtért. A magas állam Biharmegyétől bérli ezt a palotát, a kert kivételével, melynek más bérlője van.

luk, hogy elvágynak e környezetből. Nem is csoda, hiszen körülöttük azon a helyen, hol egykor a legszebb eleven virágok díszlettek, most élettelen fa és deszka rakások vannak, melyek között »árendába« adott rabok végzik kedvetlenül lomha munkájokat; — néha néha pedig *Kozarek* (m. kir. hóhér — mint ő magát nevezi) hóhér-legényei faragják itt az akasztó-lát, olyan *polgár* (mert hiszen a katonát sem akasztják fel addig, míg le nem csapják a polgárok közé) számára, ki a *fogház* hátsó udvarán (honnan akkor leszedik a hosszú, ruhaszáraztató köteleket, melyek máskor tele vannak aggatva vizes ruhával) önkénytelenül fejezi be mogromlott életét. Ily környezetből aztán nem csoda, ha az eleven, üde, szabad természethez szokott fák elvágynak a — halálba. (Bizony, vétek volt azt a *kertet kiirtani* — mondja egy roszkedvű barátunk — azért, hogy itt a város közepén, a *törvényszéki épület eresze alatt*, egy *tűzveszélyes faraktár* állittassék fel; — maga a város, vagy a szépitési egylet, alig ha meg nem adta volna azt a *25 forint évi bért* — melyet a *faraktárért fizetnek* — csakhogy maradjon meg ez a *díszkert* s fordíttassék nyilvános kertté; — a törvényszékek, hol oly sok és nevezetes *iratok* vannak elhelyezve, aligha lett volna kifogása az ellen! No de hát ki hallgatna minden morózus ember szavára).

A *törvényszék* leírása aligha lenne egyéb untató statisticánál, melyet nem sok ember szeret (nem sok ember lelkesedik úgy a *kétszerkettőért*, mint egy *tanítónő* barátunk, a ki tervbe vette megírni a *kétszerkettő költszetét*), — mert pl. ha azt mondanók, hogy a nagyvárad kir. törvényszéknél van egy elnök, 13 bíró, 4 jegyző, 4 aljegyző, 4 joggyakornok, egy irodaigazgató, két irodatiszt, 3 telekkönyvvezető, 4 s. telekkönyvvezető s

13 írnok és hogy ez a személyzet a múlt évben 37234 ügydarabot intézett el: — annyira elő fogná a t. olvasót az ásitás, hogy sem a kereszt épületbe nem jönne el velünk — a hol 3 birói szobán kívül van a *pertár* (az ügyvédek mindennapi gyűlhelye, a periratok, jogi és törvénykezési ujdonságok kicserélésére), valamint a polgári és bűnügyi *kiadó hivatal* és *iroda* (sok dologgal, soványan fizetett munkásokkal), — nem járná körül velünk az emeletes épület földszintjét, hol a bűnügyi *iktató* és *irattár* foglalja el a szegletet, aztán mellette van a *polgári*-, tovább a *telekkönyvi irattár*, telekkönyvi *kiadóhivatal* és *iroda*, maga a *telekkönyvi hivatal*, (melynek örök sötét előszobájában egymásba ütköznek a jó falusiak, midőn be akarnak menni, hogy megnézzék, nyomja-e valami telekkönyvüket?), — a telekkönyvvezetők és telekkönyvi *iktató* szobájának balra hagyásával nem jönne fel velünk az *emeletre*, melynek rácsozatos lépcsőházában 2 sisakos római vitéz őrzi a két szegletet, az egyik paizsára támaszkodva, kezét széles kardján tartja, (a másiknak nincs keze), mintha mondaná: »őrzöm az igazság mérlegét«, — nem jönne fel velünk, hogy végig járja a folyosón a jegyzők és bírák szobáit, tárgyaló termet (melynek zöld asztalára tett két vastag »Corpus jurison« nem áll már uralkodó vallásra vonatkozó *feszület*), a tekintélyes elnöki termet, az igazgatói szobát és a hátulsó feljárat mellett a polgári iktató hivatalt. Azért ezekről nem beszélünk, hiszen a törvényszékek berendezése az egész országban mindeütt egyforma.

Egy — a dicséretre méltó jó renden kívül — van ennél a törvényszéknél, a mi másoknál nincs: ez a „*Nagyvárad* m. kir. törvényszék területén alkalmazott bírósági és ügyészégi tisztviselői takaré- és önségely-

*egyleti szövetkezet.*⁴ — Elég hosszú czim, (van még ennél egy hosszabb czimű egylet is uri utcán), de legalább el van mondva benne a tagsági minőség és *czél* t. i. alkalom-nyújtás apró heti betétek által (10 kr. hetenkint, a miért »piczulis banknak« is nevezik) tőke gyűjtésre s az egyleti tagokat kölcsönadással segiteni. És hogy a 10 kr heti befizetés mellett is mily szépen gyarapodik az egylet s hogy mily életrevaló, mutatja azon körülmény, hogy az egylet még csak 1882. nov. 26-án alakult meg s vagyona már meghaladja a 6000 forintot . . . Valóban nem lehet eléggé dicsérni az *önsegélyegylet* megalapítóit.¹⁾ . . .

A törvényszék kapuján kilépve, a *Széchényi-téren* vagyunk, ebben a kellemes kertben, melynek új életre hozásában annyi buzgalmat fejt ki a szépítési egylet képviselőjében a törvényszék elnöke *Gyalokay* Lajos (pedig nem is itt lakik). Itt szokott lenni nyári délutánonként a tér-zene, ezt szokták ellepni a dadák apró gyermek-sereggel (hogy a gyermekek szokjanak a katonákhoz, kik a dadák körül jobban forgolódnak, mint ezek a gyermekek körül), — estvénkint ide szokott gyűlni az elegans sétáló közönség, házias öltözetben, százakra menő számban, — egyszóval ez a legkedvezőbb *sétatere* a városnak.

A kert közepén — a csinos svájcei »*kioszk*« előtt (bocsánat, de ennek sincs még magyar neve) — egy *Mária mennybemenetelét* ábrázoló szobor áll, melynek oldalaiából a kis telt arczu angyalok oly kíváncsian ütkögtetik ki gömbölyü fejeiket, mintha nem bírnák felfogni,

¹⁾ Az *önsegélyegylet* elnöke *Gyalokay* Lajos törvényszéki elnök, pénztárnoka *Széplaki* Ferencz, könyvvezetője *Meiszner* Adolf.

miért állították épen a szent szobor mellé azt a *mulató helyet*, melynek jövedelme arra is alig volna érdekes, hogy e miatt a kert valamelyik széle, vagy szeglete el legyen foglalva, nem hogy épen a legközepe s épen a csendességet kívánó hivatalok ablakai alatt! ... A szobor nyugati oldalán egy paizs volt faragva, melyen Mária név monogrammjá van nagyon is megkapott festéssel, — többi oldalakon felirások vannak és pedig *délről*, vagyis a megyeház kapujával szemben (négy sorban) :

„EX sInCero DeVotIonIs sVae In HVngarIae patro-
naM affeCtV“.

keletről (7 sorban) :

„AcVIternIs honorIbVs gLorIosae In CoeLos assVMptae
DeIparae VIrgInIs pos VIt“.

északról (5 sorban) :

„CoMItatVs BIharIensIs ILLVstrIs VnIVersItas Va-
raDInI.“

E szobron hiában keresünk külön évszámot, mely felállítása idejét megmutathatná, — azonban ha csak valamennyire jártasok vagyunk a *chronostichon* olvasásában, akkor elhisszük, hogy azok a *nagy betűk* a szavak közepén is nem ok nélkül vannak ott, hanem azért, hogy megőrizték magukban az évszámot, úgy hogy ha minden oldalon a *római számokat jelző nagy betűket* egymás mellé rakjuk s azoknak számjelentését összeadjuk : minden oldalról leolvashatjuk, hogy ez a szobor *1735-ik évben*¹⁾ állíttatott fel ide és pedig Biharmegye rendei és Nagyvárád közönsége által.

Bizony, azoknak a kis angyaloknak vastag szár-

¹⁾ Például az északi oldal számot jelentő nagy betűi egymás mellé sorba rakva így vannak : MDCLLVVVVVIIIIIIII.

nyain s az égfelé törekvő köfelhők fodrain alig van már valami nyoma az aranyozásnak, — általában a szobor oly kopott állapotban van, mintha nem volna gazdája, — pedig Kölcsei *Kende* László váradi kanonok 1803-ban 1000 forintot hagyományozott ennek *fentartására*, mely tőke most már 5660 forintot tesz.¹⁾

A szobortól délre egy szép, egyemeletes, impozáns terjedelmű épület áll: a *megye háza*, melynek némileg hátrányára van (t. i. szépsézetileg), hogy hozzá építtetett a *váradi fogház* kétemeletes épülete, melynek teteje kevésbé magasabban áll.

A *váradi fogház*²⁾ nagyon sok tekintetben megérdemli a megtekintést, mert egyike a legczélszerűbben berendezett fogházaknak, mely tulajdonképen nem is annyira fogház, mint *javító ház*. Aztán nem is jár valami nehézséggel a bejutás, mert a mint benyitunk a *fogház* kapuján — mely felett a *kir. ügyészség* táblája van — a kapu alatt sétáló veres sapkás, szuronyos puskáju *börtönőr* (van ilyen ebben az épületben 40, két börtönmester felügyelete alatt) utbaigazit, hogy ha jobbról felmegyünk a lépcsőn, a folyosó végén találjuk a *várnagy* (felügyelő) lakását, — ha pedig felmegyünk az első emeletre, ott van a *kir. ügyészség*, a hol kell jelentkeznünk, ha meg akarjuk látogatni a *fogházat*. (Ezen az emeleten van a vizsgáló bíróság és a törvényszéki bünygyi tárgyaló terem is, de azzal most

¹⁾ *Karácsonyi* János: V.-Olaszi plébánia története 31. lap. (Nagy-Várad, 1884.)

²⁾ A váradi *fogházat* némelyek »kerületi fegyháznak« is nevezik, holott legfelebb »kiszegítő kerületi börtönnak« lehetne nevezni, a hol t. i. fegyházra és börtönre ítélt rabok is őriztetnek, habár a fegyházra ítélt rabok azonnal elszállítandók volnának, de nincs hova, úgy hogy 152 fegyházra ítélt rab van itt most is. (1885. február 12.)

semmi dolgunk). A *kir. ügyész Turcsányi Ödön* ur oly páratlan szívéllyességgel fogad, mely majdnem zavarba hoz bennünket, — nemcsak készséggel megengedi a *fogház* megtekintését, hanem lekötelező előzékenységgel maga jön el velünk a körutra, megmutogatni és magyarázni a *fogház* berendezését.

A *fogház* részletes leírása sokkal nagyobb tért igényelne, mint a mennyit egy épületnek, vagy intézetnek lehet szentelni egy rövid *útirajzban*: azért csak röviden jegyezhetjük fel a *látottakat*.

Felmegyünk legelőbb a második emeletre, melynek nagy vasrácsozatos ajtaját azonnal felnyitja előttünk a belől sétáló fegyveres *börtönőr* s katonás állásba csapva magát katonás gyorsasággal mondja: »*Tekintetes kir. ügyész ur, jelentem aláson, a legfelső gangon dolgozik 109 ember*¹⁾, *ujság nincs semmi.*« (És minden újabb »gangon« ugyan így tesz jelentést minden *börtönőr*, megmondja, hogy ott hány ember van elzárva, — úgy hogy ha mindenütt feljegyezzük a jelentéseket, végül megtudjuk a fogház lakóinak összes számát, azt is, hogy hány van munkára.) Tehát a munkatermeknél vagyunk, benézünk egymás után azokba, hol összesen 96 ember foglalkozik: *szabó, csizmadia, kerékgyártó, asztalos és esztergályos* munkával, — 13 pedig *kosárfonással* (mely iparág csak mult évi októbertől kezdve van meghonosítva); — és ha elfogultak nem vagyunk, valóban meglep bennünket az a sok szép és jó készítmény, miket ezek a rabok előállítanak (kivált az *esztergályos*, asztalos és kosárkötő munkákban, melyek közül egyik-másik valódi remek), — azt

¹⁾ Figyelembe veendő, hogy ezen jelentések 1885. február 12-én történtek s így a számok ezen napról szólnak.

hihetnénk, hogy kicsi koruktól kezdve ez volt egyedüli és kedvencz foglalkozásuk, pedig kevés kivétellel csak itt tanulták meg a fogházban. Valóban, ezek a foglyok nem adhatnak elég hálát a gondviselésnek, hogy oly ügyészt rendelt részükre, a ki gondoskodik jövőjükéről is, midőn *gyakorlati munkákra* taníttatja őket, a melyből kiszabadulásuk után tisztességesen megélhetnek. (Régebben csak *gyűrűt*, meg *lánczot* kötöttek a rabok, *lószőrből* s habár oly tökélyre vitték is azt, hogy szeretőiknek *nevét*, az *év számot* stb. csinosan kikötötték rá apró *klárissal* — a miért aztán falusi leányok nagy kedvvel viselték az ily *lószőr-gyűrűket* — : bizony a kiszabadult rabok ebből a mesterségből meg nem éltek.)

A munkatermek folyosójáról a felső emeleti *börtönökhöz* jutunk. A ki csak érdekesítő rémes regények leírása után képzei a börtönöket, hol földalatti sötét penészes pinczékben, rothadt szalmán, büzhödt légben fetrengenek a tömör oszlopokhoz lánczolt rabok, rozsdás vasakat csörtetve elaszott s a békó által bevágott kezeiken és lábaikon : — bizony az a borzadályos jelenetekhez készült látogató nagyon csalatkozik, midőn kinyitják előtte a nagy ablakok által megvilágított széles folyosó ajtaját, a melyre nyílanak a *börtön-szobák*, — pedig ezen a folyosón vannak a legsúlyosabb rabok. Minden cella-ajtó erős vasrácsozatból áll, kívül vastag keresztvassal, melyet nagy lakat zár le, — a börtön ezen vasrácsozaton keresztül a folyosóról és a hátsó részén levő magas kis ablakon kapja a világosságot s a melegséget szintén a folyosóról. Az ajtó mellett az ott levők névsora van felfüggesztve. Belépünk az első, azután a második s így sorban mind a *hét* börtönszobába — mely ezen a folyosón van — és szétfoszlik regényes várakozásunk, — mert nem találunk itt mást

mint közönségesen lepadolt téres szobát, melyben deszka »*priescs*» vagy közös fekhely van még ugyan mindkét oldalon, de mindegyik ember részére külön szalmazsák, lepedő, szalma-párna és pokrócz (melyek nappal egy csomóba össze vannak rakva), a falakon »*fogas*,« — ezeken kívül van egy közös »cseber« ; a szobát az ajtón és kis ablakon behatoló világosság annyira megvilágítja, hogy bátran lehet olvasni.¹⁾ A rabok sorfalat képeznek kétfelől a szobában, legelől az ajtó felől állván a szoba-»biró« ; — ezek az emberek majdnem egykoruaknak látszanak, mert úgy vannak osztályozva, hogy a 20—30, 30—40, 40—50 évesek lehetőleg együtt legyenek, a kik t. i. egyenemű büntettet követtek el (mert a vagyoni és testi épség elleni büntettek elkövetői ismét külön vannak osztályozva). Ezen a legfelső folyosón csupa *tolvajok*, *orgazdák* és *csalók* vannak (kik között legtöbb a román és zsidó) s ugyanezt találjuk az alatta levő gang 7 cellájában is (ezek vannak a legnagyobb számban) ; a földszinti folyosó celláiban azonban már többnyire magyarokat találunk, kik a *testi épség* ellen elkövetett büntettekért vannak elzárva, — ugyan itt vannak a 20 éven aluliak is, kiknek száma 24 s közöttük a legifjabb 16 éves.

A közös börtönökből — melyeknek száma 21 — átmegyünk az udvaron levő három emeletes kereszt épületbe, a hol vannak az »*egyeselek*» vagy »*némák*» —

¹⁾ Most is találtam egyes raboknál — olvasó-könyvet. Mídon pedig 1873-ban jártam itt megnézni a börtön berendezését, a szomorú hirre vergődött *ál-Vesselényi-Balla Gergely* (kit a debreczeniek majdnem képviselővé választottak híres szónoklatáért) elbeszélte, hogy folytonos olvasással tölti fogságának lassu napjait, — akkor éppen a *Girondisták* történetét olvasta francziául.

a mint a nép elnevezte — t. i. a magános zárkák, a hol már csak vizsgálati és elítélt foglyok vannak. Ezen épület 4 gangja el van nevezve: A, B, C, és D gangnak (alólról felfelé); — az A és B (vagyis *földszinti* és *első emeleti*) gangon — hol külön 39—39 magános cella nyílik kétfelől a folyosóra — történik a kísérleti elzárás, míg a *másod* és *harmad emeleti* (vagyis C. és D.) gangon külön 19—19 *kettős cella* és egy-egy *sötét* (dunkli) van, szintén elítéltek és vizsgálati foglyok számára. Ezen gangok végében van egy-egy kis kápolna a zsidók és katolikusok számára (a reformátusok részére a közös börtön gangjain tartatik isteni tisztelet, mert ezek sokan vannak). Ez egyes czellák, valamint a kettősök is már többnyire vas ágyakkal vannak ellátva s igen tiszták. Betekintünk egyikbe másikba, — a fegyencz ruhába öltözött rab tisztelettel áll fel az ágyról, félre teszi a könyvet kezéből (egynél a »Házi kincstár«, másiknál a »Jó könyvek« közül Jókainak verses füzete stb.) és szomoruan tekint reánk s bátran emeli fel hozzánk duzzadt, de egészen megfehéredett arcját. Szegény fiu, alig töltötte be a 20 évet, izmos termete — melyet a szabad levegő gömbölyített meg — mezei munkára van teremtvé, tüzes szemei mértföldeket mértek keresztül, sötét piros arcza versenyre kelt a rózsával, — de mert egyetlen felhevülésében, vagy dévajkodásból, legénykedésből kezét fogott czimborájára, le-sujtott reá a szerencsétlenség s most itt van e szűk falak között, melyek elhalványíták arczának rózsáit, megbágyaszták szemeit, — itt ül a tétlenségtől zsibbadó tagokkal, vágyva ki a mezőre, hol egyedül van számára boldogság. Egyetlen pillanat szenvedélye oly hoszsú megbánást okoz. És hányan vannak itt ilyenek! . . De hiában, eleget kell tenni az igazságszolgáltatásnak.

A tolvaj, rabló, orv-gazda, csalo megvetést érdemel, mert szándékosan okoz másnak kárt, — de a testi épség ellen vétkezők többnyire méltók a szájalomra.

Egy vigasztalásuk és reményük mégis lehet ezeknek a *magán zárkák* lakóinak, mert habár *törvény szerint*¹⁾ kénytelenek is itt tölteni büntetésüknek *egy harmad részét* (p. l. másfél évből egy félét), bünbánatuk és jó magukviselete meghozza a jutalmat; ugyanis a *váradi fogház* kir. ügyésze nem annyira büntetni, mint javítani kívánja az elítélt foglyokat, azért fokozatot állapított meg közöttük; legelőbb minden fogoly a *harmadik osztályba* soroztatik s midőn itt eltölt *félét* (pl. vegyük a ki másfélévre van elítélve) és az idő alatt magát jól viseli, akkor előléptetik a *második osztályba* s hogy mások által is könnyen felismerhető legyen, kap egy *kék csíkot* ruhájára (szíve fölé, kívül), ezzel aztán sok apró kedvezmény jár, melyek közzül említésre méltó a *minden második vasárnapon* kiszolgáltatott *2 deci bor*; ha aztán a második osztályban eltölt *három hónapot* s ez alatt magát jól és becsületesen viseli, akkor áttétetik az *első osztályba*, kap egy *veres csíkot* ruhájára, mely veres csík nem csupán kitüntetés, hanem jogot ad *minden vasárnap 3 deci borra* s arra, hogy a *veres csík viselője van jogositva egyedül feltételes szabadságoltatásért* folyamodni. Ez az osztályozás minden hó 15-ik napján történik s képzelhető, hogy a jó magaviseletű foglyok milyen óhajtvá várják azt a 15-ikét, a mely nevök mellett mindjárt fogóságuk megkezdésekor feljegyeztetik a törzskönyvben, a

¹⁾ Az 1878: V. t. 30. §-a kimondja, hogy »a 3 évnél rövidebb időre elítélt büntetése tartamának egy harmad része alatt mindenkitől elkülönítve éjjel és nappal *magán-elzárásban* tartatik.«

hol illetőségi helyük, büntették, fogságuk tartama s a kiszabadulás ideje is fel van írva, — az osztályba előléptetés pedig *kék* és *veres* ponttal jelöltetik. (A visszaesők a második osztályba 9 hó, az első osztályba 6 hó múlva léphetnek át.)

A »*némát*« odahagyva, betekintünk a jól berendezett *kórházakba* (van egy nagy és három kisebb), — benézünk a falitáblákkal, nagy deszkatáblával, térképpel és írószerekkel ellátott *iskolába* (hol hetenkint háromszor van tanítás), — mire aztán visszajutunk a kir. ügyészség hivatalos helyiségéhez s megtekintjük jegyzeteinket, melyeket (angol utazók módjára) az *örök jelentései* után tettünk, azt látjuk, hogy a *várad* *fogház* önkénytelen lakóinak száma 473, kik közzül csak 33 van vizsgálati fogságban (a mi az ügyészség szorgalmát dicséri), a többi elítélt, — megtudjuk, hogy ezek között 152 a *fegyházra* ítélték száma, a kiknek az országos fegyházban volna helyük, de ott nem férnek (így a helybeli ügyészség akár szereti akár nem, kénytelen itt tartani őket), — megtudjuk végül azt is, hogy ezeknek a raboknak külön könyvtáruk van 670 darab könyvvel.

Ennek a könyvtárnak szaporítására s általában a rabok sorsának javítására igen nagy befolyása van a *rabsegélyző egyletnek*, mely itt szokta tartani gyűléseit.

A »*Nagyvárad* *és biharmegyei rabsegélyző egylet*« czélja: »a letartóztatásból elbocsátott vagyontalan vizsgálati foglyoknak és elítélteknek a polgári életbe való visszatérését megkönnyíteni és őket a jónak ösvényére vezetni.«¹⁾ Ezen czélból a rabokat taníttatja, könyvtárakat alkalmas művekkel szaporítja, a szabadulóknak munkát szerez, őket munka-eszközökkel ellátja, nekik

¹⁾ Rabsegélyző-egylet alapszabályai. 2. §. (N.-Várad 1882.)

kölesönt ad, vagy érettük jótállást vállal, míg munkát kapnak, hajlékkal, élelemmel, ruhával ellátja, uti költséget ad, pénzzel segíti. Ezen segélyezés és felügyelet legfeljebb egy évig tart a kiszabadulás után. (Az elmúlt évben *segélyezett* 54 egyént; az egyesület által fenntartott *iskolában* az írás, olvasás és számoláson kívül Magyarország földrajzát is taníttatta, — 38 egyént taníttatott, kik az előtt soha nem jártak iskolába, — 26 egyént, kik elfelejtették, a mit valaha tanultak és 18 egyént, kik valami keveset tudtak írni olvasni s ezek mindnyájan tettek kisebb nagyobb előhaladást a tanulásban; tanítók fizetésére 200 frtot, könyvek és iskolai szerek beszerzésére 47 frt 63 krt adott.)¹⁾

A fogház 1846-ban épült, de a 70-es évek elején kijavíttatott s fölibe még egy emelet rakatott és általában czélszerűbben rendeztetett be, úgy hogy most azzal a meggyőződéssel hagyjuk el a fogházat, miszerint az ebben talált rend és pontosság mellett nem kevesebb dícséretet érdemel a rabok *megjavítására* irányzott törekvés; — egy szóval a fogház mintaszerű . . .

A fogházzal össze van építve a *megyeháza*, mely egy-emeletes épület, kellemes szép homlokzatával végig nyúlik a *Széchenyi-tér* rövidebb sétánya mellett, aztán *Jakab-Mihály-utczán* végig *Nagy-Sándor-utczára* ér s annak hosszában igen tekintélyes homlokzatot képez, tehát 3 utczának legszebb díszé ez épület. A Széchenyi-térre nyíló homlokzat közepén, a főbejárat felett torony emelkedik, melyen óra és szélirányt mutató nyíl van. A kapu felett áll *Biharvármegye címere*, mely egy közönséges paizs, megkoronázva 9 águ koronával, —

¹⁾ A rabsegélyező egyesületnél: elnök Beliczay Ferencz, alelnök Gyöngyösy Lajos, pénztárnok Adler Ignác, titkárr dr Schweiger Ede.

a paizs közepénél lejjebb egy vízszintes vonallal keresztben 2 részre van osztva, — a felső mezőben a tetőből egy lefüggő venyigéről 2 szőlőfürt csüng le, a vízszintes vonalra balról egy búzakéve van felállítva s ettől jobbra hármashalú hegy emelkedik fel a vonalról. A vonal alatt folyó vízben három hal uszik balról jobbra, kettő felül egy vonalban, egy pedig lejjebb középen; az egész paizs arabeszkekkel van három oldalról díszítve, alól pedig egy szalagon ezen felírás áll: »*Comitatus Bihariensis.*« Ez a megye helyes és törvényes czimere, mely 1690-ben lett így megállapítva s látható az 1688-tól 1780 évig terjedő közgyűlési jegyzőkönyvek belső és írományfedelek külső lapjain. (Némely megyei hivatalok által használatban levő czímerek ettől eltérnek, a meny nyiben a halak *balra* usznak s a czimer alsó balszegletéből 3 szál buzogányos nád emelkedik fel, azonban tetejük sem ér ki a vízből, úgy hogy a halak a nád tetején felül jóval fentebb a levegőben uszkálnak. Ez az eltérés azonban csak a festő gondatlanságából történt, mely helyreigazítandó.)

A valóban szép és nagy megyeházban vannak elhelyezve a megyei *közigazgatási* összes hivatalok: főispáni és alispáni hivatal, árvaszék, számvevőség, levéltár, — ebben van a főispánnak, alispánnak, főjegyzőnek és főlevéltárnoknak csinos lakása; — a Széchenyi-téri részben közepén van a *nagy terem*, melyet a király és királyné, V. Ferdinánd, II. József, Mária Theresia, *István főherceg*, Szt. István, József nádor, gróf Széchenyi István, Deák Ferencz és Beöthy Ödön arczképe díszesítenek; a kis teremben pedig gróf Rhédey Lajos arczképén kívül több allegoricus kép van felfüggesztve. A megyei *levéltár* összesen 11 szobában és egy hosszú *folyosón* van elhelyezve; az iratok 1688-ik évtől kezdődnek, az előbbiek a törökháborúk és tűzvés-

szek alkalmával teljesen elpusztultak; — a *jegyzőkönyvek* 1688—1787-ig *latinul* vannak vezetve, 1787—1790-ig *németül*, ettől kezdve pedig magyarul — kivéve a Bach-korszakot, — a *névmutató könyvek* 1688—1828-ig *latinul*, ettől kezdve magyarul vannak; általában a levéltárban igen szép rend van. A nagy terem előtti oszlopos előcsarnok kőpadozatában vastag rézbetűkkel 1855 van írva, mely az építési évszámot mutatja.

A megyeház után csak egy házat kell elhagyni s ott egy nagy, régi divatu földszinti ház a »*Tisza-ház*« következik. Ez a (Széchényi-tér 239. sz. a. levő) hosszú földszinti ház, tágas udvarával, belejátszik a jelenkor országos történetébe s a nagyvárad ev. ref. egyház multjába, azért megérdemli a figyelmet. Ugyanis a kapun bemenve a jobboldali hosszú folyosó végében, a nagy terem ajtaja után — mindjárt a szeglet mellett — következő ajtó egy tágas udvari szobába vezet: ezen szobában *született Magyarország jelenlegi kormány-elnöke, Tisza Kálmán*, az 1830-ik évi december 30-ik napján.¹⁾ A nagyvárad ev. ref. egyház történetében pedig azért nevezetes ezen »*Tisza-ház*«, mert midőn a reformátusoknak Nagyváradon *ismét megengedettett a nyilvános vallásgyakorlat: az első Isteni tisztelet* 1784. január 1-én *ezen ház udvarán tartott* s ezután is még egy darabig részint az *utcai nagy teremben*, részint az udvaron sátorban.

A *Tisza-ház* mellett egy deszkakerítéses udvaron egyszerű kis fatornyú s belől is majdnem egészen fa templom áll. Ez az *orosz vagy ruthén templom*, melynek

¹⁾ Apja volt *Tisza László*, anyja széki gróf *Teleky Juliánna*, keresztapja Péchy Antal, keresztanyja pedig Beck Pálné sz. Bárczy Anna.

kisdedségét látva, senki se mondaná, hogy ez valami-
kor a hatalmas váradi püspöknek *székesegyháza* volt ;
pedig az volt 1692-ben, a mint ezt a belső falán meg-
maradt felírás bizonyítja, s sirboltjába hatalmas emberek
temetkeztek, — két sarkő maradt is fenn a XVII-ik
századból, — még pedig az egyik sarkő a templom egyet-
len bejáratának *küszöbét* képezi s így nem csoda, ha
arról a folytonos taposás már nagyobb részben lekop-
tatá a betűket és nemesi czimert, úgy hogy egyebet
nem tudunk kibetűzni róla, minthogy az *Nothnagel*
János sarkőve volt, ki 1697. május 14-én halt meg ; —
a másik *sarkő* a templom hajójában a padozatba (jobb
oldalon) van beépítve, ez még — daczára, hogy rajta
járnak — meglehetősen ép, czimere tisztán látható,
felírásából pedig kiolvasható, hogy ide *Jakobus Vencel*
Asterbach 1694. márczius 25-ikén temettetett el. Ké-
sőbb *tót* predicationok tartattak e kis templomban —
melyet 1752-ben Forgács püspök javíttatott ki, — 1786.
ápril 6-ikán az akkori I. sz. váradi püspök Gróf *Kolo-*
nits László átadta ezt a váradi *görög katholikus* püs-
pöknek, *Drágosi* Mózesnek, a *ruthén ajku gör. catholicus*
vallás-felekezet számára s azóta ezek birják s az evan-
gélium olvasást — mely magyarul megy — kivéve a mai
nap is *ruthén* vagy *orosz nyelven* dicsérvén az ég Urát,
kihez Nagyváradról ezen kívül még *magyar, német, latin,*
román, görög, héber nyelven — összesen tehát 7 nyel-
ven — száll fel az ima . . .

Az *orosz templommal* majdnem szemközt, van a
városháza, mely előtt ösnemesi portáknál látható *elag-*
gott kert van, mely azt akarja velünk elhitetni, hogy a
»város kertésze« cím nem egyéb dignitásnál. Az »*uj*
városháza« (komolyan így hívják, habár sem külsője,
sem belső berendezése nem vall az utolsó félszázad

izlésére, évszám pedig nincs rajta sehol) ajtaja felett van a város *címere*, egy háromszegletű kék paizs, melynek közepén balfelől 3 águ koronán balra néző *három farku* nőtény *oroszlán* ágaskodik fel, első lábaival alabárdot tartván, — jobb felől pedig vele szemben hosszú fehér ruhás, felemelt veres szárnyu *angyal* áll, mindkét kezével erősen megragadva az oroszlán által tartott alabárd hosszu nyelét; a paizs fölött kinyílt rostélyos hadi sisak, melyen 3 águ koronával megkoronázott *három farku him oroszlán* ágaskodik, jobb lábával alabárdot, ballábával a tüzes *földgolyót* tartva. (Ezen czímer eltér attól, melyet II. Rudolf császár 1600. márt. 21-ikén kelt diplomája szerint ajándékozott a városnak, mert abban az oroszlánnak csak *két* farka van, itt pedig *három*; az elmúlt 200 év alatt nőtt a *harmadik farka* az oroszlánnak, mely a városnál levő 1809-ik évi zászlón már így fordul elő. A ki meg akar győződni arról, hogy az adományozott czímer szerint az oroszlánnak csakugyan 2 águ és nem 3 águ farka van, tessék kinyitattni a város vasas ládáját, megláthatja ott szépen lerajzolva.) Maga a város háza nem olyan épület, hogy vele dicsekedni lehessen, — földszintjének szűk szobáin látszik, hogy hajdan — a püspökségi bíráskodás idejében — *börtön-cellák* voltak, — csupán a *levéltárnak* van 4 téresebb szobája, a hol vannak elhelyezve a város irományai, melyek 1716-ik évben kezdődnek, — habár azt megelőző időből is van egy *eredeti kiváltságlevele* a városnak II. Rudolftól 1600. évi márt. 21-ről, melyben a város előbbi 9 kiváltságlevele is felsoroltatik s megerősítettik. Ez az okmány, valamint a városnak 1600. márt. 21-én kiadott *festett címere* a későbbi legféltősebb okmányok a két kulcsos vasas ládában vannak elzárva s a polgármesteri hivatalban őriz-

tetnek. Az emeletben van a legközelebb kicsinosított tanácsterem, melyet József nádor, II. József császár, I. Ferencz király, Gróf Rhédey Lajos, az uralkodó ifjúkori képe, Szent-László király lovas képe, Imre herczeg olajfestésű képe s más képek díszítenek.

A városház mellett levő kétemeletes nagy épület is a város tulajdonát képezi, melynek szomszédságában az a nagy hosszú s szép egyemeletes épület van, keleti végén csinos templommal.

Ez az egy emeletes szép épület a *görög kath. szeminarium*, melynek közepén levő egyetlen bejárata felett ezen felírás áll: »*Tenerimeci Romane G. C. Leopold II. MDCCXCII.*« (A görög katolikus ifjuság részére II. Leopold 1792.) Hajdan a *Jezsuiták kolostora* állott ezen — részben 1742-ben készült épület — helyén, kiknek elköltözése után Mária-Terézia a gör. kath. vallásu *Bazilita-szerzetnek* (Szent-Vazul rendnek) szánta ezt az épületet a templommal együtt s átadta a *gör. katolikusok* részére, hol aztán egy darabig a káptalan tagjai laktak. *II. Leopold* azonban — a mint adománylevelében maga indokolja — belátva, hogy *a románok mily elhagyatott tudatlanságban vannak Biharmegyében, 1792. évi január 30-án kelt adománylevelében* — mely Darabont Ignác gör. kath. püspökhöz küldetett le — az eltörölt *Jezsuiták* rezidentiáját és templomát a gör. katolikusoknak ajándékozta, hogy itt *a nép számára tanítók és papok neveltessenek*, — maga a király 30 alapítványt tett e czélra. Így állott fel a gör. kath. *finevelő intézet*, melyhez 1848-ban *tanító-képezde* is szerveztetett. Az épület maga 1848-ban javíttatott ki, a templom egy része pedig még 1818-ban.

A mint becsengetünk a gyermekek könnyebb ellenőrizhetése szempontjából folyton bezárva tartott egyet-

len bejáraton, a portásgyerek feltárja előttünk a kaput s belépünk a »*Seminarium*«-ba ; annak nagy terjedelmű s fákkal beültetett udvarát játszó gyermekek által ellepve találjuk, kiknek jókedvű s zavartalan zajgása mindjárt arról győz meg bennünket, hogy méltatlan az a vád, mely szerint ezt az intézetet *magyartalansággal* vádolják, mert a *játszó gyermekek kivétel nélkül mind magyarul beszélgetnek s nem hallunk egyetlen egy román szót sem*, pedig bizony azok a gyermekek észre sem veszik ittlétünket, nem hogy vártak volna bennünket. És az *intézet* áttekintésével is arról győződünk meg, hogy az intézetet nem az *eloláhosítás*, hanem inkább az *elmagyarosítás szelleme vezérli*. (Szegény intézeti *igazgató!* de furcsa helyzetbe is jutott nemes szándéku jóakaratóval: a románok azért szidják, hogy *elmagyarosítja* a gyermekeket, a magyarok pedig azért szidják, hogy *eloláhosítja* azokat! Éppen úgy járt, mint a jó öreg *Czuczor* Gergely meséi között a »*Molnár és fia*«¹⁾.) Az elmagyarosítási szándékra mutat többek között már maga az a körülmény, hogy *az intézetben 3 magyar tanár és egy nevelő van, kik egy szót sem tudnak románul*, — azon kívül azt sem szabad elfelejteni, hogy az alapítványi oklevél értelmében *az intézeti növendékek nyilvános iskolába tartoznak járni* s minthogy *csak gymnasiumi tanuló* vehető fel az intézetbe, tehát a növendékek mind a hazafias szellemű *premontrei-*

¹⁾ *Czuczor* Gergely: Mesék. I. rész. Budapest 1876. (20, 21, 22 lap.) Utazott a molnár és fia s velők együtt volt számáruk, — elébb az öreg ült a számáron, ezért megtámadták, — azután a fiu ült fel, azt is megtámadták, azután felültek mind a ketten, azért még jobban megtámadták, végül az öreg türelmét veszítve felkiáltott: »Ugyan mit kellene tenni, ha mindnyájatoknak akarnánk tetszeni?«

rend vezetése alatt álló *gymnasiumba* járnak, — már pedig a váradi gymnasiumban akaratlanul is kénytelen magyarrá lenni a gyermek: — így tehát egy olyan intézet, melyben a gyermekek magyarul társalognak, melyben *3 tanár és egy nevelő tanít, kik románul egy szót sem tudnak*, — honnan a *növendékek magyar gymnasiumba járnak*, tehát *tannyelvük* is magyar, egy ilyen intézet — ha román nyelven dicséri is az Istent — elfogulatlanul nem vádolható magyartalansággal.

A mi az intézet *tanítóképezdjét* illeti, ez ellen mérülhetne fel némi látszólagos vád, mert bizony ha valaki az iskolai év *első hetében* tekint szét a *tanító-képezdőben*, az összes tanító-képezdei növendékek között talál rendszerint *hatot*, kik vagy *egyáltalában nem* tudnak, vagy csak *keveset* tudnak magyarul. De ez nem az intézet hibája, mert a ki ismeri az intézet szervezetét, az tudja, hogy *hat alapítvány van* a tanító-képezdőben, melyre csak a *lugosi püspöki egyházmegyéből* lehet *növendéket felvenni*, így *Krassó-Szörény* megyéből s általában arról a vidékről, hol magyarul nem beszélnek, sőt a 4 gymnasiumot is románul tanítják, *minden évben jön 6 növendék a tanítóképezdőbe*, a kik vagy éppen nem, vagy csak keveset tudnak magyarul, de mire aztán a képezdét elvégzik, ezek is magyarokká lesznek. (És éppen ez ide küldetésüknek főczélja.) Így elfogultság nélkül a »*Seminariumot*» hazafiatlansággal s *magyartalansággal* vádolni nem lehet

Az intézet berendezése elég kényelmes, úgy a földszinti, mint az emeleti részben. Van négy *tanterem*, 2 *ebédlő* terem, egy *kórszoba*, nagy konyha és kamara, valamint a *tanító-képezde* tantermei a földszinten, 4 roppant nagyságu *hálóterem* az emeleten, az *igazgató* (ki az alapítványi oklevél szerint mindig egy gör. kath.

kanonok), valamint az *aligazgató* s *prefectus*-ok lakása részint a földszinten, részint az emeletben vannak. A *növendékek* száma 100—150 között váltakozik, kik között másféle vallásfelekezetű is van, nemcsak gör. katolicus, csupán a 30 *királyi alapítványra* nem vehető fel más, csak görög-katolicus. A növendékek reggel 5 órakor kelnek s este $\frac{1}{2}$ 9 órakor vonulnak be a hálótermekbe, hol a beszélgetés megtiltva van. Házi *kápolnául* az intézet végében levő templom szolgál. A növendékek a VIII-ik osztályig maradhatnak az intézetben, a mikor a papnövendékek a római katolicus papnöveldebe mennek. Az igen nagyterjedelmű kertben külön van egy *fürdőház* és egy *kórház* ragályos betegek részére.

A »Seminarium« *temploma* szintén a *Jezsuiták* idejéből maradt fenn, valamint annak egy oltára is. Itt van eltemetve 1714-ből Gr. *Löwenburg Frigyes* cs. kir. főmarsall és váradi főparancsnok, — valamint Polentári Ferencz jezsuita 1759-ből. Ezen templom 1818-ban, később pedig 1860-ban megújított.

Ennek megtekintése után azon meggyőződéssel vesszünk búcsút a gör. kath. *Seminariumtól*, hogy míg *Laurean* Ágoston kanonokhoz hasonló szellemű és hazafias érületű igazgató áll ez intézet élén: addig nem lehet okunk ennek magyartalansága miatt panaszkodni...

Néhány lépésnyire van ehhez a »Nagy-hid« s a mellett a Körös és a hegyek között elterülő nagy terjedelmű füzes, melyet pompás sétatérre lehetne átalakítani.

III. Olaszi déli része.

A körösparti templom. Jakab Mihály utca. Főposta-hivatal. Fiók-távirda. A premontrei rend zárdája. Főgymnasium és jogakademia. A Páris patak. Koldus-ápoló intézet. Szigligeti Ede szülő háza. Vasfürdő. Apostolok háza. Nogáll püspök zárdája. Nagy Sándor József emléktáblája. Biharmegyei Nemzeti Casino. Szinkör. Tanszermuzeum. Népnevelési egyesület.

A gör. katolikus seminariummal szemközt egy kis sikátor vezet a Köröspartra, hol jobbra térve kellemes kert közepén találjuk mindjárt a református paplakot, mely 1784-ben épült s mellette a reformátusoknak — elől vasrácsoszattal ellátott, rézfedelű igen csinos templomát, melynek tornya nagy ünnepélyességek között 1884. nov. 9-ikén szenteltetett fel. A templom ajtaja felett kőbe vésve ezen felírás áll:

»*Soli Deo. Trium. Regnante Iosephus II. Dicatum*
MDCCLXXXVII.«

Alatta ez van:

»*A százéves fenállásért.*

Az Istennek pedig és a mi Atyánknak dicsőség mind örökkön örökké. Ámen. 1884.«

Magának a templomnak alapkövét az akkori varadi ref. pap Keresztesi József tette le — a mint ezt *Krónikájában*¹⁾ maga megírja s az alapköbe »ezen inscriptiót« helyezte:

D. O. M. S.

A Vallásnak szabadsága
melynek felállítására

¹⁾ Kiadatott Pesten 1868. Ráth Mór által.

Ez előtt száz esztendők is kevesek,
A köszörült fegyverek is tompák voltak.

Fels. II. József

Római Császár és Apostoli Királytól,

Hamar és önként megengedtetvén

a N.-Váradí Refta Ekkla is

ennek gyümölcsével

123 esztendőkig tartott Lelki éhsége után

élni kezdett,

És hogy tovább is élhessen,

Ezen templomnak Fundamentumát

1784. d. 20 Septemb.

Isten Dicsőségére megvetette.«

A ki nem pillant be Várad multjába, alig érti meg ezt az alapkőbe tett iratot. Azért szükség felemlíteni, hogy ezen templom építése előtt is volt már Váradon *református egyház*. Ugyanis az 1557-ik évi várbeli kapitány *Nyakas* Antal a Szent László papjait és a barátokat a várból, — a következő évben pedig *Báthori* Zsigmond fejedelem a Jezsuitákat a városból is kiűzte s megvetette a ref. egyház alapját, *Collegiumot* és *typographiát* alkotott s nagy hirre emelte ezeket és fejedelmi utódai közzül különösen *Bocskai* István, *Bethlen* Gábor és I. *Rákóczy* György »magok sokszor itt lakván, s ennek táplálói, a fejedelmi Asszonyok pedig szoptató dajkái lévén, oly virágzó állapotra lépett (t. i. a ref. egyház), hogy az országban igen kevés vala párja.«¹⁾ És virágzott az egyház egészen 1660. aug. 30-ig, a midőn a törökök bevették a várat, ekkor a collegyumbeli tanulók Mártonfalvi György és Püspöki János tanárok vezetése alatt — az *iskolai* és a *typographiai* felszerelésekkel s az itt nyomtatott *bibliákkal* együtt — Debreczenbe vonultak s ott megvetették a hires debreczeni

¹⁾ Keresztési József írott naplója 2. lap; eredetije a nagyváradí ref. egyház levéltárában.

Collegium alapját. »Igy pusztula el az itten levő szép *Reffta Ekklezsia* és főiskola, midőn száz és három esztendőig tartott vala a Reformációtól fogva.«¹⁾

És ezen időtől fogva voltak ugyan kevés számmal reformátusok Váradon, a kik részint Szöllőstre, részint Püspökibe jártak templomba, de az *egyház* csak 123 év elteltével, vagyis 1784. január elsőjén alakult meg újra, midőn az első Isten-tisztelet megtartott a *Tisza-ház* udvarán, a mostani templom megett s aztán ugyanazon év szeptember 20-án ezen templom alapköve is letéetett, mely mellé száz év múlva épült ez a kellemes külsejű csinos torony

A templom mellett van az ugynevezett *körösparti iskola-csoport*, e közt s a megyeház keleti oldala között egy rövid utcza vezet ki a Széchényi-térre. Ez *Jakab-Mihály-utcza*, mely régebben Szerecseny-utczának nevezetett. Még el nem halt a kortársak egy része s már is igen nehezen tudunk megfelelni arra a kérdésre, hogy ki volt az a Jakab Mihály, kinek a nevérol ezt az utczt elnevezték? Alig kapunk más felvilágosítást, mint hogy Jakab Mihály, ki 1800-ban született Mező-Keresztesen, gróf Teleky Sámuel elhalálózásakor a megye *jegyzője* volt, a ki versírással is foglalkozott²⁾, későbbben megyei *főlevéltárnok* lett s igen szeretett tagja volt a társas életnek, — itt lakott a megyeház szeglet épületében; a szabadságharcz lezajlása után. belejött a Winkler, Vidovits és Szilágyi Lajos által összeállított névsorba s így őt is elfogatta Józsa, összes iratait el-

¹⁾ Keresztesi József írott krónikája. 11. lap. Eredetiben a nagyváradi ref. *egyház levéltárában*.

²⁾ Jakab Mihálynak két saját kézírásu költeménye jutott hozzám, egyik »*Gr. Teleki Sámuel hamvai felett*,« című, a másik: »*A Biharvára omladékain*« című, mértékes szép költemények.

kobozták s magát Olmüczbe vitték várfogságra, hol őt és félévig szenvedett s midőn onnan kiszabadult, a magányba vonult vissza s Korona-utca szegletén lakott, hol 1858. november 8-án 58 éves korában szabadította meg a halál megunt életétől.

A Széchenyi-térről a főutcán keresztül a csinos *Uri-utczában* találjuk az »*Ügyvédi kamara*« hivatali helyiségét s ugyanazon épületben »*A kisbirtokosok országos földhitelintézetével szövetséges nagyvárad-i és nagyvárad-vidéki mezőgazdasági előleg-egylet*«,²⁾ hivatalát, melynek hosszú czímét alig ismétélhetjük el egyszer s már *Hügel Ottó* gazdagon berendezett *könyvnyomdája* s a »Nagyvárad« kiadóhivatala előtt elhaladva — a *főpostahivatalhoz* jutunk, a hol van a *kerületi postai igazgatóság* s egy kis fiók *távirda-hivatal*, hol egyetlen egy szál drót sincs, hanem *gyalog-posta* (a hajdani híres *postafőnök* — a »posztkiszli« korszakot jóval megelőző időből — *Mercur* sem járt lovon !) szállítja ki a feladott sürgönyöket a város legszélére helyezett m. k. *távirda-hivatalhoz* s ez alig vesz több időt igénybe, mint a mennyi szükséges ahoz, hogy a fővárosi ember választ is kapjon táviratára Londonból. (Na de rest embernek ez is jó, a kinek sietős a dolga, elmegy a *drótos távirdába*). . . Különben ebben a *kölyök-távirda* hivatalban a magas államnak is alig van haszna (a publicumnak épen nincs), mert annak a *távirat-szállító csigának* fizet havonként 15 frtot, a 2 postatisztnek a sür-

²⁾ Ezen »egylet« célja a mezőgazdák anyagi érdekét előmozdítani kedvező feltételű kölcsönök adása, nemkülönben hosszú és rövidebb idejű törlesztési jelzalog kölcsönöknek a központi intézetből való közvetítése által tagjainak hiteligenyeit kielégíteni. Működési köre kiterjed a nagyvárad-i kir. törvényszék hatósága alatt álló területre.« (Alapszabályok. 3. és 4. §. Nagyvárad. 1881.)

gönyök felvételéért 10 frtot, a két kulccsal járó *bőrtáska* megér 20 frtot, így épen nem kerülne többbe, hogy ha *egy szál drótot* bevezetnének ide a postahivatalhoz s tartana itt a magas állam egy *távírótisztet*, hogy ne csak *czimzetes sürgöny* legyen az, a mit Olasziban fel lehet adni s ne *csiga-szekéren* szállíttassék tovább, *naponkint hatszor*, hanem dróton, -- ezt aligha meg nem érdemelné *Olaszi, a hol vannak minden királyi és városi hivatalok*, tehát a hol nem csupán *üzleti*, hanem *állami* sürgős elintézni valók is fordulhatnak elő . . .

A főpostahivatal mellett egy komor templom áll, hideg egykedvűséggel emelkedve ki két csonkatornyával a házak tömkelegéből. Ez a templom 1741-ben épült a *Paulinus-szerzet* vagy Pálosok számára, 1802-ben azonban a Váradra visszatért *premontrei-rend* (közönséges névvel *fehérpapok*) kapta, melynek 2 emeletes zárdája a templom szomszédságában van. A *premontrei-rendet* — mely első telephelye nevéről neveztetett így — Franciaországból II. István király 1131-ben hozta be az országba s *legelőször is Nagyváradon* — a Kálvária hegyén épült monostorba — *telepítette le*, 1787-ben azonban II. József császár ezt a rendet is elzavarta s ez csak 1802-ben tért ide vissza. Tagjai — kik a *főgymnasiunot* tanítják¹⁾ — kitűnő *tudósok* s valóban megérdemlik azt az általános és őszinte szeretetet, mely-

¹⁾ A főgymnasium tanárai: *Várszély Ármin* igazgató és házfőnök, *Bolkay Vilmos*, *Cséplő Péter*, *Deme József*, *Károly Irén*, *Kékus Vidor*, *Kéri Kamill*, *Kertész Miksa*, *Kottasch Rezső*, *Kotunovics Sándor*, *Makróczy Ferencz*, *Ponty Kelemen*, *Szentkirályi Zsigmond*, *Szepesi Géza*, *Zborai Tamás*, *Zubriczky Flóris*, mindnyájan a premontrei rend tagjai. Ezeken kívül tanítanak még a főgymnasiumban: *Szamosy Elek* rajzot, *Rátkay József* tornát, *Tucsek Ferencz* éneket és zenét, *Papfalvai Gyula* román nyelvet és román irodalmat.

ben részesülnek. A zárdának kitűnő könyvtára van, igen nevezetes művekkel.

A zárdá közvetlen szomszédjában s vele összekötetésben egy pompás monumentális nagyságu épület áll, melynek 2 emeletes két szárnya az utcára ér, egy emeletes középső szárnya pedig kevéssel hátra marad, hogy annál szebb és csinosabb legyen. Ez a *kir. jogakademia* és *gymnasium* épülete, melynek építése 1874-ben lett teljesen befejezve s megnyitott mindkét intézet, mely eddig a Szent-László-téren, a főreáliskola épületében volt.

A *gymnasium* még 1699-ben *Benkovich* Ádám püspök által, a *jogakademia* pedig (előbb csak bölcsészeti tanfolyamra) *Mária-Terézia* királynő által 1780-ban alapított, 1788-ban azonban kormányilag két évi jogi fakultással kibővített; az *akademia* 1855-ben 3 évfolyamúvá, 1874-ben pedig 4 évfolyamúvá tétetett. A bölcsészeti tanfolyam 1850-ben választotta el a jogakademiától s a főgymnasium 7 és 8 osztályába olvasztotta be.

Az *akademiának* 7095 darabból álló s pompásan berendezett *könyvtára*, szép díszterme — a hol szokta tartani a »szépítési egyesület« is felolvasásait — kényelmes és csinos tantermei s egyéb helyiségei vannak.¹⁾ A joghallgatóknak *segélyző* egylete és *önképzőköre* részére külön helyiségek vannak berendezve²⁾.

A *gymnasium* termei szintén nagyok, kényelmesek, czélszerűen berendezve, — van egy nagy tornaterem

¹⁾ A jogakademiánál igazgató dr. *Bozóky* Alajos, — *rendes* tanárok: dr. *Kudelka* József, dr. *Sípos* Árpád, dr. *Molnár* Imre, dr. *Személy* Kálmán, dr. Br. *Roschner* Ervin; *rendkívüli* tanárok: dr. *Zsögöd* Benő, dr. *Nagy* Ernő; *magán* tanárok: dr. *Nemes* Imre, dr. *Hoványi* Ferencz, *Zboray* Tamás. A joghallgatók száma 71.

²⁾ A segélyező-egylet a múlt évben 289 forintot fordított segélyezésre. Az önképzőkör tagjainak száma 22 volt.

s felette a nagy diszterem. A gymnasiumnak van külön *könyvtára*, mely 1737 kötetből és számos füzetből áll ; ezen kívül ugyanitt van magának az *ifjuságnak* is egy 1478 kötetből álló könyvtára. A gymnasium *természettani* és *természettrajzi szertára* igen nevezetes és gazdag.

Az akademiától csak 2 házat kell elhagyni s jobbról egy széles árok-medret látunk bekanyarodni az utczába, melynek csak alján csörgedez egy kevés víz ; ez az a híres *Páris-patak*, mely ölnyi magas árvizzel szokta elárasztani Alsó-Uri utcáját s Szent-János utcát, midőn a hegyeken erős zápor van s kiszámíthatlan károkat tesz az erre lakóknak. Azóta van ez így, mióta a *keleti vasut* ebbe az egyetlen s a városon keresztül futó mederbe szoritotta az addig 6—7 patakban a hegyekről a Körösbe lefutó vizet. A miniszterium ez előtt másfél évtizeddel elrendelte ennek a pataknak szabályozását, — szabályozná is a város, de nem bír vele, mert az árviz alkalmával mire a hivatalos egyének a helyszínére érkeznek, akkorára már el is nyargal a víz a Körösbe, csak a félölnyi iszap marad s abból nem lehet meghatározni a patak medrét, — szárazságban pedig a víz folyása nem vehető ki, mert a mederben nincs víz. Így aztán a szabályozás elmarad, hiában dictióznak a patak mellett lakók minden árviz után, — be akarja várni a város, míg egy természetesebb felhőszakadás alkalmával a patak mindkét partjáról elsepri a házakat, akkor aztán könnyebb lesz a patakot szabályozni.

A patak kanyarulatán belől egy csinos sárga ház van, nagy kerttel s az udvarban régi alaku épülettel. Ez a *koldus-ápoló intézet*, mely 1840-ben alapítottott a szerencsétlenek eltartására, hol folytonosan 25—30 koldus ápoltatik, kik minden szombaton hátukra fellaka-

tolt perselyekkel párosával járják be a várost s gyűtenek alamizsnát intézetük számára, mely különben 16,000 frttal alapított meg.

A *koldus-intézet*tel szemközt egy kis görbe utca vezetne ki a Körös felé Szent-János utczába. Régen *Füzes-utca* volt, ma *Szigligeti-utczának* nevezik, mert ebben született a nagyhirű színműíró *Szigligeti Ede* (előbb Szathmári József, Szathmári Ede ügyvéd fia) 1814. márczius 8-án, a ki 1835-től — midőn első színművét írta — 1878-ig összesen 104 szindarabot írt, még pedig a legkitűnőbb darabokat s legszebb *népszínműveket*, mely *műfajnak* megteremtője volt. Egy régi divatu, egyszerű, négy ablakos ház — a jobb oldalon mindjárt a negyedik — *Szigligeti szülő-háza*, melyet a kegyelet 1878. évi márczius 8-ikán nagy ünnepélyességek között szürke gránit emléktáblával jelölt meg, melyre a ház akkori tulajdonosa *Szikszy Dániel* — hajdan debreczeni költészeti tanár, akkor törvényszéki bíró, ki névtelenül igen kitűnő költeményeket írt¹⁾, készítette a feliratot, mely a tábla felső részén levő arany lant alatt következő:

»*Szigligeti Ede*

született 1814. márczius 8.

Bölcsöd itt ringott, itt gyúlt ki az isteni szikra

A művészet egén lángoló csillag utóbb.

A láng most kialudt, de kihat dicsőfénye örökké

S mig magyar él, neved és szent porod áldva leend« . . .

Nagy kár, hogy egyuttal elfeledték felírni az emléktáblára, melyet születése évfordulóján *halálának emlékeztére* illesztettek a szülő-házba, hogy *Szigligeti Ede 1878. január 19-ikén halt meg Budapesten*

¹⁾ Szikszy Dániel meghalt 1884-ben Nagyváradon.

Ebből az utcából visszatérve, *Alsó Uri-utcán* (a városnak ezen legmostohább utcáján, melytől jár-dát, gázvilágítást egyaránt megtagadott) végig megyünk, egész addig, hol egy nagy hosszu s az utca felől emeletes épület mellett a kanyargó *Páris-patak* ismét utunkba kerül, hogy egy idomtalan nagy magas hid alatt (melynek lerontása első kötelessége lenne az állatvédő egyesületnek, ha t. i. állatvédő egyesület volna) tova iramodjanak mocskos habjai s néhány szegényes ház között elbujkálva, belevegyüljenek a Körös tiszta vizébe. Ez az épület a *Vasfürdő*, a város legelső s legjobban berendezett kád- és gőzfürdője, melyet nemcsak kényelmessége és tisztasága tesz oly kedveltté, hanem vize is. Régebben kitűnő ásványviz volt ez. A hol most ez a terjedelmes épület emelkedik, 1847-ben még egy rossz ház s egy elhagyott pálinkaház volt s ezek mellett apró házak; — a rossz házat a pálinkaházzal együtt az akkor már kitűnő tudós hirben álló *Leitner József* francia nyelvmester¹⁾ megvevén, a lakházat felépítette, a pálinkaházat felszereltette, de mivel kútja nem adott elég vizet, azt lejjebb ásatta s réz-szivattyúval látta el. Egy estve friss vizet vitetett volna be Leitner, de midőn ivott belőle, azt oly ércz-ízűnek és szagúnak találta, hogy nem tudta meginni, — akkor ujabban ismét hozatott, de bármint ki volt húzva a csőből a viz, az mégis csak oly ércz-ízű és szagu volt, — Leitner azt hívén, hogy ez a szivattyútól van, cserép edényt kötélre kötve merített vizet a kútból s ugy találta, hogy ez a viz is épen olyan ércz-ízű, mint az előbbi volt s a mellett nagy jó szaga is van; azonnal

¹⁾ Leitner József a tengeri fürdő használata miatt 1870-ben Triesztbe költözött s azóta ott lakik, különben vasmegyei, jáki születésű, római catholikus vallásu öreg ur.

vegytani kísérleteket tett a vízzel s azt látta, hogy egy csepp *tanin* (csersav) a vizet feketére, a *cyan* pedig kékre festi. Másnap reggel a vízzel és kémszerekkel együtt felkereste a nagytudományu dr. *Grósz* Frigyeszt is, a ki aztán szintén úgy találta, hogy a gyár *vize kitünő gazdag jó és vastartalommal bír* s nagyon megérdemli, hogy *gyógyfürdő* állittassék reá. Így jött létre a »*Vasfürdő*,« előbb csak egy, azután 4 szobával, — később, midőn a közönség tapasztalva a víz jótékony hatását, folytonos ostrom alatt tartotta a fürdőt, épültek a többi szobák ; ma van 18 szép fürdő szoba, pompás *porcellán-kádakkal* s fejuhanynyal, székekkel, divánokkal, asztalokkal és tükrökkel felszerelve. Ezen kívül van még ugyanitt kényelmesen berendezett *zuhany- és gőzfürdő*, mely most is legkedveltebb helye a város és vidéke uri közönségének, mire tisztasága, a benne uralkodó rend és pontos kiszolgálat miatt valóban érdemes is. A fürdő *udvara* pompás *virágos kertté* van átalakítva, melynek kora tavasztól késő őszig viruló százféle virága kellemes hatást tesz a látogatóra; ezen kívül van egy kellemes sétakert, sűrű lombok által beárnyékolva. Egyszóval a »*Vasfürdő*« a kor igényeinek minden tekintetben megfelel.¹⁾

Hogy ha Nagy-Fürdő-utcán végig menve jobbra letérnénk, ott a püspökségi udvar szomszédságában egy régi földszinti házat találunk, mely előtt magas feszület áll. Ez az *Apostolok háza*, hol a püspök kegyességéből 12 *elaggott férfi* tartatik, az ugynevezett *Apostolok*, kiknek lábait szokta megmosni a püspök — a Jézus példája szerint — nagy-csütörtökön a templomban.

De mi a »*Vasfürdőből*« egyenesen Kis-Fürdő-ut-

¹⁾ A Vasfürdő jelenlegi kezelője *Tury* Lajos, kinek neje *Leitner* Magdolna az öreg *Leitnernek* unokahúga.

czán, a Páris-patak mellett megyünk le, hol a legelső utczában (Ferdinánd-utca) jobbra betérve, egy nagy és 8 kiálló oszlop által tartott igen csinos épületet találunk, melynek 4 oszlop által tartott vasrácsos zárt kapuja felett Keresztelő Szent-János szobra áll; ez jelenleg az »*Irgalmas nénék*« bölcsődéje, óvodája és iskolája, melyet a minden vagyonát jótékonyásra fordító *Nogáll János* bergamói püspök, jelenleg nagyvárad *helyettes püspök* alapított és tart fenn. Ez az intézet kimondhatatlan jótékony hatással van a körül lakó szegény néposztályra s azok az önfeláldozó apácák — kik reggeltől estig gondozzák a szegény napszámosnők kisdedeit, anyai gonddal és szerzetesi türelemmel, — testvéri szeretettel (nem hiában »*kedves testvér*«-nek szölli-tja őket minden gyermek) és tanítói bölcsességgel vezetik az óvodát és iskolát — valóban megérdemlik az osztatlan elismerést, dicséretet és hálát, mert szerzetük nevének megfelelőleg valóban »*Irgalmas nénék*«. Ezen jótékony intézet 1868. évi szeptember 8-án nyitott meg, midőn az épület be lett fejezve.

Különben maga a *bölcsöde-egylet* *Fogarasy* Mihály kanonok, később erdélyi püspök elnöklete és dr. *Kautz* Gyula jegyzősködése alatt még 1855. évi május 20-án »Erzsébet fejedelemasszony urunk királyunkkal történt történt egybekelése emlékének megörökítésére keletkezett.«¹⁾ Ezen bölcsöde-egyletnek volt egy ideig titkára a jó öreg *Lauka* Gusztáv bátyánk, az örök-ifjú kedélyű, derült és derítő író. Mind a három *bölcsöde* t. i. ezen *v.-olaszi-i*, az *ujvárosi* és a *v.-velencei* egy és ugyanazon igazgató-választmány vezetése alatt áll, melynek

¹⁾ Böszörményi Géza: »*Értesítvény a Bölcsöde-egylet működéséről.*« Nagyvárad 1880.

elnöke dr. *Nogáll János* püspök s titkára *Böszörményi Géza* ügyvéd . . .

Uri-utcán visszatérünk a főutczára s ennek végén a jobb szegleten egy az utca disztét nem igen emelő kőfal kerítés zárja be az *Orsolya-apáczák* kertjét, melynek Uri-utca felőli végében egy 1840-ben épült torony nélküli kápolna van. A kert mellett a főutczán aztán helyre hozzák a zaj közepén zajtalanul élő apáczák, a mit a kert disztelen kerítésével elrontanak, mert itt zárdájok valóban diszére válik az utczáknak, s szándékosan mondjuk, hogy az *utczáknak*, mert az egy emeletes impozáns épület hosszú homlokzatával — melynek közepén csinos, magas bádogos torony emelkedik kissé félrehajló keresztel — a főutczát, oldalával pedig Apácza-utczát diszesíti. Ezen zárda — ugy a mint most van — 3 különböző időben épült: a templom a kapuval s mellette még 7 ablakkal, valamint a tőle Körösfelől eső rész az Apácza-utczába beforduló szeglettel együtt a legrégebbi építkezés, mit apró s majdnem szabályos-négyszögű ablakai is elárulnak; ez még 1773-ban épült, — a templomtól jobbra a főutca diszére szolgáló s a mai kor igényeinek megfelelő rész 1857-ben, az Apácza-utczai rész pedig 1877-ben épült.

A templomajtó felett egy háromszögű márvány táblán ezen *felírás* olvasható:

»*AeVi*
ternI DeI
CVLItVI, et bea-
tae Annae honorI, sV-
per-Is faVentIbVs eXtrVI feCh
StephanVs SzenczI, Abbas BaboLChen-
sIs, Cantor et CanonICVs VaraDIensIs.«

Ezen *chronostichon* római számot jelentő nagy be-

¹⁾ DDCCCCCLLXVVVVVVVVVVIIIIIIIIII = 1773.
²⁾ *Jelenkor*. 1835. évi folyam 96. sz.
³⁾ Kereszturi Alajos: *Compendiaria descriptio foundationis*
 etc. Magno-Varadini 1806. pars II. 324. lap.

²⁾ *Jelenkor*. 1835. évi folyam 96. sz.

³⁾ Kereszturi Alajos: *Compendiaria descriptio foundationis*
 Nagno-Varadini 1806. pars II. 324. lap.

menettel kísértettek be a zárdába, hogy többé soha ki ne jöjjenek onnan. És nem is jöttek ki sem ők, sem utódaik, sem élve, sem halva, hanem ott temetettek el életükben a zárdában, haláluk után a templom alatti sirboltban. *Halott-apáczát* 1881. június 25-ikén hoztak ki legelőször a zárdából, hogy a közös temetőbe temettesék, a (városi hatóság nem engedte meg a templom alatti sirboltba temetkezést); *élő-apácza* pedig 1880-ban jött ki először a zárdából, hogy a Püspökfürdő gyógyvize által visszanyerje megromlott egészségét. Pedig közzülök *egy már 1827 óta él a zárda falain belül* s többek mögött 1848. előtt zárult be a zárda soha ki nem bocsátó ajtaja. És ott élnek zajtalanul a fő-utca zajában, imádkozásra és tanításra szentelvén egész életüket. — 1877. óta a 6 osztályú *nép-iskolán* és 2 osztályú *felsőbb leányiskolán* kívül még *tanítónő-képezdét* is tartanak fenn.

Mily erős lehet a *hite* ennek az itt élő 26 apáczának, hogy el tud folytatni bennök minden más érzést, minden más vágyat s mennyit kellene szenvedniök ez erős *hit*, ez *égbevágódás* nélkül abban a korban, midőn a szív szeretettel van tele s a tavasz öröme hív minden élőt! Mily vonzó lehet az a földöntuli élet *reménye*, hogy a mellett nem kívánják látni a *mezőt* ezer kis apró virágaival, vidám pacsirtáival, hullámozó kalászaival — melyekben a fürge fürjek folytonosan változtatott helyeken »pittypalatty«-olnak, — nem kívánják hallani a *nádas* suttogását, melybe accordokként vegyülnek a vízi madarak ritkázott kiáltásai, — nem kívánják látni a dombtalan *rónaságot* ezüst tengerként rezgő tünde délibábjával, — nem kívánják felkeresni az *erdőt* ezer dalos madárkájával, — nem kíváncsiak a *hegyek* közé, melyek a földnek gyönyörűen díszített hullámai,

— nem kívánnak gyönyörködni a *csermely* ábrándos csobbanásaiban, a *patak* beszédes csörtetésében s a *follyó* surranó hullámaiban, — nem kívánják látni az égbetörő *sziklákat*, melyeknek csúcsai alatt járnak a fellegek, — nem kíváncsoznak az édes balzsamot zúgó *fenyvesekbe*, melyek festői csoportokban kapaszkodnak fel a mély völgyekből a *havasok* oldalaira, — nem kíváncsoznak leszállani a sziklák föld alatti mély *barlangjaiba*, hol képzelhetetlen tündér-országot tár fel a sötétséget elűző fáklyafény! . . . Mily erő kell ahoz, hogy valaki lemondjon a föld minden örömről, a világ minden boldogságáról, hogy kiszakítsa magát a *családi* és *baráti* édes kötelékekből s belépjen egy elevenek számára készült sír-verembe, melynek hátamögött bezáródó ajtaja soha nem nyílik fel többé — — s élőhalott legyen zajongó város közepén álló néma börtönében! Mennyire megérdemlik az ily *lemondók*, hogy a boldogító hit betöltse szívüknek minden rejtékét, mert *az üresen hagyott helybe csak a boldogtalanság költözhetnék be!*

Az apácza-utczában van özv. *Dyk Ferenczné*, szül. Kordina Gabriella *kitünő* hirben álló »*Kisdedóvó intézete*,« a hová most már a hajdani *tanítványok gyermekei* járnak. Bizony, 34 év alatt nagyon megnőhet a gyermek, — s a mindenki által szeretett s bizalmasan csak úgynevezett »*Dyk néni*« már 1850. évi október elsője óta vezeti ezt az általa alapított intézetet s ez idő alatt növendékeinek száma alig kevesebb *három-ezernél*. A kiskedóvó intézet 1870. óta a *Fröbel-rendszer* szerint van berendezve.

Ugyanezen utczában van a róm. katolikus *tanítóképezde* a régi *Salamon-intézet* épületében.

Az *Orsolya-zárdával* — melynek sirboltjába temet-

ték 1780-ban az alapító Szenczi Istvánt is — szemközt van *Nagy Sándor-utca*, melyet a 13 aradi vértanu egyikének *Nagy Sándor Józsefnek* nevérol nevezett el a hazafias kegyelet, a ki ifjúkorát itt a baloldali *második házban* töltötte, mely vereskeretű szürke gránit emléktáblával van megjelölve, hol arany babéroszoru s kettős keresztén át fektetett kard alatt ezen felírás áll:

»*Nagy Sándor*

honvéd tábornok, aradi vértanu

ifjúsági lakhelye,

Vértanuvá felavattatott 1849. oct. 6.

Nagy voltál névre, nagy bajnoki szívre hazádhoz,

Nagy lelked bün volt törpe bakóid előtt,

S boszuja míg a bitort a gyalázat mélyire dobta,

Trónoknál magasabb fényre emelte dicséd.

Szemere Miklós.

Megöröktettett a nagyváradi polgárság által.« . . .

Ezen helyhez szokott kivonulni zászlókkal és fályákkal a jogakademia ifjúsága és a polgárság márczius 15-ikén és halottak estvéjén

Az utca jobb szegletét egy nagy, emeletes — erkélyes — épület foglalja el, a hol van a »*Biharmegyei Nemzeti Casino*,« mely 1833. évi márczius 6-ikán alakult meg *Fényes Károly* táblabíró indítványozása folytán és 1833. évi *julius elsőjén költözött be ez épületbe*, mely akkor Gróf *Rhédey* Ádám tulajdonát képezte. A *Casino könyvtára* »az irodalom legjelesebb termékeit tartalmazó 2000 kötet könyvet számlál, — összesen 36 folyóirat és hirlap — még pedig 26 magyar, 6 német, 3 francia és egy román — áll az olvasók szolgálatára, — az izlés és kényelem követelése szerint bebútorozott szép helyiségek a *szórakozás czéljaira* szolgáló felszerelésekkel is gazdagon el vannak látva; — az elmúlt

50 év alatt irodalmi, közművelődési, humánitási, hazafiúi és társadalmi czélokra 45,000 frtot fordított.«¹⁾ Valóban a Casinónál alig van szebben és jobban berendezett szórakoztató helyiség az országban²⁾.

A Casino mellett csinos »Bazár« van, telve boltokkal, melyek eltakarják az udvarban levő *nyári szinkört*; ez csinos *deszka-bódé*, hol a váradi türelmes közönség tavasz kellemében, nyár forróságában s őszi hidegében — egy szóval akkor, midőn más vagy kerüli vagy keresi a zárt helyeket — itt didergi vagy izzadja végig az előadásokat, a téli szállásaikról *kényszerűségből* (mert ott még elég kenyérre valót sem kereshetnek) elvándorló szintársulatoktól, hol a deszkabódé sem a meleg, sem a hideg ellen nem képes védeni. Telen? — akkor néha egy-egy festett lovakkal, kedvetlen bohócokkal s bohóskodó művészekkel ellátott *lovarda*, — vagy régen színházi nyugdíj-élvező, elaggott hangudalművész, vagy zenetanításból megélni nem tudó *virtuoz hangversenye* részesít bennünket művészi élvezetben. Hát az *állandó színház*? Az igaz, hogy 1799-ben megkezdődtek Váradon a rendes színi előadások, — az is igaz, hogy már 1827-ben nemcsak kimutattatott az *állandó színház* helye, hanem terve is elkészítettett, — az is igaz, hogy 1829-ben, későbbben 1857-ben új színházi tervek készítettettek s első szerint az *Apolló*, második szerint a *Szent-László-tér* jelöltetett ki a színházépítés helyéül, — az is igaz, hogy 1883-ban is-

¹⁾ Id. *Gyalokay Lajos* emlékbeszéde a Casino 50 éves fennállásának ünnepén 1883. márcz. 27-én.

²⁾ A Casino elnöke: Br. *Gerliczy Félix*, alelnöke: *Cziffra Gerő*, pénztárnoka: *Hoványi Géza*, jegyzője és könyvtárnoka: *Cseresnyés Albert*, ügyvéde *Hlatky Endre*. A Casino 1883. márcz. 27-én tartotta meg fennállásának 50 éves jubileumát.

mét elhatározott az állandó színház építése és pedig a *nagy-piaczra*, — az is igaz, hogy 1829-ben 10,000 frt s 1842-ben 2078 frt volt gyűjtve az *állandó színház*-alap javára : — de be kell vallani, hogy állandó színházunk mai napig sincs, sőt még a begyűlt összegek tartózkodási helye is ismeretlen

No de hát ezek nem tartoznak az utazókra ; — azért hagyjuk el a *szinkört* s az elbontásra váró Giretház által elszűkitett utcán — jobbra hagyva a kellemesen berendezett *«Rózsabokor»* című nyári mulatóhelyet, melynél aligha van egyetlen városnak is kellemesebb szórakozó helye nyári estékre, — balról a *»Tanszermuzeumot«* találjuk. A *»Tanszermuzeum«* 1884. évi márczius hóban nyitott meg s célja : tájékoztatást nyújtani az iskolák czélszerű s az újabb igényeknek megfelelő berendezésére, — megismertetni a tanügy terén időnként felmerülő új és hasznos taneszközöket. Ezzel összeköttetésben van a *»tanszer-raktár«* mely hivatva van *készletben levő* jó és olcsó tanszerekkel fedezni az iskolák mindennemű szükségleteit. A tanszermuzeum felállítása körül kiváló érdemeket szereztek Sipos Orbán kir. tanfelügyelő, Rátkay József és dr. Tóth Mihály közséi iskolai tanárok.¹⁾

A *tanszermuzeummal* szoros összefüggésben van a népnevelés ügye s így leghelyesebben itt lehet felemlíteni a *»Biharmegyei népnevelési egyletet.«* Ez hosszas vajadások után Sipos Orbán kir. tanfelügyelő buzgólkodása folytán 1884. szept. 17-ikén megalakult,²⁾ — célja

¹⁾ A tanszermuzeum igazgatója : *Eszenyi* Sándor, a tanszermuzeum öre dr. Tóth Mihály.

²⁾ A népnevelési egylet elnöke : *Beöthy* Andor, alelnökök : Sipos Orbán és *Ritoók* Zsigmond, jegyző : *Winkler* Lajos, pénztárnok : dr. Tóth Mihály, ügyész : K. Nagy Sándor. A tagok száma 1220.

a megye népnevelési ügyét mindenképen előbbre mozdítani, a tanítók részére ösztöndíjakat nyújtani, teljesen szegény iskolákat felszerelni a szükségesekkel. Üdvös működését meg is kezdte, a mennyiben 400 frt jutalmat tűzött ki a legjobb iskolák részére, mely jutalmat csak az iskolai év végén fognak kiosztatni. Ebből is látható, hogy mily sok hála érdemesek azok, kik ez egyletet létrehozták . . .¹⁾

Elhagyjuk Olaszit s a város által nem régen megváltott Kis-Hidon — mely alatt a Sebes-Körös rohanva iramlik tova, végig a két város rész közt — átme gyünk Ujvárosra.

¹⁾ A népnevelési egylet dr. *Oláh* Gyula akkori kir. tanfelügyelő kezdeményezésére 1878-ban kezdte az alakulási mozgalmakat, aláírás íveket bocsátott ki, gyűlést tartott, de tényleg meg nem alakult.

IV. Ujváros és a Szent-László-tér.

Szent-László temploma. Főreáliskola. Dúdek intézet. Csesztivó-intézet. Lutheránus egyház. Körös-utca. Sándorfi sirja. Az újvárosi ev. ref. templom. Központi iskola. Gör. kath. székesegyház. Szent-Miklós-nővelde. Gör. keleti templom. A hold. Kapuczinusok zárdája. Fessler történetíró. Czion templom. Szent-László szobra.

Várad-Ujváros a Szent-László-térrel tesz legkellemesebb benyomást az utazóra; a csinos s a »szépítési egyesület« által hárszal és platánnal beültetett térséget 3 szép templom s emeletes házak veszik körül.

A »kis-híd« mellett mindjárt elől van a »*Szent-László-templom*«, melyet Bárány Lusinszky István püspök építtetett 1723—1733-ig, Szent-László király tiszteletére, mint ezt a templom ajtaja felett veres márvány táblán levő *felírás*, az építkezés *évszámát* kifejező *chronosticon*¹⁾ bizonyítja:

»*HonorIbVs DIVI RegIs LaDIslal*
DICata sVrreXIIt.«

Ezen templom — melyhez a torony csak 1790-ben építtetett — 47 évig *székesegyháza* volt a várad-i sz. püspöknek, kinek *palotája* szemben a templommal, az a kis piros fatornyos, elavult épület volt, melyben később jogakadémia lett s most az *állami főreáliskola* mind a 8 osztálya van. (A *keresztet* csak kegyeletből tartják meg az *állami főreáliskola* kis fatornyán, hol a tanulók nagyobb része tagadhatatlanul izraelita

¹⁾ A templom újra meszelése alkalmával ezen felírás tábláját bemeszelték barna festéssel, ami miatt most alig olvasható.

és vegyes vallásu s a tanári kinevezésnél sem jön tekintetbe a *vallás*).

A *főreáliskola* mellett a Körös-parton lefelé menve, balról a római cath. plebánia, 2 emeletes r. cath. elemi iskola elhagyása után, érjük a *Dudek-sikátort*, melyben volt a *Dudek* Dániel orvos által »megeesett« nők számára 1823-ban szülőházul alapított intézet, mely azonban 6000 frt alaptőkével a m. kir. bábaképezdéhez csatoltatott, de azon határozott kikötés mellett, hogyha a bábaképezde innen más városba vitetnék, a magas állam tartozik ezen 6000 frtot visszaadni. A sikátor mellett egy szép egyemeletes épületet találunk sarok szegletén feszülettel. Ez a »*Csesztívó-intézet*«, melyet *Csesztívó* Ferencz alapított. Ez a *Csesztívó* Ferencz *timármester* volt Nagyváradon, ki Csehországból jött ide; — nem volt gyermeke, azért elhatározta magában, hogy azt a vagyont, melyet itt szerzett, helybeli jótékony célra fordítja, — ugyanazért 1823. évi szeptember 27-ikén kelt végrendeletében összes vagyonát — mely 41,359 frt 41 kr-ra ment — alapítványnyá tette, hogy ennek kamatjából a nyomorékká lett, maguk hibáján kívül elszegényedett, munkaképtelenné vált városi polgárok nem és vallás különbség nélkül segélyeztessenek, — mindazonáltal különös figyelemben részesíttessenek a bejövő *csehek* s ezek özvegyei. Az intézet 1827-ben nyílt meg. Jelenleg 12 ápolója van.

Az intézet a városi közgyűlés által választott 3 kormányzó által igazgattatik.

Körös-utcán tovább haladva, baloldalon egy udvarban találjuk a szerény kis *lutheránus templomot*, mely *egyetlen egy lutheránus templom az egész Bihar-megyében*. Ezen *imaház* 1809-ben épült, habár a telek már 1806. óta az egyház birtokában volt. Még akkor

nem önálló egyház volt, hanem úgy mint filia (leány-
 egyház) *Sváb-Olasz*hoz tartozott s a 4—5 mértföldnyi-
 re lakó lutheranus pap csak néha vetődött ide; de
Sváb-vagy Ér-Olasz lutheranus lakói lassankint áttér-
 tek a reformátusokhoz s 1813-ban már megfordult a
 viszony s Sváb-Olasz lett ezen váradi lutheránus egy-
 ház filiája és azóta úgy van. Az Isteni-tisztelet *magya-
 rul* megy, csupán minden hó első vasárnapján történik
 németül a német ajku hivek kedvéért. Az anyakönyvek
 1801 óta vezettetnek.

Körös-utcán végig haladunk egészen, nem azért,
 hogy azokat az utcán végig teregetett *timár-bőröket*,
 vagy hogy a falusi egyszerűsége valló s többnyire ná-
 das házakat lássuk, — vagy hogy az utca végén le-
 térjünk balra, megnézni a várszerű, emeletes *huszár-
 kaszárnyát* és a mellette levő óriás fákkal borított »*Fü-
 zes*« élénk *épületfa-kereskedését* és a Körösön Erdély
 felől leusztatott *tutaly-telepeit*; hanem azért megyünk
 ki ez utcán végig, hogy felkeressük a »*Külvárosi* —
 vagy *Kis-Temetőt*« s abban egy leroskadott sírt, mely-
 ről a kegyelet megfélemedezett.

Ez a *Sándorfi-sírja*.

A »kis-temető« északnyugoti szeglete felé, a róm.
 catholicus és református temető szélén van egy földbe
 süllyedt egyszerű kis veres márvány sírkő, melyen kö-
 vetkező felírás áll:

»1824.

D. O. M. S.

A szenvedő

Emberiségnek

Orvos barátja

Tekintetes

Sándorfi József

Tekintetes Nemes Biharvármegye

Közkedveltséget érdemlett
 Első Physicussa
 Hippokratesi eszével
 Calénusi Curáival,
 Az orvosok Cicerójával
 Celsusnak ékesen szólásával
 Életének LIX-dik esztendejében
 Itt nyugszik eltemetve:
Síratják minden jók
 Leginkább hitvese
 Edelmann Anna . .«

Ez az egyszerű sírfelirat felemlíti *némely részét* Sándorfi érdemeinek mint *tudósnak*, de voltak neki *írói* és különösen a *magyar színészet* terjesztése körül is halhatatlan érdemei. És minthogy az elmúlt *hat évtized* elég volt arra, hogy egészen megfélemedkezzünk róla, álljon itt néhány sor életéből.

Sándorfi József megyénkben Hegy-Köz-Ujlakon született, 1767. apríl 20-án, — atyja Péter református pap volt ott, ki 8 gyermeke közzül éles észtehetségével kiválni látván őt, iskoláztatta s a gymnasiumi és bölcsészeti tanulmányok elvégzése után az *orvosi* tanulmányok elsajátítása végett Bécsbe küldte. Itt ismerkedett meg azokkal a lelkes *magyar írókkal*, kik új létre keltői voltak a magyar irodalomnak s ezek példáján neki buzdulva, ő maga is lantot ragadott s jeles munkatársa lett a mult század utolsó évtizedében megjelenő »*Hirmondó*« és »*Új Bécsi Magyar Muzsa*« nevezetes folyóiratoknak, — úgy hogy akkor szerzett *költői* híre a későbbi időkben is kedvelté tévé őt a társadalomban. Az orvosi tanulmányok bevégezése után Nagyváradra költözött, hol 1805-ben őt *Biharvármegye főorvossá* és *táblabíróvá* választotta, a mely hivatalokat hordozta aztán egész haláláig. De azért nem lett hűtelen Múzsájához sem.

Sándorfinak tudományos érdemei mellett legnevezetesebb a *magyar színészet terjesztése* körül szerzett érdeme. Ugyanis 1813-ban átvette a nagyvárad-i színészet vezetését s neki köszönhető, hogy ez időben t. i. 1813—1824-ig legjobban virágzott a várad-i *magyar színészet* az egész országban. Pedig sokat kelle szenvedni e miatt *Sándorfinak*; de ő sem a félremagyarázástól, sem az anyagi áldozatoktól nem riadt vissza; — sokkal nagyobb volt »a magyar Litteratura előmozdítása iránt viseltetett szives hajlandósága.«¹⁾ A legnehezebb küzdelmek között is virágzásra emelte és fentartotta a várad-i színészetet egész haláláig, — úgy hogy midőn más helyen nem tudtak játszani a színészek, átengedte azok részére fényesen berendezett palotáját, azt a palotát, melyet gr. Rhédey Lajostól vett s mely jelenleg (a nagypiaczon) az orthodox-izraeliták templomául szolgál.

De a halál nem tekinti az élet munkásságát, vagy tétlenségét, hanem minden rendszer nélkül viszi magával a tetszése szerint kiszemelt áldozatokat. *Sándorfi* élete folytonos tevékenységből állott s még 1824. évi november 21-ikén betegeknek rendelt orvosságot s már 30-án »az egész publicumnak fájdalmára meghalt tüdőgyulladásban.«²⁾

Aztán eltemették nagy tisztességgel, »megsiratták minden jók,« és elfeledték nagy hirtelenséggel jók rosszszak egyaránt

Nyugodjék békével! Megérdemli.

A »kis temetőből« *Nagy Teleki-utcán* térünk vissza, hol *Jelinck* Ferencz pompásan berendezett mű-

¹⁾ Biharmegye levéltára. 1832. évi 276/415. sz. a.

²⁾ Nagyvárad-i ref. egyház halotti anyakönyve 1824. nov. 30.

kertészetének megtekintése után — ha az alkalmat kilestük volna — megnézhetnénk Horner Jakabnál, hogy az összeolvasztott érczből miként lehet buzgó vallásosságot hirdető templomi *harangot önteni*, mert bizony Váradon ez a művészetnek nem mindennapi neme is üzetik s az öreg *Horner*¹⁾ *harangjai* becsületére válnak mesterüknek. Most azonban szünetel a munka, mert nem mindennap lehet egy harangot elkészíteni s így a felszerelésen kívül egyebet nem láthatván, átmegyünk a tulsó oldalra, a hol van az ev. ref. egyház *ujvárosi* temploma. (Mert meg kell jegyezni, hogy a reformátusok Váradon mindnyájan *egy gyülekezetet*, egyetlen *egyházat* képeznek, azonban tekintettel a hivek nagy számára, két templom van: egyik Olasziban, másik Ujvároson, hol a lelkészek felváltva végzik a templomi szolgálatot.)

Az ujvárosi ev. ref. templom impozáns nagy épület, magasra felnyúló kettős toronynyal, melyek azonban (talán hogy a homlokzat az utcára legyen) nem a templom egyik végéhez egymás mellé, hanem a templom két végéhez vannak építve s így a hosszúság két végét zárják be, — minthogy pedig a templomnak tulajdonképeni homlokzata nincs s a templom tetejének magassága sincs arányban a tornyok magasságával: az egészben nincs semmi öszhangzat. A templom és torony nem egy időben épültek; a templom 1835—1853-ig, a kettős torony 1872-ben készült. A

¹⁾ Az öreg *Horner* harangöntőről beszélük, hogy midőn egy falusi templom részére harangot akart készíteni, a falusi egyházi előljárók arra kérték az öreget, hogy vállaljon jótállást a készítendő új harangért *háromszáz évre*, — »annyi időre nem állhatok jól, hanem 200 esztendőért jól állok« — mondá az öreg. Így meg lett az alku.

templomnak utczára nyíló ajtaja felett veres már v ányb
vésve ezen felírás áll:

»E szent ház alapját

A Helv. Hitv. N.-Váradí Egyház letette

MDCCCXXXV. ápril 13-kán.

Külsőleg bevégezte MDCCCLIII.

Belől a templomban igen szép szószék és nagy orgona van, különben a református templomok szokása szerint puritán egyszerűséggel van berendezve, — az összes berendezés ez: a templom közepén a papi szék előtt csinos kerítéssel ellátott térségben van az »*Ur asztala*«, mely az »*Ur-vacsora*« *kiosztásakor* buzgó hívek által ajándékozott nagyértékű »szent abroszokkal« szokott leteríttetni s erre tétetik a keskeny szeletekre felvagdalt kenyér, melyet a fekete talárba öltözött lelkész apró darabokra törve arany és ezüst tálczákról és a bor, melyet a gazdag mívű arany és ezüst billikomokból arany és ezüst poharakba töltve oszt ki az elébe járuló *híveknek*. Ezen asztalon kívül csupán ülőpadok vannak a templomban s két folyosó a templom két végében, melyek közzül a nyugotiban van a nagy orgona; a falak fehérre meszelve, minden festmény nélkül. A tornyokon körül — a harangok felett — erkély van, honnan kényelmesen meg lehet tekinteni a város minden részét . . .

Közel ide van egy kis *kápolna*, melyet hajdan temető vett körül, midőn még ez a rész nem volt így beépítve. Néha misék tartatnak itt.

A N.-Teleki-utczán a Szent-László-tér felé tartva, baloldalon egy nagy hosszú s egy-emeletes épületben van az »Irgalmas nénik« *leány-neveldéje* és egy *római cath. elemi iskola*; — tovább a »*Biharmegyei kereskedelmi, ipar- és termény-hitelbank*« — mely 1868-ban

alapíttatott — s mellette abban az ócska emeletes épületben — melyet 1760. körül Br. Patachich Ádám püspök róm. kath. *papnövelde*nek építtetett — van a *községi iskola* központi csoportja és a polgári iskola, — szemben vele a »*Nagyvárad* *takarékpénztár*« — mely még 1847-ben alapíttatott, — e közt és a reál-iskola között aztán visszajutunk a *Szent-László térre*.

Jobbra térve, a görög-katholikus püspök emeletes csinos palotája előtt elhaladva a »Csarnok« mellett eljutunk a *gör. katolikus* püspök *székes-egyházához*, mely Várad tornyainak egyik legszebbikével van díszítve. A templom Darabanth Ignác által alapíttatott 1800-ban, de karcsu tornya 1836-ban — a nagy tűzvész alkalmával leégett — s a mostani alakban csak 1870-ben építtetett fel, a midőn rézfedele — hir szerint — 2356 darab arannyal czifráztatott ki; a torony erkélylél van körülvéve s ugynevezett *vigyázó-toronyul* szolgál, hol minden óranegyedben körül jár az ór az erkély négy szegletén egyet-egyet sípolva s ha tüzet vesz észre, az oda felvezetett *sürgöny dróton* ad hirt a városi tűzoltó tanyára. A templomba Magyar-utca felől belépve, jobbról a *püspöknek* mennyezettel ékesített székét s mellette a *kanonokok* széksorát látjuk, baloldalon szószék és a Krisztus-koporsója, az *ikonostosis* (a templom hátsó részét keresztben elrekesztő, képekkel és aranyozással díszített függönyszerű fal és fa készítmény) mögött az oltár és sekrestye áll. Nagy kár, hogy ez a templom a Szent-László térre háttal van, vagyis tornya az ellenkező végén, — azonban ezt a szertartás kívánja így, a mennyiben az oltárnak kelet felől kell lennie.

A templom mellett mindjárt a Szent-László-tér és Kert-utca jobb szegletén — szemben a távirda hiva-

vatallal egy-emeletes nagy ház piacra néző homloklokatán ezen felírást olvassuk:

»Szt. Miklós növelde 1860.

Fundatia la S. Nikolau.«

Volt Váradon egy gazdag görög kereskedő: *Zsiga* Miklós, ki nejével Koszperda Annával elhatározták, hogy szegény szülőktől származó, *görög-keleti vallásu román* gyermekeknek alkalmat adnak a tanulásra, a maguk kiképezésére, keresztényi és hazafias szellemben felnevelésére: ugyanazért e célból 1860. október 14-ik napján kelt alapítványi oklevelükkel 20,000 forint alapítványt tettek.¹⁾ Ezen pénzből vétetett meg ez az épület, melynek jövedelméből tartatnak fenn az intézet növendékei, kik *teljes ellátásban* részesülnek. És hogy annál nagyobb legyen a jövedelem, az egész épület bérbe van adva s a növendékek más helyen (jelenleg Kőfaragó-utczában) vannak elhelyezve. A növendékek száma 17, kik egy *felügyelő* alatt tartatnak s mindnyájan nyilvános iskolába járnak.²⁾ Ezt az intézetet közönségesen »*Zsiga fundatio*« czimen emlegetik.

A Szent-László-tér keleti oldalán, szemközt a gör. kath. székesegyházzal — áll a *görög keletiek* igen szép tornyu s belől is pompás temploma, egy valóságos *görög templom*, melynek építése Byzántzra emlékeztet, de a melyben nemcsak *görögül*, hanem *szerbül* és *románul* is tartatik az isteni-tisztelet, nagyobb részben azonban mégis *románul*. Midőn belépünk a tágas ajtón — mely a piacra nyílik — mindjárt a nők osztályába (Biserika mulior) jutunk, mely *keleti szokás* szerint sűrű rostély-

¹⁾ Az alapítványi oklevél 1861. ápril 11-én 15850/33609. sz. a. erősített meg a Helytartó tanács által.

²⁾ Most egy a jogakademiába, 14 a gymnasiumba s 2 a főreáliskolába jár.

lyal van elválasztva a férfiak osztályától, — ez a templom-hajóban a fal mellett körülfutó egy sor (karos) székből áll, mely mindkét oldalon a kántorok emelkedtebb helyen levő székeiben végződik, — a bejárat felett veresmárványból készült pompás erkélyű *karzat* áll, melyből két hatalmas oszlop emelkedik fel a mennyezetig s ez oszlopokon és a köztük levő falon — melynek legközepét *II. József császár* arczképe díszíti — *román, görög és szerb* nyelven a templom építésére vonatkozó adatok vannak feljegyezve. Ezen adatok érdekesek. A *görögök* — kivált kereskedők — nagy számmal voltak Váradon a múlt század második felében s mindenképen templomot akartak építeni, meg is volt minden hozzávaló, sőt ezt a telket is megvették már, csak az engedélyt nem kapták meg a templomépítésre, habár mindent elkövettek annak kinyerésére. *1784. évi november 9-ikén II. József császár Váradon volt*, a gör. keletiek kérvénnyel akartak hozzá járulni, de nem juthattak a császárhoz; a görögök szóvivői két hatalmas alaku ember: Püspöki Mihály és Kristóf Mihály voltak, a kik megtudták, hogy még ez nap keresztül megy a császár a hidon Ujvárosra, azért helyet foglaltak a hid végén és midőn a császár kocsija a hid végére ért, minden erőszakos visszatartás daczára keresztül törtek a tömegen és örökön, a császár kocsijához nyomultak s *kérvényüket* bedobták a császár kocsijába; a császárnak feltűnt ez, megállott, átolvasta a kérvényt s azt mondta nekik, hogy úgy készüljenek, miszerint még az nap letehessék a templom alapkövét. És *ezen templom alap-köve* csakugyan még azon napon, vagyis *1784. november 9-ikén József császár személyes jelenlétében le is tétetett*. Tehát ez a templom is már 100 éves És a ki építette, valóban szépen épített, kívül

belől, egyesítve a görög és román izlést. A templom hajójának két oldalán 6—6 aranyozott fejezetű veres márványból készült *jóniai oszlop* magasodik fel, a templom hajójának végén pedig kettő, melyek között emelkedik a bejárattal szemközt levő, 3 ajtóval ellátott »*templa*» vagy »*ikonostos*,» elborítva fel egészen a mennyezetig gazdag aranyos keretekbe foglalt képekkel, — e mögött a középső ajtó kinyílásakor látható a négy oszlopos mennyezet alatt levő oltár. A templomhajóban, melynek oldalai és mennyezete bibliai és szent képekkel vannak tele festve — balról a szószék, szemközt vele jobbról a püspök részére készült mennyezetes szék, — középen egy emelkedett kerek hely két lépcsővel, az evangelium olvasása és hirdetések számára, — e mellett a templom padozatába beépítve egy 2 méter hosszú s egy méter széles *veres márvány tábla*, mely a templom alatti sirböltöt fedi be, ezen márvány tábla mind a négy szélén írás van, melynek betűi nagyon megkoptak a rajtajárás miatt, úgy hogy csak részben olvashatók: az északi oldalon *magyarul*, a keletin *szerbül*, a délin *latinul*, a nyugotin pedig görögül (tehát *románul* egyik oldalon sincs, a mi igen fel-tűnő) ezen felírás olvasható; »*Kristóf Mihály és nemes Familiája ide temetődött 1788.*«¹⁾ A templomban gazdag búcsújáró zászlók vannak felállítva, melyeknek tetején többnyire *magyar czímer áll*.

Van még ennek a *görög templomnak* egy igen nagy nevezetessége, mely mellett sokan közönyösen mennek el, a nélkül, hogy figyelembe vennék, pedig nagyon megérdemli a figyelmet: ez a *hold*. A templom

¹⁾ Ez az a Kristóf Mihály, ki a kérvényt II. József császárnak átnyújtá s az ő, valamint Püspöky Mihály holtteste s családjaik hálából temették ide.

ajtó felett jó magasan van egy kerek ablakban egy félig kilátszó nagy *gömb*, melynek *kerülete három méter*; ez a bádög gömb egy *függőleges tengelyen* áll s a tengely egyik végétől a másikig a gömbnek fele meg van aranyozva, fele pedig feketére festve, — az *aranyozott* rész a hold *töltét*, a *fekete* a hold *fogytát mutatja*. Ezen gömb — a holdjárásnak megfelelőleg — *28 nap alatt* fordul meg egyszer tengelye körül s így a földről nézve a *gömb aranyozott részéből mindig annyi látszik, a mennyi az égen levő holdból*, vagyis *ez a mesterséges hold az égi holddal egyformán jár*. Ezen *hold* tengelyét 3 kis fogas kerék forgatja, a két alsó kisebb kerék lapjával, a felső nagyobb élével áll felfelé s ez mozgat egy viz-szintes tengelyt, mely a hold tengelyével áll összeköttetésben; a kerekeket maga a toronyóra szerkezet hozza mozgásba egy vékony hosszú vasruddal, melynek egyik vége ide a kerék tengelyéhez, másik vége fenn az órakerékhez van erősítve s így ezen vas rud is az óra ingájától nyeri mozgását.

Sokat tudakozódunk e *hold készítésének ideje* után, de senki nem tud felvilágosítást adni, még magok az egyházi iratok sem, — azért felmegyünk a *holdhoz*, egy tengely kiakasztásával megállítjuk azt (mint egykor Józsué megállítá a napot) s forgatjuk jobbra balra, — úgy keressük rajta az évszámot, de hasztalan. (Valaki a földről azt hihetné, hogy megbomlott a csillagrendszer az égens a hold is azért forog így összevissza.) A kis rézkerekekről letörölgetjük a megvastagodott s megszőrösödött kenő-olajat: de ott sincs évszám; ezután helyre igazítjuk a *holdat*, bekapcsoljuk a tengelyt s tovább bocsátjuk lassu útjára, hadd mutassa a »*kalendárium*«-*talán* embereknek továbbra is a hold változásait. (Ilyen hatalmas a gyarló ember, ha felülkerekedik az égi

testen!). De még sem tudjuk elhinni, hogy az a mester, ki ezt a valóban *mesteri művet* készítette, annyira ment lett volna minden *emberi* gyarlóságtól, hogy mellőzte volna művén *nevének* megörökítését, — azért ha itt nincs — gondoljuk — a szerkezet másik végén kell lenni — — s felmegyünk az óraszerkezethez és ott a kerék törülgetése közben (Milyen jól jártak ezek a vastag olaj-békóba vert kerekek a mi kíváncsiságunkkal, legalább kiszabadítjuk őket nyügeikből!) végre egy *sárgaréz*ből készült *percz-karikán* ezen bemetszett felírást találjuk:

„*Georg. Ruepe in Gross-Wardein 1793.*“

Igy most már tudjuk, hogy a *görög hold* 1793-ban készült, még pedig helyben s mestere *Ruepe* György nevű ember, a ki (habár német volt is — mondaná valami alföldi magyar —) kitünő művéért megérdemli, hogy az utókor megőrizze emlékét, mert bizony ez a *görög hold* Váradnak egyik kiváló nevezetessége

A *görög templom* mellett a Kapuczinus-utcza megyen le, melyen — ha figyelmen kívül akarjuk is hagyni a nagy piacon az egykori Rhédey, későbbben *Sándorffi palotát*, melyben a század második tizedében színielőadások tartattak, most az *orthodox-hitközség* tart imaházat s iskolát s egykor narancs és citromfákkal beültetett, rozmaring és levendula sétányokkal ellátott nagyhirű kertje¹⁾ végképen elpusztult, — ha ezt nem akarjuk is figyelembe venni: akkor is végig kell mennünk a Kapuczinus-utczán, hogy megtekinthessük az *Auspitz* magán nevelő-intézetét és az utcza tulsó végén levő *Kapuczinus zárdát*.

¹⁾ Az idevonatkozó iratok feltalálhatók Biharmegye levéltárában 1882. évi 276/415. sz. a.

Auspitz Adolf magán nevelő-intézete megérdemelné azt, hogy bejárva minden termét, annak *mintaszerű berendezéséről* bővebben írjunk, — elmondjuk, hogy a *padok* a gyermekek korához mért magasságuak, zsámolylyal és háttámasszal vannak ellátva, hogy a világosság mindenik tanteremben — a paedagogiai elveknek megfelelően — *balfelől* jön, — hogy minden tanteremben van víztartó és ivó-edény, mosdó-asztal kendővel, szekrények, fali olvasó táblák, szemléltető képek, természetrajzi és természettani ábrák, rajzminiták, földgömbök stb, — hogy van egy külön *szertár*, egy 350 kötetből álló ifjusági *könyvtár*, — az V. és VI. leány-osztálynak van *önképző köre*, — hogy a termekben a legnagyobb tisztaság, a tanításban a legszigorubb rend és pontosság uralkodik stb. De hát egy rövid *uti rajz* — a legjobb akarat mellett is — csak röviden emlitheti fel ezt a mindenki által dicsért *tanintézetet* is.

Bele is tanulhat az egy tanintézet célirányos vezetésébe, a ki — mint *Auspitz* — megünnepelheti 25 éves jubileumát, azon a pályán, melyre hivatása és lelkesedése vitte. Bizony, *Auspitz* tiszteletére az 1884. évi octóber 11-ikén nagyszámú *tisztelői* (akadhat sok a közül a 3000 tanítvány közül, kiket már felnevelt) és tanítványai tanítói életének 25 éves fordulójára nagy diszünnepeplyt rendeztek már. Meg is érdemelte. Ez alatt a 25 év alatt — melyet tanítói pályán töltött — nem mindig *Váradon* volt, csak 1868-ban jött ide *Nyir-Bátorból* (hol iskolája leégett) s itt Schönfeld Farkassal közösen nyitott egy *4 osztályu tan- és nevelő intézetet*; 1872-ben elválva társától, e mostani helyen egy *6 osztályu finevelő intézetet* állított fel, melyet 1878-ban egy *6 osztályu leány-nevelő intézettel* egészített ki, — azóta a két iskola elkülönített helyiségben, külön *férfi és női*

tanerőktől — csupán a tulajdonos igazgatásának közösege által egybekötve — vezettetik, — még pedig a tanférfiak és szülők legnagyobb meglegedésére, *magyar hazafias* szellemben, a miről bizonytságot tesznek azok a dicsérő oklevelek, melyekkel Auspitz bőven el van látva s az a nyilvános elismerés, melylyel a tanfelügyelők az intézetet kitüntették

Auspitz tanintézete szomszédságában találjuk a *Kapuczinusok zárdáját*.

A *Kapuczinus-zárda* nagyon egyszerű, mint illik is a szigorú szerzetesi szabályokhoz; szegleten van a templom, melyben Vasárnaponként *német* szónoklatok szoktak tartatni, — homlokzatán egy imádkozó szerzetes van festve a kapuczinusok szerzetesi ruhájában; a templom oldalához kis fatorony van ragasztva. A templom mellett hosszú szűk folyosó vezet be az udvarba, melynek belső ajtaja folytonosan zárva van. Csengetésre szóltanul nyitja ki az ajtót a kapu melletti cellában lakó *fráter* (kinek ez a tiszte) s a kérdésre hidegen s lakónicus rövidséggel felel. A bejárat mellett balra földszint van a *konyha*, melyben egyik *szereztes készíti az ételeket*, nagy fehér kötényt kötve a *barátcsuha* elé (a mi bizony elég meleg lehet ugy a konyha mellé), aztán közel hozzá van a kitűnő *pincze*; — az emeletben vannak a szerzeteseknek keskeny folyosóra nyíló *cellái*, apró rideg szobák, mint maga az egész zárda, melynek ridegségét még hidegebbé teszi az a hangtalan némaság, mely az egész épületben uralkodik. Valóban, a ki *itt* boldog, arra nézve egészen meghalt a külvilág s az nagyon sok örömről mondott le, mit az élet adhatna, — — vagy *nagyon sokat szenvedhet!* . . . A szerzetnek van érdekes *könyvtára* is, azonban ez a látogatók előtt *teljesen zárva van*.

A *zárdát* 1827-ben Gr. Csáky Imre püspök építtette ide a Br. Luzénszky István kanonok által ajándékozott tágas telekre; azonban a zárda az 1836-iki tűzvész alkalmával leégett s csak 1838-ban épült fel újra V. Ferdinánd király, Lajcsák püspök és a káptalan adakozásából.

Jelenleg 4 *pater* és 3 *frater*, összesen tehát 7 szerzetes lakja a hallgatag kolostort.

Ha oly szigoruak nem volnának a zárda szabályai s be lehetne tekinteni a zárda iratai közzé a naplókba: egy igen érdekes nevet találhatnánk ott meg, melyet a *zárdában említeni nem szabad*, pedig hát annak a nevezetes névnek viselője egykor nemcsak annak a *szerzetnek* volt tagja, hanem *itt lakott ezen szűk cellák valamelyikében*, ez: **Fessler Ignác Aurelius**.

Mi mindenek előtt *magyarok* vagyunk, kik *kötelességnek* tartjuk minden alkalmat felhasználni, hogy felemlítsük azokat, kik *közéremeket* szereztek a haza körül, azért vétek volna hallgatni *Fesslerről*, ki *Magyarország* terjedelmes történetének megírásával nemcsak hazafiságát, hanem mély tudományát s lelkiismeretes buvárkodását is megmutatta; — aztán minket meg nem is köt le *szerzetesi fogadalom*, hogy ne beszéljünk egy a szerzet előtt gyűlöletes egyéniségről, a ki *kapuczinus szerzetességen* kezdte s *ágostai vallásu püspökségen* végezte életét; mi nem a vallást változtató egyént, hanem a *történetíró*t látjuk benne, ki sokszor nehéz és kalandos életében sem feledkezett meg Magyar-hazájáról.

Mert *Fessler Ignác Aurél magyar* ember volt, Mosony megyében, Zurányban (Zarándfalván) született 1756. május 18-án. Habár apja egyszerű nyugalmazott dragonyos-örrmester és falusi *korcsmáros* volt, szigorú vallásos nevelést adott neki s tehetséget látván benne

a tanulásra, 8 éves korában (1764-ben) elvitte *Győrbe*, hol 10 éves korában a Jezsuiták gymnasiumába ment, a hol — a Pozsonyban töltött egy évet kivéve — maradt iskoláinak bevégezéséig; ekkor anyjának nagybátyját Kneidinger Györgyöt kereste fel Budán, a *kapuczinusok* zárdájában s ellenállhatlan vágy vett rajta erőt »ezen szegény, de semmiben hiányt nem szenvedő szerzetnek tagja lenni.«¹⁾ És ezen kívánsága csakhamar teljesült is, mert néhány nap múlva — 1773. július 9-ikén — *Moórón* (17 éves korában) felvétetett a kapuczinusok közé »Frater *Innocentius*« név alatt. Moórról a *Besnyő-zárdába* küldetett (mely Gödöllőtől egy órányira erdő közepén állott), — 1774. szeptember elején pedig a scholastica philosophia tanulása végett a *váradizárdába* jött, a hol két évet töltött, mely idő alatt különösebb jóindulattal viseltetett hozzá *Patachich* püspök és »a tudós kanonok« *Gánóczy* Antal. Itt megismerkedett egy »szép magyar szabónéval« — a mint ő maga még késő vénségében is emlegeti — kit *Sophie*-nak hívtak s kitünő műveltségű özvegy volt, számtalan jeles könyvet kölcsönzött neki, viszont szerette őt s leveleire válaszolva kijelentette, hogy nem tiltja el őt szerelmétől, mert: »én is szeretem önt, jó *Innocentius*, de nem a fiatal embert (Fessler ekkor 18 éves volt), hanem a világromlottságától még tiszta gyermeket, — de megkövetelem, hogy fáradhatlan munkássággal, szellemének kifejtése és kiképzése által a valódi szerelemre tegye magát képessé és méltóvá.«²⁾ Ez az első szerelem tette Fesslert nagy emberré, mert a »szép szabóné«

¹⁾ *Fessler*: Rückblicke auf seine siebzigjährige Pilgerschaft. 21. S. (Leipzig. Carl Geibel. 1851.).

²⁾ *Fessler*: Rückblicke auf seine siebzigjährige Pilgerschaft 31.

rábeszélése következtében igyekezett lelkének nagy tehetségét kimívelni, a történelmet és nyelveket tanulmányozni.

Két évig volt Váradon Fessler s 1776. év őszén innen *Schwäbtra* rendeltetett az ottani zárdába, honnan a *mödlingi* zárdába tétetett át, — 1782-ben már a *bécsi zárdában* volt. Itt léte alkalmával 1782. febr. 23-án éjjel a zárda szolga felköltötte őt, hogy vegye a keresztet s menjen vele, — és levezette egy földalatti börtönbe s ott felnyitá előtte a börtön ajtaját, így szólt: »itt fekszik egy haldokló, frater Nikomedes, egy magyar, ki a német nyelvben kevésbé jártas, öldozza fel a bűnöktől.« Egy elaggott őszet talált ott, ki már *ötvenkét év* óta volt bezárva, ezen kívül talált még ott 4 elzárt foglyot, kik közül az egyik 50, a másik 42, a harmadik 15, a negyedik 9 év óta volt elzárva.¹⁾ Ezen a kegyetlenségen s a borzasztó alakoktól annyira megbotránkozott *Fessler*, hogy másnap írásbeli jelentést tett *József császárhoz*, melyben felfedezte a zárdában látottakat. Itt kezdődik aztán *Fessler* üldöztetése, mert a feljelentés következtében a zárdákban mindenfelé vizsgálatot tartott a császár, a foglyokat mindenütt kibocsáttatta s kétségtelenül ez idézte fel *József császárban* a némely zárdák iránti ellenszenvet, melynek következése lett a zárdák egyrészének eltörlése; — e miatt aztán *Fessler* ellen fordult a hibában talált zárdák minden haragja, melytől *József császár* is csak úgy tudta őt némileg védelmezni, hogy kinevezte *Lembergbe* tanárrá 1784-ben, kivetköztetve a kapuczinusok közzül.

Lembergben tanártársai voltak Fesslernek *Vulcán Sámuel* és *Kalatai Ferencz* későbbben *várad*i püspökök.

¹⁾ *Fessler* : Rückblicke auf siebzigjährigen Pilgerschaft. 59,60. S.

Itt élt 1788-ig, a történelem tanulásának szentelve szabad idejét. Foglalkozott egyéb irodalmi dolgokkal is; — irt egy »*Sidney*« című szomorú játékot mely 1788. jan. 26-án került színre *Lembergben*, kitűnő sikerrel, — de aztán épen ez lett Fessler szerencsétlensége, mert ráfogták ellenségei, hogy abban II. Jakab tulajdonképen II. József császár, aztán a darabot betiltották s neki menekülnie kellett Lembergől. *Breslauba* ment, honnan *Schönaich-Carolath* Vilmos fejedelem — Wallisfurth ura — kérelmére *Kuttlauba* költözött, hol 8 évig maradt, mely idő alatt 1791. jul. 10-én áttért a *lutheránus egyházba*, — meg is nősült 1792-ben, egy polgár leányt vevén nőül, de szerencsétlen volt nejével s 10 év múlva az elvált tőle. Majd Berlinbe került, — betutazta Németországot s *Göttingában* találkozott Gróf Teleky Józseffel és Lászlóval s több ott tanuló magyarokkal, kik sok kitüntetésben részesítették; midőn visszatért Berlinbe, ott megismerkedett egy volt gyáros leányával Wegeli Carolina Máriával, kit 1802-ben nőül is vett, ezzel szerencsés volt házassága. Csakhamar szerzett egy falusi jószágot »*Kleinvall*«-t, a hol maradt 1807-ig, de nagyon elszegényedett, a birtokot eladta s nőjével, gyermekeivel és könyvtárával *Bukowba* költözött 1808-ban, honnan már a következő évben meghivatott Szent-Pétervárra az »*Alexander Newski*« egyetemhez a keleti nyelvek és bölcsészet tanárává, mely állomását 1809-ben el is foglalta, de csak egy évig maradt itt s *Wolskba*, azután *Saratovba*, majd *Sareptába* vonult, hol egyéb munkái között bevégezte Magyarország történetének 9-ik kötetét is. Itt élt boldog családi életet, különös gondot fordítván gyermekei neveltetésére, egyetlen fiát *Eusebiust* pedig 14 éves korában (1817-ben) beadta *Zarksoe-Selo* lyceumába nevelés végett.

Az 1819-ik év új fordulatot hozott a már akkor 63 éves Fessler életében: *saratovi* lutheranus *püspökké* választatott, mely hivatalát nagy lelkesedéssel és buzgalommal folytatta 1833-ig, midőn Pétervárra választatott meg *főpüspökké* s mint ilyen végezte be sokat hányatott életét Péterváron 1839. évi decz. 15-ikén . . .¹⁾

A *zurányi* korcsmáros fiából, az egyszerű Kapuczinus-barátból *pétervári fősuperintendens* s a »*Magyar Tudományos-Akademiának*« (külföldi) tagja lett! Bizony, nem is való volt egy ily szabad és nyugtalan szellemű ember hangtalan zárda szűk cellájába s a Kapuczinus-rend szigorú szabályai alá . . . Bocsássanak meg neki rendtársai, hiszen sokat hányatott életével bebizonyította, hogy *csak akkor tévedett*, midőn a legszigorubb *szerzet tagjai közé lépett* s *hivatását követte a szőr ruha s fehér zsinór-öv letevésével*. Ha a »*Magyar-Tudományos-Akademia*« (külföldi) tagjai közé választotta őt s *arczképének* helyet adott az *Akademia képcsarnokában*: miért ne adnánk mi helyet emlékének! Hiszen ha semmi mást nem írott volna is — pedig nagyon sokat írott — mint *Magyarország és mellékországainak történetét* (»*Geschichte der Hungarn und deren Landsassen.*« 10, Band, Leipzig 1812—1825.), ugysis megérdemelné a hálát minden magyartól, ezen kívül pedig Nagy-Váradtól még külön is *önéletrirátaért*, a melyben igen érdekesen írja le *váradi* életét.¹⁾

¹⁾ *Fessler*: Rückblicke auf seine siebzigjährige Pilgerschaft. Breslau 1828. Zweite Auflage Leipzig 1851, Ezen önéletrirat 270 lapon Fessler 70 éves korában 1825-ben végződik. *Fesslernek* számos keleti nyelvtani, szépirodalmi, vallásos és a szabadközművészetre vonatkozó s a fentebb említett művén kívül, nevezetesebb Magyarországot érdeklőleg »*Mathias Corvinus*« 2. B. Breslau 1793, — 2-te Aufl. 1806. »*Atilla*« Breslau 1794.

Ha elfeledték már az emberek, legyen felelevenítve emlékezete

Hagyjuk el a Kapuczinusok csendes zárdáját hallgatag lakóival, — hagyjuk el az egyszerű szerzetes cellákat, melyeket csak lakójuk vetkeztethet ki abból a mogorva komolyságból s tölthet meg azzal a hideg boldogsággal, azzal a kedv nélküli örömmel, azzal a bánattalan szomorúsággal, mely a *lemondásból* származik!..

Térjünk vissza a Szent László térre.

A görög-templom előtt a Körös felé térve, a jobbról maradó élénk kereskedelmi utcza, Zöldfa-utcza végén megyünk el, melyben van a Zöldfa-szálloda, aztán a város első szállodája a »*Sas*« előtt elhaladva, jobbra betérünk *Sas-utczába*, nem azért, hogy megnézzük ott az »*Ujvárosi postahivatalt*,« hol mindenféle pénzt és csomagot felvesznek, de *ki nem adnak*, — sem nem azért, hogy annak a nagy kétemeletes háznak földszintjén megnézzük a »*Szabadság*« szerkesztői és kiadói hivatalát s Laszky Ármin könyvnyomdáját, — vagy hogy ott az első emeleten — melynek erkélyét lefutó virágok helyett az óriási *cégtábla* egészen befedi — megnézzük a »*Biharmegyei takarékpénztár*« (a nép nyelven »*Sas-utczai bank*«) csinosan berendezett hivatalos helyiségeit, hol az előzékeny tisztviselők — a költő szerint — »mint az a rab, ki nem szabad, keskeny *ketreczébe* zárva,« (de hát ebben a merényletes világban nem árt egy kis biztonsági korlát-rostély); hanem azért térünk be Sas-utczára, hogy megnézzük a *haladó-párti* izra-

»*Gemälde aus den alten Zeiten der Hungarn*,« stb. Különös nagy kedvvel dolgozta: »*Marc Aurel*« 4 kötetes történeti munkáját, mely 3 kiadást ért. Fesslerre vonatkozó adatok vannak még önéletraján kívül: »*Brockhaus*: »*Conversations Lexicon*« VI. B. 213,214. — *Pierer*: Universal Lexicon.

eliták templomát, az ugynevezett *»Czion-templomot«*, mely kétségkívül egyik legérdekesebb épülete Nagy-Váradnak.

Egy nagy négyszögű magas épület tetejéből terjedelmes kerek kúpola emelkedik fel, hosszú keskeny ablakokkal sűrűen egymás mellett, melyek Pénteken estvéként fényben tündölölnek, pompásan visszatükröződve a Körös gyorsan tova ossanó fekete hullámain, melyeket a *»Kis-hid«* és *»Körös-part«* Szent-János-bogár-féle világítása épen nem foszt meg regényes szépségüktől, úgy hogy a *tutalyaikkal* elkésett oláhokat nem igen ismerjük fel másról, mint fájdalmasan méla nemzet dalukról, melynek lassu ütemeit. — a tutaly végéhez gúzsza erősitett, hosszú gerenda hegyére szegezett — *»deszka-kormánynak«* lomha csobbanásaival kísérik.

A *»Czion«* vagy *»haladó párti izraelita«* templom ez a nagy kupolás épület, melynek *»Sas-utcára«* néző homlokzatának két szegletén kettős táblák állanak a héber betűkkel írott *»Tizparancsolattal«*, — középen pedig az ajtó felett félkörben aranyos *héber* betűkkel ez van felírva :

»Építsetek nekem házat és lakni fogok köztetek«.

A Körös felőli ajtó felett *magyarul* ezen felírás áll aranyos betűkkel :

»Lépjetek be kapuin a hála áldozatnak.«

A tulajdonképeni bejárat a templom nyugoti végén van. Midőn belépünk a templomba, valóban meglep bennünket ennek szépsége, az a pompa, fény, mely az egész épületet betölti. A bejárat *felett* két karzat van egymás felett — valóságos páholyok — két két hamuszínű vasoszlop által tartva; — a jobb és bal oldalon egy-egy téres karzat, melyek egymásnak min-

denben megfelelnek: mindegyikből 2 négyes vasoszlop emelkedik fel a mennyezetig s ez oszlopok a karzattal együtt a földszintről fölemelkedő tömör boltíves oszlopokon nyugosznak s e boltívek között 2 vasoszlop szolgál még a karzat támaszául; — egyik-egyik karzattot 5 candelaber hat-hat lánggal világítja meg; a karzatok padokkal vannak ellátva. A bejárattal szemközt — a templom keleti végében — van a »*Szent-hely*,« emelkedettebb helyen — mely vas rácsoszattal van bekerítve — hol csak a pap, kántorok és egyházi előjárók részére van hely; — ezen emelkedett hely elején közepén van egy leterített imazsámoly, a kántor számára, ki a közönségre háttal s a *frigyszekrény*nel szemben ül éneklés közben. A frigyszekrényt aranycsillagokkal áttört megyszín függöny — közepén gazdagon aranyozott jelvénynyel — takarja el, mely csak szombaton szokott felgördülni a »*Thóra*« elővételekor, hogy a frigyszekrény szemet kápráztasson gazdag aranyozásának tündöklő fényével; felette kettős táblán a »Tizparancsolat« áll s ezen felül az előre jövő félkör ívezeten kék alapon *arany betűkkel* héber nyelven ez van felírva:

»Nap keltétől nap nyugtáig dicsérijétek az *Örökkévaló* nevét.«

A frigyszekrény oltára felett karzat van az aranyozott fehér *orgona* és az énekkar számára. A templom közepén széles magas kupola emelkedik fel, aranycsillagokkal tarkázva. Ez alatt a talapzatban kötáblára *magyarul* és *héberül* be van vésve: »Épült 1878.« Az egész földszin, ülő-padokkal van betöltve, hol a megszámozott helyek vagy nevek mutatják, hogy azok külön *egyesek tulajdonát* képezik. (Az ülések pénzért vannak eladva s az első sorban 500 ft, — a hátrábbiakban olcsóbb — egy ülőhely). Az egész templom művészileg

van kifestve a legujabb divat szerint (akár csak a *képzőművészeti csarnokot* látnánk) és *gázzal* van világítva, még pedig oly fényesen, hogy az erősebb világítás már merénylet volna a szem ellen. (Bizony *330 gáz lángnak* — mert ennyi van a templomban — erős fénye is lehet!)

A »Czion« templom 1878-ban épült. Az 186⁸/₉-iki *izraelita congressus* hivei Nagy-Váradon 1876. márt. 26-án (zsidó számitás szerint 5636. évi Nisán hó 1-ső napján) gyűlést tartván, nagy lelkesedéssel elhatározták »Istennek házat építeni, melyben az isteni tisztelet — az *elavult szokások elvetésével* — minden időben *karének* és *orgona hangok* mellett gyakoroltassék s mely minden körülmény között a *vallásos szabadságnak*, a kor követelményei szerinti *haladásnak* és a *magyar nemzeti érületnek* legyen szentelve.«¹⁾ Az 1876. ápril 1-én megalakult a »Czion-templom egylet« (a Várad Mór által kidolgozott alapszabályok értelmében), a templom-tervre pályázatot hirdetett. A pályaművek beérkezvén, *Busch* Dávid várad városi főmérnök terve lett elfogadva, a mely szerint *Rimanóczy* Kálmán várad kitűnő építész 1877. ápril 9-én megkezdte a Czion-templom építését s alig másfél év alatt bevégezte azt, úgy hogy nemcsak a külső építkezés, hanem a belső festés — mely *Horovitz* Mór kassai festő remek műve — és a (18 változatu) pompás orgona is — melynek készítésével *Jónás* István várad orgonakészítő mutatta ki művészetét — teljesen készen lett 1878. szeptember 24-re (zsidó számitás szerint 5638. évi Elul hó 26-ikára) s átadatott a »nyilvános izraelita isteni tiszteletnek, azon óhajjal, hogy e falak között a *tiszta vallásosság* és a korszerű

¹⁾ A »Czion templom« alapító oklevele 1878. szept. 24-ről.

haladásnak megfelelő isteni tisztelet gyakoroltassék s hogy szószékéről a *tévfogalmak salakjától megtisztult* vallás és erkölcs igéi mellett a *magyar nemzetiség és hazafiság*, az egyenlőség és a testvériség, a királyhűség és *hazaszeretet* örökszép tanai hirdettessenek mindörökké.«¹⁾

És most, midőn a hófehérbe öltözött egyházi szolgák ott a leterített imazsámolyok mellett s a magas karzatban elrejtett *gyermek-chorus* (mintha csak felhőkben volna) az orgona áhítatos zúgása közben művészi énekekkel dicsérik »*Adonáj*«, azt, a *kinnek nevét* (a jeruzsálemi templom lerombolása óta) *nem szabad kimondani*: — valóban oly szép, oly megható jelenet ez ebben a pompás imaházban, miszerint nem lehet csudálkozni, ha »*Adonáj*« hivein kívül mások is vágyva vágnak ide és pénteken estvéneként megtöltik ezt. Ki Váradon tölt egy péntek estvét, maga ellen vétkezik, ha meg nem látogatja a Czion-templomot, mely minden tekintetben méltó büszkesége lehet a haladó-párti izraelitáknak.

Sas-utczáról visszatérünk a *Szent-László térre*, melynek közepén találjuk *Szent-László szobrát*.

Egy *szentnek*, egy magyar *királynak szobra* ez, ki Nagy-Váradot egykor fényessé és hatalmassá tette, — egy *szobor*, melyet a *kegyelet* emelt, — egy *szobor*, mely egykor pompás *dísz*e volt ennek a térnek, akkor, midőn a mostani emeletes házak helyét apró földszinti nádas házak foglalták el, — egy *szobor*, mely utóbbi időben annyi éretlen gúnynak volt kitéve azok részéről, kik nem tudnak e szoborról egyebet, minthogy az ott áll elhagyatva: — ez a *Szent-László szobra*.

¹⁾ A »nagyváradai Czion-templom« alapító okleve 1878. septe. 24-ről.

Szegény *szobor*! de roszul is érezheted te magad itt, ebben az üzérkedő zshivajban, hol az emberek egymástól igyekeznek elharácsolni azt az egy pár krajczár hasznót, — hol kegyelet helyett az az óhajítás tölti be a kebleket, hogy bár el vinne téged innen valami forgószél, mert helyeden elérne 2 tojásos kofa, kik naponkint négy krajczár *helypénzt* fizetvén, összesen *négy krajczár* hasznót hajtának a városnak, *te* pedig csak itt állasz tétlenül, unatkozva, szomoruan, nagyon is megkopott ruhában s *csupán annyit tettél* régebben, hogy *megalapítád s virágzásra emelted* ezt a *hálás várost*, hol most sajnálnak tőled egy négyszög ölnyi tért is! Azt mondják: megkoptál, — de a kik azt mondják, nem gondolják meg (sőt nem is tudják), hogy feletted már annyi idő viharzott el, a mennyi épen elég volt arra, hogy három egészséges nemzedéket elseperjen az élők sorából. *Másfél század* bizony le is koptathatta már *koronádról* az aranyozást s megviselhette *palástodat*, melyet ez előtt másfél századdal készített a szobrász omlatag mészköből! Hiszen az alatt a másfél század alatt nem javítottak a te öltözeteden épen semmit! Elveszett a te *gondnokod*, sőt arról is elfelejtkeztek, hogy tulajdonképen *ki volna a te gondnokod s ki állított téged ide?*!

A boldogult »*zsoltár-költő*« Lázár Miklós uj-városi plébános egyszer azt mondá a Szent-László szobor ellen intézett támadásokkal szemben: »De hiszen csak tudnánk, ki készítette ezt a szóbrot, majd gondoskodnánk mi akkor ennek fentartásáról.« Kikereste a plébánia legrégibb íratait, de azok közül csak az 1823-iki »*Canonica visitatio*« emlékezik meg legelőször e szoborról s ez is csak annyit mond róla, hogy »*igen régi szobor, de felállítóját ismerni nem*

lehet.«¹⁾ Pedig Lázár 20 évig volt plébános azon a plébánián, melyhez ezen szobor tartozik.

Élt azonban a jelen század legelején egy okos ember (élt több is, de azoknak más dolguk volt), ki megírta a *váradai püspökség történetét*: *Kereszturi József* Alajos, a ki ismerte ezt a *gazdátlan szobrot* s azt írja reá vonatkozólag, hogy *Gróf Csáky Miklós* — ősei nemes példáját követve a város védszentjének, a Szent-Királynak tiszteletére *szobrot állított ide a piacz közepére* (*»in medio Urbis Varadiensis foro«*) az *1739-ik évi június 23-ik napján.*²⁾

Tehát ez a sokszor kigúnyolt szobor már *száz-negyvenhat* év óta áll itt egy *püspök* kegyeletéből! Ez alatt az idő alatt aztán nem csuda ha megkopott is, minden gondozás nélkül. (Még így se nézne ki, ha a mostani lázas sietséggel dolgozó kor faragta volna ki azt a durva követ szoborrá!) Másfél század viharzott már el felette s ez alatt gazdátlanná vált, elfeledték gondozni! . .

De legyünk egészen igazságosak. Habár a szobor gondozásáról, öltözetének megújításáról és környezetének rendben tartásáról elfelejtkeztek is az emberek, voltak a régi öregek között (kiknek csontjai is elporlottak már, mint a szobor palástja), kik igyekeztek kegyeletben tartatni ezt a szobrot. *Szenczy István* kanonok 1782-ben, *Kondé Miklós* püspök 1802. és *Jedlicska Antal* kanonok 1813-ban alapítványokat tettek, hogy az ezen alapítványok kamataiban részesülő *felsőbb iskolába*

¹⁾ Canonica visitatio jegyzőkönyve 1823. május 4-ről. Ujvárosi róm kath. plébánia.

²⁾ *Kereszturi J. A.*: »Compendiaria Descriptio foundationis ac vicissitudinum Episcopatus et Capituli M.-Varadiensis.« *Magno-Varadini*. 1806. 133. lap.

járó tanuló ifjak »minden szombaton *Szent-László király szobra előtt*¹⁾ a letenyét (litániát) nyilvánosan és térden állva elénekeljék.«²⁾

Régebben 1848-ig — míg a bölcsezsét is a jogakadémia tantárgyai közé tartozott — ezen alapítványok kamatjait *joghallgatók* kapták s bizony minden szombaton kimentek ehez a most folytonosan gúnyolt *szoborhoz* és térden állva elénekelték ott a litániát. Majd midőn a bölcsezsét a főgymnasium tantárgyává tételt, megoszlott az alapítványi kamat a jogakadémia és főgymnasium tanulói között. Akkor jogászok és bölcsezséthallgatók jártak imádkozni *Szent-László szobrához*. De azután ki ment divatból az imádkozás, — az emberek meg szoktak botránkozni újabb időben a nyilvános ájtatoskodáson, — jogászokat és nem-jogászokat egyiránt feszélyezte, hogy ez »*ócska szobor*« lábainál a felekezetenküli kofák éktelen lármájába bele énekeljék azt a *minden szombati litániát*, azért az évi 30 frt fizetésért — mennyit a választott tanulók közül mindenki kap — s aztán elébb megritkultak, azután végképen elmaradtak a nyilvános litániák — — és Szent-László szobra a Szombatot is úgy egyedül töltötte, mint más napokat, lábainál nem látott többé *imádkozó*

¹⁾ *Szenczy* alapító oklevelében nem egészen világos, hogy melyik szobor előtt mondandó el a litánia, — *Kondé* alapítványi oklevelében ez áll: »*coram Statua ante Cathedralem Ecclesiam M.-Varadinensem*,« vagyis az újvárosi cathedrális templom előtt levő szobornál, mely kétségtelenül ezen szobor volt; — *Jedlicska* pedig semmi kétséget nem hagy fenn, midőn alapító levelében kimondja, hogy a litánia: »*ad Statuam Sancti Ladislai*« vagyis Szent-László ezen szobra előtt mondandó el. Ezek szerint mind a három oklevél *ezen szoborra* vonatkozott

²⁾ Nagyváradi jog és államtudományi kar *Almanachja* 188³/₄-ről. 30. lap.

ifjakat, habár az alapítványi kamatok ezután is csak ki lettek osztva a tanuló ifjak között, kiknek lelkiismeretére bízott, hogy hol és mikor mondják el azt az *ex offo* imádságot. Végre aztán, hogy »a kegyes alapítóknak szándéka legalább megközelítőleg teljesíttessék,« az alapítványok oda módosítottak, hogy a kamatot élvező ifjaknak »kötelessége leend az akadémiai hitszónok által meghatározandó helyen és időben s az ő jelenlétében *egyszer minden hónapban* a Boldogságos Szűzet dicsőítő letenyét elmondani.«¹⁾

Most *évenként 5 jogász* (a főgymnasium tanulói közül ugyan annyi) *kap ilyen cím alatt* (személyenként) *30 forintot*.

Szent-László szobra pedig végkép el lett hagyatva!..

Ott áll szomoruan abban a zsvajban, gúnytárgyául az éretlenségnek s megkopott ruhában, szégyenére azoknak, kiknek *kötelessége* volna gondozni azt!..

Ne bántsuk a szobrot!

Hagyjuk békében mi ezt a *másfélszázad* kegyeletes *emlékét*, mert nagyon különösen hangzik a gúnytőlünk, a kik nem hogy a mai előhaladt kornak megfelelő szobrot tudnánk állítani annak a nagy *királynak*, *Szent-Lászlónak*, ki *ezt a várost alapítá s hatalmassá tette*, de még csak ezt az ócska-szobrot sem tudjuk kijavíttatni, mely pedig alig kerülne többbe, mint a mennyi vámot a »*Szent-László téren*« egy hónap alatt beszéd a nemes város. A kegyeletből gúnyt űzni soha sem szabad, a gúnynak ilyen nyilai mindig tompák ugyan, de azért fájó ütések okoznak. A ki annyira »megbotránkoztatónak« tartja ezt a szobrot, álljon

¹⁾ Jogakadémiai levéltár ⁸⁸⁸/_{1882/3} sz. alapító oklevél.

elő és mondja: »én fogok ennek helyére díszesebb szobrot állítani«, — az ilyen ember előtt aztán mindnyájan tisztelettel hajlunk meg s ezt az öreg szobrot beállítjuk valamely templomba, vagy muzeumba: addig azonban míg új szobor nem készül e helyett, vagy ennek kijavítását senki sem vállalja magára, addig tartsuk tiszteletben *Szent-László szobrát*

V. A Rhédey-kert és kápolnája.

Rulikovszki síremléke. A Rhédey-kert sétánya. A Lövelde. A Rhédey-kert. A Rhédey-kápolna. A kápolna belsejében. Rhédey végrendelete. A márvány koporsók.

A Szent-László térről a táviró-hivatal mellett betérve, Kert-utczán végig s a majdnem fekete vizű meleg *Peczén* (kigőzölgését ajánljuk a közegészségügyi bizottság figyelmébe) keresztül a csinos Diána-fürdő és a gázgyár között kiérünk a városból, hol a fákkal szegélyezett út mindjárt kétfelé tér: a baloldali a temetőbe, a jobboldali a Rhédey-kertbe vezet. Induljunk az elsőn (habár az utolsó ut viszen mindig temetőbe) s ha nem akarjuk is keresztül járni ezt a kevésbé divatos sirkeretet, van itt egy síremlék, melyet a hazafi kegyelet évenként felkeres.

Egyenes és végtelennek látszó hosszú körisfa — sétány vezet az újvárosi temetőbe, a zajtkerülő sétálóknak kedvencz ödöngő helye, — e sétány végén jobbra egy ut kanyarodik ki az ugynevezett »Bóné-kut-hoz,« melyben legjobb ivóvíz van a város területén, egy nefelegtsek ezreitől körülvelt egyszerű kávas-kutban, — balról mindjárt ott van a temető kapuja, mellette pedig az árok — parton szomorú fűzfák között vas rácozattal körülvéve egy nagy magas, szemcsés szürke *gránit-síremlék* emelkedik, tetején egy kiterjesztett szárnyu lengyel sassal, mely körmei között tölgykoszorut tart. A síremlék-oszlop nyugati oldalán ezen felírás áll:

»*Rulikovszki Kázmér*
lengyel születésű

volt orosz dzsidás százados,
 A magyar szabadság pártolásáért
 kivégeztetett
 1849. augusztus 28-ikán.
 Béke hamvaira!« . . .

Milyen egyszerű felírás s mégis mindenki ezt a történetet olvassa belőle :

A szabadság-harcz alkalmával *Paskievits* táborában volt egy dzsidás százados, egy szép lengyel ifju, régi család sarja, lengyel századával, — a lengyel és magyar rokonkeblű nemzet, az is volt örökké, egy után sovárgott : a *szabadság* után ; — nagyon fájt a lengyel Rulikovszki szíve — meg katonáié — hogy a magyar nemzet szabadsága ellen kelle fegyvert fogni, — azért azt gondolá, átpártol mi hozzánk, segítségünkre lesz a nagy küzdelemben, az oroszok ellen, — titkon megüzené a magyar vezérnek, Görgei Arthurnak : de az — jaj, de szégyen még ki is mondani — *elárulta* ötet — mint magát a hazát. A haditörvényszék röviden végezett : a hős lengyel ifjut ide kivezették, szemét bekötötték, a a zsoldos golyóval szívét átal lötték, hős vére leomlott temető árkába, ő maga utánna, — a kegyelet — titkon — halmot rakott rája, azután mindennap üde virágfüzért rakott a sirjára, habár meg volt tiltva, míg nem a csillogó sisaku zsandárok — az ötvenes évek félelmes rémei — sok leskelődésre elfogták a hölgyet — egy főrangu hölgyet — ki a koszorukat a sirra csempészte, bevitték a várba, meztelen hó vállát jól megseprűzteték — hogy vére is csorgott — s bebörtönözteték, — a sirdombot pedig szerteszét hányatták. De voltak honfiak, a kik megjegyezték maguknak a helyet és olyan pontosan, hogy midőn elmúltak a »fekete évek,« megjelölték a sirt s ott voltak a csontok, a hős lengyel ifju csontjai s ruhái. És hogy az érettünk

kivégezett bajnok — ha könnyüinktől ázott sirjából feltekint — ne lássa az égő szégyenpirt arcunkon, melyet egy magyarnak árulása okoz: oszlopot emeltünk a bajnok sirjára 1872-ben. És most minden évben kétszer felkeressük: a *halottak* napján, a *szabadság* napján, nemzeti zászlókkal, lelkesült tömegben, kegyelet adóját róvjuk mi le ezzel, meg a koszorúkkal, melyek elborítják folyton a sirhalmot.

Ezt beszéli el az egyszerű felírás Rulikovszki sirján.

»Béke hamvaira.« Mi is azt kívánjuk: béke hamvaidra, te hős lelkű bajnok, elnyomott hazának jogos szabadságért sovárgó szülöttje, — viruljon porodból szabadságnak fája!

Visszatérünk a Diána-fürdő felé, egészen addig, hol az ut kétfelé tért s most a jobboldali uton indulunk meg, mely a Rhédey-kertbe visz. Alig két öles ut ez, beárnyékolva századokat látott óriási nyárfákkal, melyeknek vastagságát 3 ember is alig volna képes átölelni; jobbról a meleg *Pecze* lomhán foly lefelé, vize úgy feketélik, mintha csak festve volna, — balról gazdag szántóföld, melynek gazdagon termő kerti veteményeire élelmes szerb kertészek kerék-gépezettel hajtják a *Pecze* buján-tápláló meleg vizét. Az ut kétfelé válik: jobbról a *Pecze* partján tovább halad az elhagyott vízi malomig (mely mellett leend a huszárkaszárnya), balról pedig egy kis hidon át a löveldéhez vezet.

»Haladjunk a cél felé!«

Ez van felírva egy kerek oszlopok által tartott csinos kis kerek épület homlokzatára, mely épületet folyosó fut körül. Midőn belépünk az épületbe s annak falát elborítva látjuk a lövészet jelvényeivel és képeivel s látjuk a puskákkal megrakott lövő-házat, a korlátok

közzé vett hosszú egyenes tér végén a czéltáblát s halljuk a gyakori puskaropogást: akkor tudjuk meg, hogy a »lövöldében« vagyunk. Ez a »lövölde« már nem mai építkezés, hanem a folyó évben épen ötvenéves jubileumát ünnepelheti meg (készülnek is már reá), mert alapköve 1835. évi május 28-án tétetett le, melyben következő okmány van:

»Ferdinánd

Ausztriai Császár, Magyarország Királya stb. dicsőséges uralkodása; Tekintetes Nemes és Vitézlő Klobusiczi *Klobusitzky János* tekintetes Ns. Biharvármegye Táblabírája; Cs. Kir. Lovag Kapitány Tts. Ns. és Vitézlő Vásáros-Naményi Nagy-Lónyai *Lónyai József* Urak Pártfogása alatt Privil. Nagy-Várad várossa érdemes Tanácsának, különösen t. Szorger Sámuel Város Főbírájának, t. Kovács József szószólójának, a t. Tanács és Választott Esküdt közönsége s polgárok jelenlétében megvettett ezen alapkő az 1835-dik esztendő Pünkösöd hava 28-án.

Az épület helyet a Priviléng. Város adta.

Ezen Intézetnek indítói, az elkezdésben, végrehajtásban egész készséggel eljárak mint az építés igazgatói: *Kelsz* Jakab, *Mütter* Ferencz és *Komornik* Benedek. . . .

Ezen alapkőbe helyezett okmány megmagyarázza a »Lövölde társaság« és »Lövölde« keletkezését. Most csak annyit jegyezhetünk meg hozzá, hogy a »lövész-egylet« jelenleg *Lipovniczky* Sándor — a váradi társadalmi élet ezen éltető szelleme — vezetése alatt kitűnően virágzik.

Ezen helyiségben nyáron át igen pompás táncmulatságok esnek

A »lövölde« mellett mindjárt van egy rozzant *fürdő épület*, néhány káddal, melyek a jelen állapotban még a *vasárnapi közönség* igényeinek sem felelnek meg *fürdési* célra. Mellette van a kényelmes folyosóval körülvett *vendéglő*, mely elég kellemes szórakoztató hely lenne a zöldbe vágyó közönségnek, itt az óriási fák alatt, ha a kert ápolására több gondot fordítana a város.

Pedig fordíthatna a város egy kevéssel több gondot is ezen kert fentartására, mert ezt a díszkertet nemcsak *ingyen ajándékozta a városnak* Kiss Rhédei Gróf Rhédey Lajos, hanem *azonfelül még a kert fenntartására 6000 azaz hatezer forintot hagyományozott* (ha nem is említjük a kertben levő épületek után járó jövedelmeket), — a mint ez meg van írva Gróf Rhédey Lajos Pesten 1831. évi ápril 28-án kelt végrendeletének 12-ik pontjában.¹⁾ És hogy ezen összeget a város még 1832. előtt át is vette, kitetszik több jelentésből, melyek a kert igazgatósága által a városhoz tétettek, melyekben a számadások folytán kitüntetve van, hogy »a Gróf Rhédey Lajos ur ő Nagysága által a kertnek fenntartására hagyott 6000 forint a Pr. Városnál van elcálva.«²⁾ Gróf Rhédey Lajos »a kertre hagyott kapitálisnak, az utánna járulandó Interestnek és árendának miként leendő manipulációja iránt« végrendeletének 12-ik pontjában rendeltetést tett és »az arra való felvi-gyázatot a kert jövedelméről viendő számadásoknak revisiójával együtt a tettes ns. Vgyének időszerint le-jendő és levő tettes ord. All-Ispányára bizta.«³⁾

Hogy aztán *hová lett ezen 6000 frt. alaptőke*, mi történt ennek 1831 ik évtől járó kamatjaival? — arról hallgat a krónika⁴⁾, — azt azonban szomorúan látjuk, hogy ez a felségesen szép óriási fákkal beültetett kert majdnem semmi ápolásban nem részesül, sőt folyton

¹⁾ Városi levéltár. 1830. évi VII. 176. sz. a.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Városi levéltár. 1830. évi VII. 176. sz. a.

⁴⁾ Az 1885. évi január 8-iki városi közgyűléshez tett pol-gármesteri jelentésben sincs szó Rhédey-kert alapról, pedig a »városi pénztárban és pénzügyetknél kezelt különféle alapok« elsoroltatnak.

pusztul, holott alig lehetne egy-egy városnak pompásabb sétá- és mulatókertje, ha csak annak *az ezen czélra adományozott hatezer forintnak kamatja* fordíttatnék is a kert ápolására! Egy ily kert és 6000 frt alap-
tőke megérdemelne egy rendes *kertészt*, nem pedig hogy legfeljebb egy *invalidus városi hajdu* gondjaira bízassék az egész kert, együtt a mellette levő *faiskolával*, mint többnyire szokott lenni! . . .

A vendéglő mögött roppant nagyságu bükk- és nyárfák árnyában nyugotra tartva, csakhamar egy kápolnaszerű kis komor épületet érünk, melynek déli végén (a bejárattal ellenkező oldalon) van egy kerek kúpoláju, gombban végződő torony. Ajtaja előtt, — mely északra nyílik, két kapufél forma csonkaoszlop áll, melyek félbehagyott ívezetbe indulnak, nyugoti oldalán egy megkopott dombormű van kőből kifaragva: egy szárnyas angyal, kezében kardot tartva, alatta 6 sorban felírás, mely azonban olvashatlan. Ez a *Rhédey-mauzoleum* vagy *kápolna-sírbolt*.

Ezen *mauzoleum* még a század legelején készült (ha nem korábban), mert már az 1830. évi december 6-án felvett leltározás alkalmával így irtak róla: »Egy magános helylyen a kertnek nyugoti részén áll a *Mauzolum*, mely *tekintetére régiséget mutat*, rézzel van fedve, kettős vas ajtai. Annak derekán négy ablakok vannak vas rostélyokkal, ennek üvegei. A *Kapellen* kettős hathat ablak van, a felsők kisebbek, oválisok, drótból készült oltalmazókkal.«.¹⁾ Építési idejét nem tudjuk, fel volt az metszve oldalára abba a kőbe, de a felvigyázóktól nem félő kegyeletes közönség kedvét lelte abban, hogy miként pattognak le azok a kőbetük egymásután

¹⁾ Protocolluma az ugynevezett Rhédei város kertjének 1830. decz. 6. Városi levéltár 1832. VII. 176. sz. a.

a durva Köröskő, vagy bot ütései, vagy a hős baka szuronyának fessegetései alatt. És most nincs rajta évszám. A reá vonatkozó iratok? Lehet, hogy a *Gróf Rhédey-család* gazdag irattárában — melyet néhány év előtt erős és terjedelmes vas-ládákban szállítottak fel *Zsákáról* az országos levéltárba — *talán van* valami nyoma, de a városi levéltárban aligha van.

A mint a Rhédey-kerten kívül a faiskolának is a legtulsó szélén lakó hajdut (*czimzetes kert-felvigyázót*) hossz-szas keresés után feltaláljuk jól elrejtett házában, fel-verjük csendes déli álmából (még csak 3 óra délután), megvárjuk míg megmosdik a kútnál (vasárnap van), még a lábát is megmossa térdig (meleg nyár van), aztán megtörölközik szépen, megfésüli összekuszálódott hajját, szép hegyesre kikení hosszú bajuszát, előkeresi »kapczáját« az ágy alól, »megfédervájszozza« csizmáját s sok nyögés és káromkodás közben lassanként felhuzza azt »bokatekerővel« (hogy csinosan álljon) betekert lábára, aztán rágyújt hosszuszáru pipájára, felteszi kalapját és valami nagy nehezen előkeresi a kulcsokat: tehát alig egy félórai várakozás után (ilyen könnyen jut ehhez a *városi* ember, az idegen, no az az ő dolga!) végre eljutunk a *Mauzoleum* vasajtájához, melynek rozsdás zárai midőn csikorogva felnyílnak s az ajtó feltárul előttünk: valóban meglep bennünket az a megható szépség, a mit a *Mauzoleumban* látunk.

A *kápolnát* (nevezzük így, hiszen Rhédey maga is így nevezte) elől az ajtó mellett két hosszú keskeny ablak, hátul ismét két ablak és a magasan felemelkedő kerek kupola ablakai világítják meg, nem fényesen — mert hiszen a *kápolnára* boruló óriási fák lombjai fel-fogják a behatolni akaró napsugarakat — hanem meg-világítják homályos fényvel, méltóan ahoz a helyhez,

hol örök némaság és pihenés honol s a hol a fény-sugarak ugyis csak ravatalon törnének meg. A falon márvány oszlopok futnak fel a mennyezetig, felső végeik megaranyozva, az ajtó mellett kétfelől 2 oszlop s az első hajóban — melyet márvány ívezet választ el a kupolás kerek teremtől — 4 oszlop tartja a kék felhőkkel borított mennyezet négyszögű márványpárkányzatát, — a második hajóban félkörben futó 4 oszlopra támaszkodik a kerek magas kupola, melynek legtetején egy kiterjesztett szárnyu sas van, oldala pedig sárgás alapra fehérén festett falfestmény csoportozatokkal van díszítve. — A falak mindenütt fehér — márványozva vannak.

Az ajtó mellett egy fekete táblán következő felírás áll :

„Az itt megjelenők szives elfogadás mellett kértnek, hogy az Emléket kézzel, annálinkább pálczával ne illessék, mivel a tapogatás a márványokon homályt, a pálczával való mutogatás pedig szerencsétlen karczolásokat okozván, az Emlékben helyrehozhatlan hiba történhet. Kiadódott 31 auguszt. 1834-ben.“

A két oldalon — szemben egymással — két olajfestésű mellkép van : balról Gróf *Rhédey Lajosné* szül. Kohányi Kácsándy Therézia asszony arczképe díszmagyarban (főkötösön), — jobbról pedig Gr. *Rhédey Lajos* arczképe a „Leopold vitézi Rendének öltözetében“, — mely kép a boldogult Gróf határozott kívánsága folytán tétetett ide, mert végrendeletében meghagyta, hogy „Azon képem pedig, mely a Leopold vitézi rendének öltözetébe vagyon lefestve és már N.-Várad Várossának által adtam, ugyanabban a *Kápolnában függesztessen fel.*“¹⁾

¹⁾ Gr. Rhédey Lajos végrendeletének 2. pontja. Kelt Pesten, 1831. ápril. 28-án. Városi levéltár. 1834. VIII. 418. sz. a.

Hajdan — 1834-ik évet megelőzőleg másként állott a kápolna belseje, mint most. Az 1830. december 6-án felvett „Protocollum“ így írja le: „Közepén áll a *Castrum doloris*, rajta fekete bársonnyal bevont ezüst pléhekkal prámázott és ezüst betűkkel kivert koporsó. Belől van a Diófa koporsó, a melybe nyugosznak Mlgos Gróf Rhédey Lajos ur ő Nagysága szeretett Hitvesének M. Kohányi Katsándi Therézia ő Nagysága tetemei. Ennek duplás ajtójai, jók a zárok és kulcsa, kívül két réz vonója és egy réz csillag, éjszaki részében áll az Urna, a nap keleti részében az oldalán levő inscriptio reparáltasson és a betűk pótolttassanak ki. A falban van helyeztetve Rhédey Ferencz Erdélyi Fejedeleme veress Márvány emléke«¹⁾

Azonban a Kápolnát 1830-ban felverték és kirabolták²⁾, az ezüstműveket csekély kivétellel mind elvitték.³⁾ Erről a „szomorú történetről“ tudósíttatott az akkor még életben levő Gróf *Rhédey* Lajos és „Mint-hogy ezen kárnak és rontásoknak helyreállítása felesleg és nagyobb költségeket kíván, jónak látja a Directio a Mltgos Grófnak a Pr. Ns. *Communitás* által írott jelentésére megérkezendő válaszát bevárni, ha netalán ő Nagysága felőle valamely új rendelést tétetni kívánna.“⁴⁾

De hát a válasz helyett megérkezett a Gróf *végrendelete*, melyet 1831. április 28-án tett Pesten s aztán nemsokára *halálhíre*. Ebben a végrendeletben intézkedik Kis Rhédey Gróf *Rhédey* Lajos *eltemettetésére* vo-

¹⁾ *Városhi levéltár*. 1832. VII. 176.

²⁾ *Városhi levéltár*. 1830. évi 86. sz. a. *Bizottsági* jelentés. 1830. decz. 27-ről.

³⁾ *Városhi levéltár*. 1834. VIII. 418. id. *Hajdu* Ferencz jelentése a tanácshoz 1834. aug. 27-ről.

⁴⁾ *Városhi levéltár*. 1832. VII. 176. *Bizottsági* jelentés 1830. decz. 27.

natkozólag, mely rendelkezése igen érdekes világot vet
gondolkodás módjára. „Eltemettetésem módjára meg-
határozott akaratom — mondja a végrendelet 2-ik pont-
ja — hogy akárhol történnyen halálom, testem felbon-
tatván, annak belső része, ott a hol meg fogok halni,
a Közönséges *Temetőbe* ásattasson el a Föld gyomrába,
testemnek több része pedig Balzsammal és más patikai
szerekkel úgy elkészítettén, hogy annak rossz szaga
az élőknek ne alkalmatlankodjon, fekete Tafota Schlaf-
rokkba öltöztetvén tétessen keményfából készült síma
koporsóba és *Váradra* zártt szekerbe vitettetvén, hely-
heztessen az u. n. *Rhédey Kertben* levő *Kápolnába* bol-
dog emlékezetű Kedves *Feleségem* néhai *Kácsándy*
Therézia koporsója mellé. Azt pedig különösen megha-
gyom, hogy a Hóltak eltakárittatásának alkalmatosságá-
val gyakorolni szokott Éneklés és Predicállás — mely
czeremónia az Élőkre nézve fájdalmas, a megholtakra
nézve pedig sikertelen — tökéletesen elmaradjon és
romlandó Testem legnagyobb csendességgel tétessen az
örök nyugalomra. Csupán csak azt az egyet kívánom
és rendelem — a ki t. i. egész életemet a *közjóra* és
régí származásu törökös Familiám diszének gyarapítá-
sára szentelém, *legalább az érezni nem tudó Köveken*
maradjon fel emlékeztetem — hogy Testamentomi Execu-
tor urak és Segéd Társaik akkori Fő Tisztemmel egyet-
értőleg egy olyan forma *Márvány Kö Táblát* készíttes-
senek, mint a mi nemű néhai kedves Feleségem *Épi-*
taphiuma, mellyre fel mettzetetvén Nevemet és Cha-
racteremet, helyheztessen bé a *Kápolnának* valamely
oldalába.“¹⁾

¹⁾ Város házánál, polgármesteri hivatalban elhelyezett vas
szekrényben levő végrendelet hiteles másolatáról.

A boldogult Gróf kívánsága teljesült, úgy hogy 1834. augusztus 27-én id. *Hajdu Ferencz*, mint „a successoroknak e dologbeli megbízottja“ jelenthette a nemes *választott közönségnek*: „A *Rhédei-kertben* levő *Temető Kápolnában*, az említett boldogemlékezetű Grófnak háladatos successorai u. m. Kis Rhédei *Rhédei Józsefné Rhédei Anna* asszony és nemes *Balogh Borbála* kisasszony *költségeken* emelt s Hazánknek *nagyhírű művésze* Ns. és Vitézlő *Ferenczy István* ur által díszesen faragott *emlék* fojó esztendő Augustus 25-én tökéletesen elkészülvén, azt követő napon — — tisztelt *művész úr által* jelenlétemben a Ns. *Városnak gondviselése és birtokába épségben által is adódott.*“¹⁾ Ezen jelentés folytán a város „választott közönsége“ köszönő levelet intézett az *örökösökhöz* az emlék felállításáért s levele így végződik: „*azon ritka és díszesen fentálló emléknek századokig és a maga épségében fentartását ígérjük.*“²⁾

Ekkor történt a Kápolnának ez a berendezése, a mint most van. Közepén másfél méter magas, fehér-tarka márványból összerakott négyszögű, 2 méter hosszú talpazaton *alabástrom* (fehér márvány) *koporsó* (Castrum doloris) emelkedik. Ezt készítette *Ferenczy István*, a század első felének világhírű szobrásza, „*a művész*“ — mint ő magát nevezi.³⁾ Egy valódi mű-remek ez, milyent csak ihletet művésznek lelkesültség által vezetett vésője alkothatott a márványok legszebb, legnemesebb darabjából.

A *talapzatnak* vagy *márvány ravatalnak* ajtófelől végén ezen felírás van bevésve:

»*Nyugalom*

az

itt alvóknak.«

¹⁾ Városi levéltár. 1834. VII. 418. sz. a.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Ugyanott, *Ferenczy* számlája sajátkezűleg aláírva.

Jobb oldalán :

»*A háládatosság és tisztelet.*«

Baloldalán :

»*A legjobb feleségnek a férj.*«

Belső végén :

»*Emeltetett MDCCCXXXIV.*«

Az alabástrom koporsó 4 oroszlán-lábon áll s négy szeglete emberfő alakban végződik. A koporsó *külső* végén *kettős* nemesi czimer áll, 9 águ koronával összefoglalva ; — a bal paizson : *hattyu, kígyó, fa és lant* s az egész *gyöngyfüzérrel* van körülvéve, — a jobboldali négy felé osztott paizs közepén *hattyu*, felső balszegletében *sas*, alól rajta egy *karddal kinyúló kar*, felső jobb szegletében *nap*, alól koronás ágaskodó *oroszlán*, — a paizs szalaggal van körülvéve, melyről alól kereszt csüng le. Ez a Kácsándi és Gróf Rhédey-család nemesi czimere.

A koporsó *bal* oldalán aranybetűkkel ez van bevésve :

»Kohányi *Kácsándi Therézia*

Kis Rhédey Gróf Rhédey Lajos

Hitvese

született MDCCCLXV.

meghalt MDCCCIV.»

A koporsó *jobb* oldalán pedig ez áll :

»Kis Rhédey Gróf *Rhédey Lajos* Leopold Császár rendje vitéze
cs. k. kamarás Főispáni helytartó sz. k. Pestvárosi polgár.

Született MDCCCLX, meghalt MDCCCXXI.»

A koporsó *belső* végén két kifaragott koszoru van.

A *kápolna* belső hajójában baloldalon a falban egy pánczélos, sisakos lovagszobor áll, karddal és fel-emelt pálczával kezében, — felette fekete márvány-tábla, e felett aranyozott paizs, kardok és zászlók. A *tablán* következő felírás áll :

»Francisci de *Rhède*

Comitis. Supremi. *Bihariensis*.

Mox.
Transylvániae. Principis.
Manibus.
Revocata. Temporum. Fuga.
Monumentum. Renovat.
Ludovicus De Rhede.
Augg. Camerarius. Ins. Ord. S. Leopoldi. Eques.
Provinciae Ejusdem. De. Bihar.
Officii. Supra. Comitiss.
Administrator. Nobilis. Exercitus.
Insurguntum.
Colonellus.
A. G. MDCCCVIII.«

Az egész *kápolna* oly szép, oly meghatóan magasztos, hogy az ember keze akaratlanul imára kulcsolódik össze, lélegzete visszafojtódik és szemei a gyászt jelentő fehér-alabástrom ravatalról önkénytelenül áhitattal emelkednek fel az égszínü mennyezetre s mintha a remegő ajkak imája útát akarna törni magának a kupola keskeny ablakain át, hogy összevegyüljön a kápolnára hajló lombok sohajával, azokért, kik itt nyugosznak e büszke márvány hideg falai között, kiket egykor körülvelt minden világi fény és pompa, de azért még sem voltak boldogok, mert *hiszen emléküket csak márvány tartja fenn!* . . .

Ez a Rhédey-kert „temető-kápolnája,” vagy *Mauzoleuma*, mely mellett közönyösen haladnak el az emberek, nem is gondolva arra, hogy ezek között a komor falak között a *szobrászi művészetnek* egy meghatóan *nagyszerű remeke* van . . .

VI A váradi vár.

A nagy piac. Az olvashatlan kőtablák. A várkapu felirata. Ásatások a vár udvarában. A királyok temetkező helye. A tűzpróbák. A várostromok és várbeli történetek. A szabadságharc alatt és után. Charles Loring Brace. Az amerikai elfogatása. Nagy István és Gróf Teleky Blanka a börtönben. Mac Curdy ur.

Brace levele Amerikából.

A Szent-László térről a legelénkebb kereskedelmi utcán Zöldfa-utcán végig a „*nagypiacra*“ jutunk, mely az ország egyik legszebb s legnagyobb piacza (azok között t. i. melyek a városban vannak); északi oldalán a *Sebes-Körös* foly, melynek füzessel borított partján tul az ev. ref. egyház csinos kis rézfedelű tornya, tovább az impozáns megyeház, másik felől a „*Seminarium*“ magas hegyes tornyával s mellette kelet felé a szép szőlő-hegyek közt felemelkedő Kálvária-hegy magasodik, melynek tövében a keleti-vasut füstölgő vonata robog tova, meglassítván futását mire a Körös hidjához ér, hogy az erős rázkódás össze ne ronsolja annak fa-alkotmányát; a piac déli oldalán a fekete-vizű *Pecze* hömpölyög, melynek keskeny hidján épen most szalad át a „*László-gőzmalom*“ nagyszerű gyártelepéről kirohanó *közuti-vasut* prűszkölő vonata, hogy aztán a baromvásár egy részén s a *sértésvásáron végig* száguldva, a katonavárosi gyár-kémények füstölgő erdejében tűnjék el; a Peczén tul délkeletről a „*Bányadomb*“ kékellik be, vastag kerek fejével messziről jelölve a „*nagyváradi hévvezek*“ helyét, melyek tövében bugyognak fel ezer meg ezer forrásban a föld forró kebeléből,

millió apró csigákat kavarva fel a szabadban szétpuk-
kanó buborékaikkal, — s a „Bányadomb“ háttérében
a délkeletre buzódó heglánczolat cserjés ormai emel-
kednek; — mögöttünk a város tömkelege, itt ott fel-
nyuló tornyaival; — szemközt velünk a *régi* nevezetes
vár, hová Zöldfa-utczáról egyenesen vezet egy czölő-
pökkel kerített járda.

A város keleti részén széles sáncz-árokkal körül-
vett *várat* magas vastag kőfal keríti (melyet csak a
miatt nem bontottak még el, mert nem akadt vállalko-
zó, ki a saját hasznára azokat a kőfalakat elbontsa
s a téglát elhordja onnan); a *kőfal* már sok helyen
annyira roskatag és omlott, hogy ügyesebb bakák egész
kényelemmel tudnak rajta éjjel leereszkedni, vagy fel-
menni, midőn t. i. elfelejtenek „paszszir sájt“ kérni.
Különben a várnak 2 kapuja van: egyik a — *főbejárat* —
Zöldfa-utczával szemközt, másik Kolosvári utca felől.

A *főbejárat* kapujától — mely hajdan felvonó
hiddal volt elzárható — balra az első szeglet sánczfal
oldalában három nagy *márvány tábla* van egymás mel-
lett, melyek azonban sokkal inkább meg vannak repe-
dezve s be vannak mohosodva és magasabban állanak,
minthogy a rajtuk levő hosszú s mindesetre érdekes
felírás olvasható lenne földszintről (létrát pedig nem
hordhat magával az utazó, de még talán meg sem en-
gednék a katonák, hogy valaki létrát támogasson a vár-
falához s úgy vizsgálgassa azt.)

A *kapu* felett szintén márványtáblára ezen felirat
van bevésve:

»Deo Vni trInoqVe gratIae
qVI Ipsa saLVtarI HostIae
saCratae DIe OstIa apperVIt
VaraDInI.«

Ezen chronosticonos felirat (melynek nagy betűiből az 1692 kijön) a törökök kiűzésének emlékére tétetett ide, kik 1692 évi jun. 5-ikén (urnapján) költöztek ki a várból.

A kaputól balra különböző *harcsi jelvények* (u. m. kard, lándzsa, dob), továbbá török katona és egy óriási „kancsó“ vannak kőből kifaragva, (mely utóbbiról azt meséli a *baka-rege*, hogy midőn a magyarok visszafoglalták a várat, a törökvezér bűvában olyan nagy kancsó bort ivott meg); jobb felől pedig egy *turbános török-fő*.¹⁾

A széles kapu alatt folytonosan őrség vigyáz. A kapu felett belől 1730 évszám olvasható, — ha pedig kevésbé balra térünk, ott egy a vár falába épített kis fulke felett kőbe vésett *ökörfőt* s alatta 1737 évszámot találunk. A kapuval szemközt keskeny udvaron áthaladva egy 2 emeletes épület alatt az ötszögű *várudvarába* jutunk, mely szép nagy tér, körülvéve a széles folyosókkal ellátott két emeletes katonai *laktanya* által (a jobb oldalon egy hosszú rész ujonnan építettett s csak a múlt évben lett befejezve); a *vártemplom* is ezen az udvaron van, most ugyan már ruharaktárul szolgál, a kereszt is le van véve tetejéről, oltárai és harangjai pedig részint a katonavárosi kath. templom (mely most katonai templom), részint a *szalontai* kath. templom részére ajándékoztattak.

Ezen az udvaron történtek 1883-ban az *ásatások*, melyeknek rég óhajtott célja *Szent-László sirjának* felfedezése lett volna. Még 1638-ban I. *Rákóczy* György emberei egy földalatti boltozat átvágásánál egy *királyi*

¹⁾ Egy másik turbános török fő látható még a Kolozsvári-utczának a Széna-utca felőli szélső háza oldalában a boltajtó melletti ablak felett.

koporsóra bukkantak, melyben volt egy drágakövekkel ékesített arany *korona*, királyi *jogar*, *szeptségtartó* és egyéb *egyházi* eszközök stb.¹⁾ De hogy kinek a koporsója volt az, tudni nem lehet. A törökök kiűzése után mozgalom támadt Szt.-László sirjának felkeresésére, de eredménytelenül. 1756-ban egy kút-ásás alkalmával *Mária-királynő* sirboltjára akadtak s abban több királyi ékszerre, melyek *Bécsbe* vitettek.²⁾ A várban újabb időben történt építkezések alkalmával faragott és tagozatos kődarabokat ástak ki a földből, mely szakértők figyelmét felgerjesztette, annyira, hogy midőn hosszas kérvényezésekkel sem sikerült kieszközölni a katonaságtól engedélyt a várudvarában ásatásra: *Ő Felségéhez* intéztetett kérelem, mely aztán meghozta az óhajtott sikert s az ásatás meg lett engedve; az ásatás költségeit (4 – 5000 frtot) fele részben *Lipovniczky* püspök, fele részben a I. sz. Káptalan vállalta magára s közösen dr. *Rómer Flóris Ferencz* kanonokot bízták meg az ásatás vezetésével, ki „nemcsak legnépszerűbb régész Magyarországon, hanem e téren az egész művelt világban elismert tekintély”.³⁾ Az ásatás 1883. szept. 25-én kezdetett meg s habár nem sikerült is felfedezni *Szent-László bazilikáját*, vagy sirboltját: minden esetre igen érdekes leletek jöttek napvilágra, melyek közül elég legyen felemlíteni *Florenczi András* püspök *sírkövét* 1410-ből, *Thurzó Zsigmond* sírkövét 1512-ből, egy másik sírkövet 1541-ből, több *sírboltot*, melyek közzül egyben egy *teljes csontváz* volt, fegyver darabokat, ereklyéket stb.

¹⁾ Cséplő Péter: »Kutatások a nagyváradi várban.« Fő-gymnasiumi értesítő 188³/₄. évről 4. l.

²⁾ Ugyanott 9 l.

³⁾ Cséplő Péter: »Kutatások a nagyváradi várban.« Fő-gymnasiumi értesítő 188³/₄. évről. 18. l.

Az ásatás sem fedezte hát fel a régi Várad dicsőségét és nagyságát. Pedig valóban „nagy” és nevezetes volt ez a vár! És ezt a nevezetességre jutását egyedül *Szent-László* királynak köszönheté, ki nemcsak nagy kedvvel tartózkodott itt, hanem saját rendeletéből — 1095 július 29-ikén történt halála után — *ide temet-tetett az általa alapított templomba*. Ettől kezdve aztán nemcsak nagy számmal zarándokoltak ide a Szent-Király sírjához, hanem sokan kíváncsiok ide temetkezni is a *királyok* közül. Így lettek itt eltemetve: II. István, II. András, IV. László, Beáatrix királyné (I. Károly hitvесе), I. Mária és Zsigmond király.

Azon királyokat és fejedelmeket, kiknek Várad kedvencz tartózkodási helyük volt, unálmasan hosszú lenne felsorolni, valamint azon nevezetes eseményeket is, melyek itt történtek.

Ha bármily röviden akarunk is megemlékezni az itt lefolyt eseményekről, egyet még sem szabad mellőznünk: ez a *tűz-próba*, vagyis az igazságnak *tűzes vassal vizsgálása* s kiderítése. (Bizony, ez még rosszabb volt a zsandár-vallatásnál, pedig ezt is csak a némettől tanultuk¹⁾). Ugyanis 1214—1235-ig az *igazságnak* vagy *ártatlanságnak kiderítése* következő módon történt: a várba megidézttetvén a vádlott, a *tűz-próba* eszközlésére határnap tüzetett ki s *három napig* tartó bőjt és ima után a *püspök* teljes egyházi diszben (a casulán kívül) megjelent a templomban, hol a vádlott is volt s énekelve az oltárhoz ment, ott volt a vas, ezt *fogóval* megfogta s a tűzhelyhez vitte, akkor imádkozott a vas megszentelésért, a vasat szentelt vízzel behintette, aztán beszentelte a tűzhelyet s az e közben

¹⁾ *Palugyai* Imre: Szabad királyi városok leírása. 307. (Pest. 1853.)

felgyújtott tüzet, — aztán a vasat tűzbe tette, — mi alatt ez megtüzesedett, a püspök a főoltárnál misézett s a *tűzpróbára bocsátandót* áldozat vételre hívta fel, elébb azonban megeskette, hogy nem bűnös; mise után a feszülettel és szentelt vízzel a tűzpróba helyére ment közben bűnbánó zsolozsmákat énekelve s imádkozva, a *tüzes vasat* szentelt vízzel behintette, akkor még egyszer megkérdezte a vádlottat, hogy ártatlan-e s ha azt mondá, hogy ártatlan, akkor a *megtüzesített vas* vagy a földre tétetett (persze, hogy a pap csak *fogóval* nyult hozzá s épen ezen botránkozik meg *Ayda*, Dobsa: IV. Lászlójában: ha magad ártatlan vagy — kiáltja a papnak — miért nem fogod meg pusztá kézzel a tüzes vasat?) és a vádlottnak *meztelen lábbal* végig kelle sétálni azon (ez még rosszabb trotoire volt az uri-utczainál is), vagy pedig a vádlott *kezébe vette a tüzes vasat s azt 9 lábnyi távolra vitte*, kijelentvén, hogy semmi babonában nem bízik, sem valami fű erejében, midőn kezébe veszi a vasat. Midőn ez megtörtént, a vádlott kezét bepecsételték s harmadnap mulva bontották ki és *ha a kéz nem volt összeégve, akkor a vádlott nyilvánosan ártatlannak, ha pedig össze volt égve, bűnösnek nyilvánítottatott*.

És *háromszáznolczvankilencz* ilyen igazságos ítélet hozatott és hajtatott végre a *XIII-ik század* közepén, míg nem a *tűzpróba* vagy *Ordália*, „mint az Istenség irányabani vakmerő kísérlet, mindenfelé eltörölve lőn.“¹⁾ Hát akkor valóban „*kisütötték*“ az igazságot. (Ezért használjuk ma is ezt a szót.) Volt ugyan még az igazság-szolgáltatásnak egy másik neme is: a *vízpróba*, t. i. a vádlottnak összekötötték kezét lábát s bele dobták a vízbe és ha

¹⁾ *Palugyai* Imre: Szabad királyi városok leírása. 307. (Pest. 1853.)

elmerült, akkor bűnös, ha a víz felszínén uszott, akkor ártatlan volt. No de — mentségünkre legyen mondva — ezt az *igazságszolgáltatást* Váradon nem gyakorolták, mert a Körös vize aligha lett volna alkalmas erre a Kozareki munkára, elsodorta volna az magával akár magát az igazságszolgáltató püspököt is . . .

Ilyen volt a „*tűzpróba*“ a váradi várban 1214-től 1235-ig.

Hiában szégyenljük, de biz' az igaz! . . .

A *váradi várban* végbe ment nagy események leírását a komoly történelemnek hagyva, elég legyen fel-
említeni, hogy ide sietett *Nagy-Lajos* király megkoronáztatása után azonnal az egyházi és világi urak fényes kíséretében, hogy Szent-László hamvainál tegyen fogadást a nagy király nyomdokainak követésére (meg is tartotta), — itt köttetett a béke Zsigmond király és a törökök között 1419-ben, valamint I. Ferdinánd és János között 1538-ban, — ennek kapujára függesztetett ki a pórlázadás vezére *Dózsa György* feldarabolt holt testének egy része 1514-ben, — itt öletett meg Báthori Gábor fejedelem 1613-ban, — itt választott erdélyi fejedelemmé I. Rákóczy György 1630-ban, — itt halt meg II. Rákóczy György fejedelem 1660-ban stb. Mellőzzük azokat a véres háborukat, melyek itt lefolytak; az 1241-ik évi *tatár-dúlást*, valamint a szentek koporsóinak felforgatását, az értékes kincsek elrablását leírja *Rogierius* mester váradi azon időbeli kanonok elég bőven és szomoruan¹⁾, ő pedig tudja, mert hiszen őt is eléggé megsanyargatták azok a „kutyafejű“ tatárok; az 1393-ik évi *oláhpusztítás* meg van írva *Bunyitay Vinczének* „*A mai*

¹⁾ *Rogierius* mester siralmas éneke. Fordította Szabó Károly. 1861. 35. lap.

Nagyvárad alapítói“ című székfoglaló értekezésében¹⁾; az 1473-iki *török-pusztítást* leírja Horváth Mihály²⁾; — a ki pedig az 1598-iki *nagy török-pusztításról* — melyet „több sok romlás között Báthori Zsigmondnak ingadozó elméje hozott vala“³⁾ — s a vár akkori állásáról akar bővebben tudni, olvassa el a jó öreg *Szalárdi Krónikáját*, van abban elég sok, — vagy menjen be a a városi levéltárba s kérje el ott azt a kutya-bőrbekötött nagy vastag *német könyvet*, melyet röviden csak „*Ortelius Redivivus et Continuatus*“⁴⁾ név alatt ismerünk, abból a drága könyvből — melyet a város 1823-ban 100 forintért v. cz. szerzett meg⁵⁾ — olvashat aztán annyi véres gyilkosságot, hogy maga is megsokálja; — sőt a ki arról az *1660-ik* szerencsétlen évről akar többet tudni, midőn a *törökök* csakugyan *elfoglalták a várat* s ledöntötték azt a *rézből öntött 4 szobrot*, melyek Szent-László királyt gyalog és lovon, továbbá Szent-Istvánt és Szent-Imrét ábrázolták, melyeket az 1598-iki ostrom elpusztítani, Rudolf király pedig (a szobrok roppant súlya miatt) Bécsbe szállítani nem tudott⁶⁾: — a ki erről akar többet tudni, annak is felvilágosítással szolgál az a 100 forintos (váltó czédulában az az v. cz.) *Ortelius*⁷⁾, valamint *Horváth Mihály*⁸⁾, — ha pedig valami »*Kálvénista*« embert az érdekelne különösebben, hogy midőn

¹⁾ *Bunyitay* 1885 febr. 9-én tartotta a tudományos Akadémiában székfoglaló értekezését.

²⁾ Magyarország története. III. 155. l.

³⁾ *Szalárdi János: Krónikája*. 20. lap.

⁴⁾ Megjelent a könyv Frankfurtban 1665-ben.

⁵⁾ Fel van írva a könyv fedelén.

⁶⁾ Horváth M.: Magyarország tört. IV. 366. l.

⁷⁾ II. Theil. Seite 136.

⁸⁾ Magyarország tört. V. k. 497—915. l.

a törökök így elfoglalták a várat, a fejedelmek bőkezősége által fentartott református *főiskola* és *könyvnyomda* (hol *Biblia* is nyomtatott, melynek nyomtatására Gróf *Bethlen* István »ezer tallér summát hagyott volt.«¹⁾) Szejdi basa kísérete mellett *Mártonfalvi* György vezérése alatt 40 szekeren miként szállíttatott *Debreczenbe*, hogy megvesse ott a híres *Collegium* alapját: — az pedig menjen el a váradi ev. ref. egyház levéltárába s ott kérje el *Keresztési* József 1784-ik évi *írott* naplóját, abban a sárgabőr fedelű könyvben aztán²⁾ megtalálja azt a keserves történetet; sőt még azt is megtalálja, hogy egy a törökökhöz került magyar nő, ki előbb a várban szolgált, hogyan tanította meg a törököt, hogy a vár árkában levő vizet miként lehet a Peczébe levezetni, a mint ezt ő Bethlen Gábor fejedelem idejében látta; (Nem hiába mondja a franczia: Keresd az asszonyt!) — de a mi még magában nem lett volna olyan baj, minthogy egy *horvát* katona (a horvátok már akkor is *ugy* szerették a magyarokat, mint most) átszökött a török táborba s ott elárulta a vár gyengeségeit, a minek a következtése lett a vár bevétele. „Igy juta pogány kézre az egyenetlenség miatt Várad, így esett porba ennek régi dicsőssége, így pusztula el az itten levő szép Refta Ekklézsia és Főiskola, midőn száz és három esztendőig tartott vala a Reformációtól fogva.“³⁾

A ki pedig az 1692 iki ostromról akar sokat tudni, vegye kezébe akarmelyik *történelmi munkát* s bizony azt fogja tapasztalni, hogy a *vár visszafoglalását* egyetlen történetírónk sem hallgatja el s megemlékszik a

¹⁾ *Szalárdi*: Krónikája 229. l.

²⁾ Az 5—12 lapon.

³⁾ *Keresztési* József írott naplója. 12. lap. Ev. ref. egyház levéltára Nagyváradon.

várat visszafoglaló császári tábornokról *Heisztler*ről is (habár az — a sárréli ember szerint — csak egy *német* volt). Azokról a szép és nehéz időkről is sok van írva a történelmekben, midőn II. *Rákóczy Ferencz*nek, a nagy szabadság-hősnek (ki oly hazátlanul élt és halt meg Rodostóban — pedig akkor még nem is volt meghozva a *kihonosítási* törvény¹⁾ — mint most a felszabadított *jobbágyok* méltó bálványa él *Kossuth* Turinban) kemény *kuruczai* oly komoly ostrom alatt tartották ezt a várat *három évig*, hogy a szegény *labanczoknak* (ezen a néven hívták a *császári* katonákat) még az ennivalójok is elfogyott a várban, pénzek meg nem is volt és oly nagy szükségbe jutottak, hogy *Bekker* várparancsnok összeszedette a rézedényeket s azokból pénzt veretett, ilyen felirással: „*In necessitate Varadinensis*“. (Aki szeretne egy ilyen pénzt látni, keresse fel a megyei h. főszámvévő *Medzihrádszky* Frigyes, van annak, meg is mutatja.) Bizony furcsa világ volt akkor Váradon (már t. i. 1706. körül), ha az volt a pénzre felírva: *Pro libertate*,“ azt a *labancz* nem vette el, — ha az volt a pénzre írva: „*In necessitate Varadinensis*,“ azt a *kurucz* nem vette el, — ha a *császárképe* volt a pénzen, azt elvette volna a *kurucz* is, a *labancz* is, csakhogy ilyen pénz meg nem volt, — így aztán a *kurucz* is, a *labancz* is csak *természetben* szedte el a lakosoktól a mi elszedhető volt.

Aztán lehanyatlott a félhold uralma, nem félték már többé a „beteg embertől“ — a mint Törökország-

¹⁾ Az 1879: L. t. cz. 31. §-a szerint »Azon magyar állampolgár, ki a magyar kormány, vagy az osztrák-magyar közös miniszterek megbízása nélkül 10 évig a magyar korona területének határán kívül tartózkodik, *elveszti magyar állampolgárságát*.« Ez az a *kihonosítási* törvény.

got ma is nevezik, — Rákóczy is ott hallgatta a jó Mikes Kelemennel együtt a „tenger mormolását“ Rodostóban, — ki mentek dívalból az unalmas várostromok, hol hónapokon keresztül lehetett csak elpusztítani anynyi embert, mint a mennyit a pompás Uchatiusok egy óra alatt szépen leterítenek a sík mezőre, — s ha várostrom nincs, akkor minek legyenek erősségek — gondolák illetékes helyen — és 1784-ben elhanyagoltak a vár erősségei. (Ha tudta volna a jó *Bethlen Gábor* fejedelem, bizony a várbeli Szent-László templom szépen faragott köveit nem használta volna fel a vár erősítéséhez s abba a *délnyugoti bástya-szegletbe* sem tétette volna bele azt a két faragott követ, melyre fel van mészve *még maig is* a vár kijavításának ideje : »1618.«¹⁾)

Még egyszer felvillant az elhaló dicsőségnek egy hamar kialvó szikrája ez ócska várra, t. i. 1849-ben, midőn a harangok a vidéki községekből ide hordattak össze, hogy ágyukká öntessenek, melyekre ez lett felírva : »*Ne bántsát a magyart,*« — aztán a Debreczenből menekülő magyar kormány ide küldte a *levéltárt* és *bankjegy* sajtót. (No de erről bőven fog írni Hegyesi Márton barátunk az 1848⁹/₉-ik év történetében, melyre vonatkozólag már a *szolgabíró* urak a *megyei közgyűlés* által meg is bíztattak »hogy a *legnagyobb buzgalommal* minél számosabb előfizetőket *gyűjtsenek* s az *aláírási íveket a megye alispánjához* terjesszék be.«²⁾) Csak aztán

¹⁾ A vár délnyugoti bástyájának szegletében több faragott kő van, melyek közül kettőn ma is tisztán olvasható az 1618, — az egyik valami egy, másik 3 méternyi magasban. (Ezen bástyákat Bethlen Gábor rakatta. Szalárdi: *Krónikája*. 35. lap.)

²⁾ Így van ez megírva *Biharmegye közgyűlésének* 1884. évi december 17-ikén 15,074. sz. a. hozott végzésében.

ugy ne járjon vele Hegyesi, mint járt 1827-ben a bécsi »*Theater-Zeitung*« kiadója a »Gott erhalte Franz den Kaiser« előfizetési felhívásával, mely az „előfizetésnek meghirdetése végett a szolgabíráknak kiadatott“¹⁾, azonban a „*Gott erhalte*“-t azért senki se rendelte meg; mert nagyon bajos a lelkesedés tüzeit *hivatalos uton* ébresztetni).

A mi aztán 1849. után történt ebben a várban, azzal már ne rontsuk jó kedvünket, — szomorú dolgok azok néhány éven át. Hogy is ne volna szomorú a *börtönről* beszélni! Pedig ez a *vár* a szabadságharc lezajlása után *börtön*, sötét, fájdalmas *börtön* volt, — hideg *börtön*, a hazafi lelkesedés lehűtésére. Gyászos levélre fekete betűkkel nagyon hosszú névsort, nagyon sok szomorú történetet lehetne felírni azokról, a kik nehéz rablánczot csörgettek itt, hogy a hosszas viselésben a rozsdás vas is kifényesedjék lábaikon, úgy, mint a milyen fényes kardot forgattak kezükben!

Ne szakgassuk fel a fájó sebeket. Majd a történelem egy század-év múlva helyesebben tud beszélni róla. Aztán sokan is irtak már erről. Azért csak *egy történetet* mondjunk el, melyet kevesen ismernek, habár minket érdekelhet.

Az 1882-ik év nyarán (*történet*, mely a végén kezdődik — a mint Jókai egyik regénye mondja —) egy *amerikai* tudós, egy nagyhirű ember érkezett *Nagyváradra* Pestről, hol néhány napot töltött s egyenesen a *körösparti* ev. ref. lelkészlakra hajtatott régi barátjához *Nagy Istvánhoz*. Ez a híres ember *Charles Loring Brace* volt, *new-yorki* pap, tudóstársasági tag stb. egy szóval oly ember, ki egész kis *könyvtár összeírásával Ameri-*

¹⁾ Biharmegye levéltára 1827. évi 2417. sz.

kában és Angliában nagy nevet vívott ki magának, kitűnő *szónoki tehetségével* pedig oly tekintélyes vagyont gyűjtött össze (aki nem hiszi, kérdezze meg *Baróthy* Laci bácsitól, ő sokat hallott róla már New-Yorkban is),¹⁾ hogy most módjában van évenként átitorlázni a tengeren, csak azért, hogy meglátogassa egyik vagy másik ismerősét (pedig van neki mindenütt a világon). Mi magyarok nagyon sokat köszönhetünk neki, mert Londonban 1852-ben egy terjedelmes könyvet adott ki rólunk »*In Hungary 1851.*« ez. alatt, a melyben melegen írja le hazánkat s ismerteti ezt minden oldalról; de könyve ki volt tiltva a birodalomból, csupán *egyetlen példány* juthatott valami fűszeres ládába rejtve az öreg *Lugosihoz* Debreczenbe, — az 1872-ik évben azonban — midőn ismét meglátogatta hazánkat — hozott egy példányt az *Akademia* és egyet a *Museum* részére. (Kár hogy ezt ki nem adja az Akademia magyar nyelven!), Ez a könyv nagy befolyással volt arra, hogy Amerikában és Angliában oly kedvezőleg fogadták a magyar menekülteket. Bizony, mi sok köszönettel tartozunk ennek az óriás természetű, nagy hosszú szőke szakálu embernek, kinek arcát az amerikai typus mintájának lehet tartani. Alig szállott le a kocsiról s helyeztük el könyvektől nehéz bőröndjét a vendég-szobában, angolos egykedvűséggel (habár az angolokat nem szereti, mint az amerikai benszülöttek nagyobb része) azt kívánta, hogy üljünk azonnal kocsira s menjünk be a *várba*. Az egész uton hallgatag, gondolatokba merült volt, csupán a

¹⁾ *Baróthy* László, jelenleg a nagyvárad-i takarékpénztár tisztviselője, a forradalom után Törökországba s onnan Amerikába menekült s ott lakott 16 évig, csak 1865-ben tért vissza, de azért ma is amerikai polgár, 2 fia pedig ott maradt Amerikában s most is ott élnek.

nagyhidon jegyezte meg, hogy nagyon szép vidéke van Váradnak s midőn berobogott kocsink a kopott várkapu alatt és látta az ott őrt álló és ödöngő *József-ezredbeli* magyar *bakákat* abban a testhez álló öltözetben, mely a mellet és izmokat egyaránt kidomborítja, ekkor kiáltott fel: »Pompás fiúk ezek a *biharmegyeiek*, csak hogy nem magasak.« A vár udvarán szállottunk le s maga *Brace* vezetett bennünket keresztül a keskeny folyosón a puskaporos-torony udvarára (most már csak kevés puskaport tartanak itt, a többi részére kívül a városon, a n.-ürögdi ut. mellett van egy török-templom forma épület) és a vár északkeleti szegleténél — melyet a mult évben tataroztak ki — megállva, a folyosó mellett jobbról az első emeletre mutatva, így beszélt:

„Látják ott azt a harmadik ablakot? Azt én nagyon jól ismerem, ott töltöttem — nem épen jókedvemből — *négy hetet*¹⁾, az 1851-ik év május 22-től június 22-ig, még pedig együtt az én *Nagy István* barátommal. Otthonn t. i. Amerikában *Connecticutban* — a hol szerencsés voltam születni — bevégezvén iskoláimat, Európába jöttem át, hogy megismerjem ezt és be is utaztam. *Berlinben* theológiát hallgattam egy ideig, itt is, de már elébb *Czecc* tábornoktól — kivel Hamburgban ismerkedtem meg — sokat hallottam a derék *magyarokról*, szépségükről és hősi vitézségükről, — hallottam azokról a csudás győzelmekről, melyeket vívtak s még inkább vágytam a szép *Magyarországra*. A forradalom után egy hatalmas rokonom volt az *amerikai követség-nél* Bécsben s épen maga a követ *Mac Curdy* ur is

¹⁾ Charles Loring *Brace* 1883. évi július 16-án *New-Yorkból* írott hozzám egy levelet, melyben hangsúlyozza, hogy nem három, hanem csak *egy hónapig* volt bezárva a váradi várban, együtt néh. Nagy István váradi ev. ref. lelkészszel.

családomnak személyes barátja s nekem igen jóakaróm volt, a kit addig kértem, míg végtére is kieszközölt számomra egy útlevelet *Magyarországra*. (Bizony az nem volt valami könnyű 1851-ben, midőn minden idegen a a külföldön mozgolódó emigratio titkos ügynökének tartatott.) Igyekeztem eljutni a Kálvinista-Rómába : *Debrecezenbe*, a hol a nagytudományu *Lugosinál* és *Szoboszlai* püspöknél töltöttem néhány napot, — azután 1851. május 21-ikén *Váradra* jöttem, hol első nap egy vendéglőben ebédeltünk, mely telve volt osztrák tisztekkel, — másnap délben barátomnál *Nagy József* ügyvédnél voltam ebéden, — az ebéd végén beállit hozzánk egy *pléh-galléros* uraság (ha jól emlékezem valami *Maschák-nak* hívták) 5 marczonea képű cseh zsandárral (azok ám nem ilyen szeretetre méltók voltak, mint ezek a *bakák*, kik körülvettek most bennünket) és az a paragraphus-képű pléhgalléros ur — meglehetősen durva hangon — felszólított, hogy azonnal kövessem őket, mert rám ismertek, tudják hogy a külföldi *magyar emigratio kémje és küldötte vagyok* — — — és annyi időt sem engedett, hogy fekete kávémat megigyam. (Ez volt *Várad réme*, — kinek elnöksége alatt megszöktek a »*Bihari Nemzeti-Casínó*« összes magyar tagjai s csak akkor tértek vissza, midőn Maschákot elvitte a — — felsőbb parancs —). Ez a pléh-galléros lidércz olyan *fekete levest* készített nekem, mint *Szolimán* török-szultán készített volt Enyingi *Török Bálintnak* 1541-ben Buda alatt, midőn a kis egy éves János-Zsigmondot elkísérte volt a szultán táborába, t. i. az ebéd végén azzal marasztalta a jó Török Bálintot, hogy hátra van még a *fekete leves* és ebéd után börtönbe vetette. Bekísértek biz' engem minden portékámmal együtt fényes szuronyok közt ide ebbe a hajlott korú várba s ott az első eme-

leten kinyitották annak a harmadik ablaknak (mely akkor erős rostélylyal volt ellátva) a szobáját és a »prófusz« lakónice csak annyit mondott: »*marsch*«. Nem találtam ugyan valami udvariasnak ezt a kinálást, de midőn kéz mozdulatából olyasmit sejtettem, mintha be akarna lökni, hát csak beléptem és csupán ügyességemnek köszönhetem, hogy a nyikorogva berántott ajtó oda nem esapta sarkamat. Az ajtó bezárás csak annyiban vigasztalt, hogy nem látom többé azt az én *Maschak-szultánomat*. (Nem is láttam.)«

»Egy piszkos szobán átmenve, hol féltuczat ember tanyázott, egy még piszkosabb szoba nyílt, hol már csak egy oláh és egy elkényszeredett szabó mester guggolt a ronda ágyon; ez lett az én szobám, — ha jól emlékszem ugyanaz, a hol a szerencsétlen *Lovassy* László volt elzárva, ki tébolyodottan jött ki innen.¹⁾ Szép kilátások! Másnap a katonai törvényszék kihallgatott s akkor tudtam meg csak, miszerint legnagyobb vád ellenem az, hogy egyszer láttam *Ujházyt az utcán* New-Yorkban, — továbbá hogy *Czecz tábornoknak* egy *névjegye* volt nálam, — hogy *Tisza-Roffon* is voltam és hogy itt Biharmegyében meglátogattam egy *Beőthyt*²⁾, aki *névjegyet* adta át nekem, hogy azt Londonban mutassam fel majd rokonának *Beőthy Ödönnek* ajánló levél helyett, én irónnal ráfirkantottam a *címet* a névjegyre. Ezek voltak az én legfőbb és legterhelőbb vádjaim. Hosszas kihallgatás után ismét csak előbbi börtönömbe kísérték vissza; egy pár nap múlva azonban kinyitották a szomszéd szobát s én együtt találtam magamat az én *Nagy István* barátommal, a ki már akkor nemcsak a legjobb

¹⁾ *Lovassy* László jelenleg *Erdő-Gyarakon* él.

²⁾ Melyik *Beőthy* volt, a keresztnévét nem tudta *Brace*.

szakács volt, hanem kitünően értett a fadaragászathoz, zacskó kötéshez¹⁾ s több olyan munkához, melyek a rabokkal kellemesen eltölthetők az időt. Ettől kezdve aztán nem unatkoztam úgy én sem. A szomszéd szobában — itt balról — volt bezárva Gróf *Teleky* Blanka, kit azzal gyanúsítottak, hogy összeköttetésben áll a magyar emigrációval s azért becsukták ide és elítélték 20 évi fogságra; — gyakran láttam sűrűn rostélyozott ablaka mögött — hol egy pár cserép virágot ápolt — elmerengni a távolba. Ugy szerettem volna vigasztalni, de nem juthattam hozzá. Nagy István barátom szerencsésebb volt, ő sok apróságokat készítgetett a Grófnőnek többek közt egy zsámoly-széket is, a miért aztán *Gróf Teleky Blanka* lerajzolta saját börtönét magával együtt, — jobbról legelöl a Nagy István barátom által készített *zsámoly* egy fa »karszék« előtt, mellette egy faasztal, melyen két egymásra tett és egy kinyitott könyv, gyertyatartó, virágpohár telve virággal és egy *munkakosár* — szintén Nagy István műve — áll, — az asztal másik végénél ismét egy fa-karszék, e mellett egy magas ruhaszekrény, tetején theás-edényekkel s egy pár tányérral; — baloldalon *vaságy*, betakarva a földig; — középen a sűrűn rostélyozott ablak előtt ott áll maga a Grófnő földig érő egyszerű ruhában, sima kabáttal és háló főkötőben, összedugott kezekkel, bánatosan merengve ki a távoli hegyekre, — és *ezt a képet* hálából elküldte Nagy Istvánnak, ki drága emlék gyanánt őrzi azt.²⁾

¹⁾ Nagy István sajátkezűleg a börtönben írott naplójában van, hogy a zacskó-kötést Kajetántól megtanulta, — sok apró faragványa maradt.

²⁾ Gróf *Teleky Blanka*nak ezen *sajátkezűleg* rajzolt börtöni képe nőm boldogult nagybátyjának Nagy István váradi ev. ref. lelkésznek elhalálózása óta birtokomban van.

»Telt az idő, míg egyszer aztán valami nehezen sikerült egy levélben tudatnom az *amerikai consult* Schwarcz urat Bécsben az én börtöni állapotomról, — a ki sietett rögtön a Bécsben székelő amerikai nagykövethez s *Mac Curdy* ur — a követ — azonnal személyesen ment herczeg Schwarzenberghez elbocsáttatásomat sürgetni, hozzám pedig egy levelet küldött, melyben többek közt azt írta: „Minden ok, az ön iránti barátság, családja iránti tisztelet, hazánk jogai és becsülete iránti tekintet egyaránt ösztönöz, hogy ne ki-méljek semmi fáradságot, míg önön nem *segítettem*.“ Ez a levél megvigasztalt, tudtam, hogy az amerikai nem veszi tréfára az ilyen dolgot.

„Bizony mégis lassan ment a dolog, habár a levél vételétől kezdve — melyet a katonai törvényszék előtt kelle felolvasnom — sokkal udvariasabban bántak velem bírám. *Mac Curdynak* elfogyott a türelme, melylyel szabadon bocsáttatásomat sürgeté: — ekkor két *amerikai hadi hajó* jelent meg Trieszt alatt; mi-helyt az *amerikai hadihajók* Trieszt előtt megjelenésének híre futamodott, azonnal másképen kezdtek beszélni Bécsben az amerikai követtel, táviratot távirat után küldtek Váradra, hogy csak mielőbb bocsássanak engem szabadon, mert különben az a kevés beszédű amerikai követ bombáztatni fogja Triesztet. Erre aztán megszeppentek az én katona-bírám, hivattak tüstént a törvényszék elé, hol midőn beléptem, mindnyájan felállottak s udvariasan meghajtották magukat (még *Müller* auditor is, a ki pedig megelőzőleg a kihallgatásoknál nem épen előzékenyen bánt velem s csak akkor volt valamivel udvariasabb, midőn *Mac Curdy* ur angol-nyelven írott levelét felolvasám s kért hogy fordítsam le németre, hogy *ő is megértse*) — s *Gróf Daun*

őrnagy — kire külömben nem volna okom panaszkodni, csakhogy kihallgatásaim alkalmával mindig az „*Österreichischer Lloyd*“ volt a kezében s abból olvasgatott — most ezen szavakkal állott elébem: „*Van szerencsénk végre szabadságát jelenteni önnek.*“

„Fölmentem börtönömbe még egyszer, hogy elbúcsúzzam fogolytársaimtól. Együtt *megkávéztunk*, — fogoly társaim *amerikai czimemet*¹⁾ kérték el s én az ő neveiket irtam fel és kalapom bélésébe rejtettem azt. Akkor elbucsúztunk, azon reményben, hogy még fogunk találkozni, — megöleltük egymást, — a *pap* — az én Nagy István barátom — nyakam körül fonta karját és szigorú arcza korlátolhatlan felindulással küzdött. Szegény ember! Tudtam mit érez. Olyan voltam neki mint egy sugár azon szabad földről, melyet ő hazájának és magának álmodott. S most ennek eltüntével ismét el-sötétül!²⁾

¹⁾ *Brace*-nek nálam levő névjegyén ez van felírva: „*Charles L. Brace. 19 East. 4-n Ll. New-York.*“ Ezen czim alatt még a múlt évben is megkapta leveletemet.

²⁾ *Brace* ezt a gyöngéd baráti viszonyt folytonosan fentartotta Nagy Istvánnal; 1872-ben és 1882-ben egyedül azért jött Váradra, hogy őt meglátogassa s azt ígérte, hogy ezután is minden 10 évben eljön. Midőn tudattam vele Nagy István halálát, következő német nyelvű levelet intézte hozzám: »*New-York. Jul. 16, 1883. Kedves és tisztelt Uram, Nagy Sándor ur! Felette igen sajnálom, hogy oly szomorú tudósítást kell kapnom az én kedves barátom Nagy István lelkész halála miatt. Harminczkét éve éppen ebben a hónapban, midőn vele ismeretséget, barátságot kötöttem. Mint politikai foglyok négy hetet töltöttünk mi együtt Nagyváradon a várban és ezen sajátságos társaságban eléggé tanultam megismerni nemes lelkét, lelkesedését hazája és a szabadság és szeretetét az általános emberiség iránt. Valódi harczosa és erkölcsi vezére volt az emberiség jogának és előtte kedvesebb volt Magyarországnak, mint élete. Azon években sokat*

„És azután elhagytam a váradi várat, egy ur társaságában, kit nem magam választottam kísérőül, — felmentem Pestre, azután Bécsbe s azután elhagytam ezt a világrészt, vissza mentem a szabad Amerikába. 1872-ben meglátogattam hajdani börtönömet, szerettem volna *lefényképztetni*, de bizony azt nem engedte meg a katonai parancsnokság, ő tudja miért. Most meg hajdani börtönünkből már csak a komor bolt-ívek maradtak meg

„De most jut eszembe, hogy én itt fárasztom önöket történetem elbeszélésével, holott megírtam ezt már én egy könyvbe „*In Hungary 1851.*“ czim alatt, melyből 1872-iki utam alkalmával hoztam is az Akademia és a Muzeum könyvtára számára egy egy példányt, — abból már olvashatták. (Igen ám, csak hogy az *angol nyelven* van írva, azt a fáradságot pedig senki sem vette magának, hogy lefordította volna magyarra, a mi elég kár!)¹⁾»

Igy beszélte el *Charles Loring Brace* — az amerikai tudós — váradi fogságát, mely ezt a *várat* Amerikában és Angliában is nevezetességre emelte. Azt

szenvedett hazájáért, de ragaszkodása, reménysége soha sem kisebbedett. Mindig bízott a szabadság és emberek közötti egyenlőség győzelmében . . . Én soha sem fogom arczát és életét elfeledni . . . Kérem önt, *Nagy* ur, üdvözölje a szeretett lelkésznek rokonait és barátait s mondja meg nekik, hogy Nagy István lelkész urat, a jó keresztyént és a nemes szónokot Amerikában nagyrabecsülik. Mély tisztelettel maradok önnek alázatos szolgálja: Charles L. Brace, m. p.

¹⁾ *Brace*-nek Magyarországról írott könyve ismertetve van röviden: »*Budapesti szemle*« 1873. évi folyamában I. kötet 385—414. l. »*Néhány hét a váradi börtönben*« czim alatt; — a »*Vasárnapi Ujság*« 1873. évi 11, 12. és 13. számaiban s fel van említve a »*Fővárosi lapok*« 1873. évi 60. számában.

azonban elhallgatá, hogy ezért a jogtalan bebörtönöztetésért 30,000 forint kárpótlást kapott . . .

Nagy István lelkész Brace kiszabadulása után még 4 hónapot töltött a börtönben s csak 1851. október 31-én — tehát másfél évi fogság után szabadult ki. Itt volt elzárva a komoly képű *Czuczor Gergely* és igen sok más jeles ember.¹⁾

A börtönök kiürültével elvesztette a vár minden nevezetességét s bizony elfelejtkeztünk volna róla, ha azok a mult évi ásatások egy kissé forgalomba nem hozták volna nevét

¹⁾ Néhai *Nagy István* volt váradi ev. ref. lelkész-esperes nálam levő *naplójában*, mely többnyire titkos jelekkel írott, mint *várbeli foglyok* fel vannak jegyezve : Bezdédy, Schné László, Jekelfalusi, *Szücs* János, Gál György, Kajetán, Kékessy, Halom Ádám, Kocán Béla, Schröder, *Szekerés*, Pados, Palkovich, *Lonovich* érsek, *Gázsy*, Nyári, Fiáth, *Hodosi*, *Trinyi* János, Aidinger, Szurgoly, *Bémer* püspök, *Govrik*, Kolozsi György, Bobory, Kovács, Szalay, *Horváth* József (Kecskemétről), *Rákóczy* Hugó. *Reviczky*, Klampaszky, Hellman, Ráday, Protean, Batky Vilmos, *Berzsenyi*, Molnár, Gr. *Haller* Sándor stb. kiknek neve után többnyire ki van téve, hogy mennyi időre lettek elítélve. *Nagy* István mint kisszántói lelkész és a bihari egyházmegye esperese 1849. nov. 1-én fogatott el *Kis-Szántón*, iratai elkoboztattak, ő felségsértés miatt halálra ítéltetett, azonban 1851. oct. 31-én kegyelmet kapott, a mint ezt a részére kiadott »Certificat« igazolja.

MÁSODIK RÉSZ.

Nyugaton és délkeleten.

I. A Nagy-Sárréten.

A rónaságon. A délibáb. Bessenyei György. Saáp. Báránd. A szunyog-háló. Udvari. A csorda-delelés Szerep. A szerepi istálló. A major. A szerepi kastély és kertje. A régi romok. A turfaégés.

A pákász. A »vész.« A nádasok között.

Nincs nagyobb művész a természetnél. Az a látatlan rendező, ki a völgyekből hegyeket emelt fel, az ormokat sziklakkal látta el, barlangokat vájt a kő-tömbökbe s tündöklő csepp-kövekkel díszítette fel az örökösét üregeket, zöld fenyővel koronázta a fellegeken felülérő csúcsokat: az az *isteni* rendező nem felejtkezett el a rónaságról sem.

A rónaságnak is van pompája, mely a lelket megihleti, — költészete, mely az ábrándok világába emel s mosolygó késsel festi be a sötét felleget. Szelid szépség ez, mint maga az ábránd, melynek nincsenek szenvedélyes kitörései, de egyhangu mélaságában mégis oly jól esik !

Nagyon hiányos fogalmai vannak a természet nagyszerűségéről annak, ki csak a hegyes vidékeket bámulja, — ismereteit csak a rónaság megfigyelése egészítheti ki.

Megyénk keretébe beillesztett képek egyik leghíresebbike az a nagy rónaság, — a nagy magyar alföld kicsinyített képe — a mely elfoglalja nyugati szegletét: a gazdag »Nagy-Sárrét!«

Vétek volna azért meg nem tekinteni.

Menjünk ! . . . s ha velünk jön a svájci utazó, arra sem fog tenni unalmas benyomást a mi rónaságunk.

Elhagyjuk Váradot szelid hegyeivel, torony erdőjével, — követjük a napot, midőn nyugodni tér.

Jókedvüleg rohan mormogó vonatunk. Jobbról marad Püspöki, melynek templomától messze álló tornya azt az időt juttatja eszünkbe, midőn II. József császár még nem adta ki a »türelmi rendeletet«¹⁾ s nem volt szabad tornyot építeni az imaház mellé a protestánsoknak s az a régi török templom torony nélkül állott s csak a szelid II. Lipót igazságos lelke birta reá az 1791-ik évi országgyűlést, hogy engedje meg a protestánsoknak is tornyot építeni; a püspökieknek azonban nem volt helyük azon a dombon, melyen a templom állott s kénytelenek voltak külön építeni a tornyot, — és e külön állás szomorú bizonyossága annak az időnek, midőn a vallás külön tartotta az embereket egymástól! Milyen jó, hogy ma már nem úgy vagyunk!

Püspökin túl a távolabbi hegyek alól *Bihar* 2 fehér tornya tekint keresztül a római sánczmódra keletről nyugatra húzódó dombokon, — balról a barátságos kinézésű *Szent-János* fehér házai zöld lombok közé rejtik el magukat, — sőt maga az a Lónyai-féle szép kastély sem tud kibontakozni óriás fáin közül s annál kevésbé látszanak mellette azok az elpusztult romok, melyek a hajdan híres *Johannita-rend* kolostorából fennmaradtak, — csupán a fehér torony haladja túl a zöld fákat.

Egy perczre megcsendesedik vonatunk s ha kitekintünk a kocsii ablakán balról, egy messzeterjedő káposzta-fő-tengeren túl azt a vékony sugáru magas tor-

¹⁾ A II. József császár türelmi rendelete, melyben megengedte, hogy a protestánsok is építhetnek imaházakat — 1781. évi october 25-én adatott ki.

nyot látjuk kiemelkedni a nádasházak tömkelegéből, — melynél nincs hegyesebb torony az egész megyében, éles ellentéteül a nem sokára utána következő ártándi tompa toronynak.

Csakhamar azonban a jobboldali látvány ragadja meg figyelmünket, midőn haladunk előre.

Mégis okos ember volt az, ki úgy állapította meg ezt a vasuti menet-rendet, hogy vonatunk éppen fényes délben jusson Bors és M.-Keresztes közzé, különben nem gyönyörködhetnénk a magyar alföld ezen sajátságos ritka szép tüneményében, melyen a szem csak bámul, a lélek álmélkodik.

Egy nagy síktenger ezüst fehér vize borítja el az egész rónaságot, mely a zöld erdőnek látszó Kis-Szántótól Bedő házaiig terjed s hogy a négyszög tökéletes legyen, a rezgő hullámok egész addig tolulnak északra, hol Nagy-Kereki sűrű fái a felettük áttekintő jegenye sorokkal s a jegenye-sorok közép pontján kimagasló fehér toronnyal határt vetnek nekik. Mintha csendes esti szellő rezgetné azokat az ezüst színű habokat, úgy tündöklenek a meleg nap fényében, — mintha milliárd ezüst sugár lövelne ki a földből félőlnyi magasan s ezeknek egymásutánisága okozná azt a folytonos hullámzó mozgást, a szemkáprázatot. Egy kép, melyet nem lehet lefesteni, — egy bűvös látomány, melynek oka a természet titkai közé tartozik. A *délibáb* ez, a rónaság tündére, mely ezüstszin haját végig szétterjeszti a dombtalan síkon, hogy hullámoztassa a nesztelen szellő apró rezgésével. Egy tünde fény-özön, mely magasra emeli a benne álló falut fehér templomával, jegenye-sorával, csendes kis házakat rejtő lombos erdőjével. Egy csalóka víz-ár, mely a fáradt utast oda csalogatja, égő szomjúságát fokozva ingerli s midőn arra indul, azon veszi észre,

hogy víznek híre sincs, pedig körülette a messze távolban mindenütt az látszik, rezegve hullámszik, — akkor látja csak, hogy egy bűvös látomány, láthatlan tündérek látható játéka, mely elérhetetlen, mint az édes ábránd, — sohajtó szív vágya, méla epedése!

E tünde szép álom a bűvös *déli-báb* rövid életet él, alig egy pár órát, csak fényes dél körül s aztán elenyésszik — mint jött — láthatlanul, égő nap sugára leheli életét, az oszlatja el is. A földre lohad-e róna füve közé, vagy a fényes napba száll fel a sugarok meredek hidjain? Nem tudja senki sem.

Néha est-alkonyon mintha vissza térne, de már nem a földre, hanem csak a légből s gyenge rózsaszínű fátyolként fedné a leáldozó napnak elhaló sugarát; egy nagy ritkaságként feltűnő látomány még sokkal csudásabb, sokkal elbűvölőbb, sokkal érthetlenebb, mert szárnyára veszen egész táj-képeket és az egész falu fáival, tornyával, fehér házaival és a falu szélén nyüsgő népeivel ott lebeg a légből, a messze magasban, hű képe rózsaszín fellegekre festve, fátyolában uszva, oly tiszta hű képe, hogy a legjobb festő művészi ecsetje kontár munkát tenne, ha utánzó lenne. Egy falu a légből, ropant messzeségben, aláhanyatló nap sugarain felül! Ki magyarázza meg ezt az érthetlent? Ki fejtheti meg az álomszerűséget, az alföldi róna e tündér játékát, ezt az elbűvölő természeti csudát? Mért látszik a falu fenn a levegőben, éppen olyan tisztán, éppen oly alakban, mint magán a földön?...

Gyarló az ember-ész, — hajh! van még sok titok, mely megfejtésre vár! Délibáb rezgése, fellegek szárnyára rajzolódó képek: fejthetetlen talányok, bűvös látományok, — ámulatba ejtik az ábrándos lelket, az az *alföldi róna* csudáit képezik!...

Mig a délibábon ábrándozik lelkünk, elérjük Mező-Kereszttest, hol a reformátusok és catholicusok egymás mellett álló tornya mutatja a vallásfelekezetek szép egyetértését, a falu szélén pedig a vászonnal behúzott nagy vitorlájával kóringyáló *szélmalom* még jobban megérteti velünk, hogy az *Alföldön* vagyunk, melynek nagyobb bizonyságául még hasonló szélmalmok forognak Kereki és Bojt mellett is.

Balról sűrű sötét erdő felett *Bereg-Böszörmény* magas tornya fehérlik, aztán midőn M.-Peterdnél megcsendesedik vonatunk, azt látjuk, hogy a jobb oldalon *Váncsod* mostanában épült fényes fehér tornya még büszkébben emelkedik ki a csinos házak közzül, melyeknek lakói *mind nemesek* voltak abban a világban, midőn csak származás, századokig tartó kutya-bőrre festett koronázott czimer szerzett becsületet s foglalta magában az ember érdemét.

Vonatunk azonban nagyon közönyösen robog tova, alig veszi figyelembe még a *Berettyó* hidját is, a mely pedig néha recscsen egyet-egyet, gyöngye szívű utas rémítgetésére; — kalimpálhat tőle az az örök nyugalomra készülő szélmalom B. Ujfalu alatt, a büszke gőzmalom vészes közelében, — az a »csonka torony« — századok emléke — hiába bámul rá korhadó falával, — hiában Ujfalu a gazdag Sárrétnek legnagyobb városa: azért a Berettyó által tőle elválasztott B.-Szent-Mártonnal együtt alig képes néhány perczre megállítani. Tovább, tovább mint az »örök-zsidó.«

Messze balra marad a *Pusztá-Kovácsi*, melynek néptelen temetőjében alussza csendes örök-álmát a múlt század egyik kitűnő költője, a híres »magyar gárda« egyik nevezetes tagja: *Bessenyei* György, ki az udvar bódító zajából ide vonult e csendes pusztaságba, hol a

természet magánya gyógyító balzsamot nyújt a meghasonlott kedély emésztő sebeire.¹⁾

Az emberi sors sajátos változatairól gondolkozva, alig vesszük észre, hogy *Saáp* fehérre festett bádogos tornya integet utánunk, mintha szemrehányást akarna tenni, hogy figyelembe sem vesszük a falut, nem hiában hogy idegen gyermek, melyet csak nem régen helyeztek Biharmegye védszárnyai alá a szomszéd Szabolcsból, hol nem volt neki természetes helye, — fél, hogy az a jobb oldalon nem messze elterülő nagy Földes — rézzel fedett vastag tornyával, meg odább az a két templomu Tetétlen (a hol lakik a költő-művész Gróf Zichy Géza, kit Liszt Ferencz is meg szokott látogatni) kigunyolják őt, hogy miért nem maradt ott velök abban a megyében, melynek hegye homok-buczka, vize az esőviz. De Saáp mindent eltűr, nagy Magyarországnak legszebb megyéjéért, nagy „Bihar-országért.“ Pedig midőn ide csatolták, még élczet is csináltak reá²⁾. Hajdan a templom körül erősség, kívül a községen pedig vár volt, mely utóbbit *Gyulavárának* neveztek s romjainak ép tégláit a *vasuti indóházba építették be*.

Bal oldalon egymásután tűnnek fel a nagy Sárrét nagy faluinak magas fehér tornyai zöldelő fák között, míg azon a helyen, hol a térképen egy kinyújtott fejű tekenős-béka forma tó van rajzolva, ott egy perczeire megáll vonatunk a »bakter-ház« előtt, melyre szép vas-

¹⁾ Bessenyei György született 1742. évben Berczelen, meghalt *Pusztá-Kovácsiban* 1811-ben; emlékkő állíttatott sírjára 1883-ban.

²⁾ A megyék kikerekítése alkalmával, midőn Saáp Bihar megyéhez csatoltatott, így élczeltek ránk: »Nem hiában született Tisza Kálmán Biharmegyében, a megyék rendezése alkalmával csakugyan »Sáp«-ot kapott Bihar.«

tag betűkkel fel van írva »*Báránd*«. Itt kiszállunk, mert a vasuton ez megyénknek legnyugatibb állomása s a *Nagy-Sárrét* legnagyobb helye.

Nem kis zavarba jöhetnénk, ha előre nem rendelkezünk volna kocsí felől, mert a *bárándi* emberek saját dolguk után látnak s nem ácsorognak szekerekkel kinn a vasutnál, hol úgy sem sokan szoktak leszállani, — az a tolakodásig bizalmas néhány gyermek pedig, ki erőszakkal ki akarja ragadni kezünkből podgyászunkat, nem menthetne meg bennünket a sártól, mely esős időben csak hosszú falábakon járható, a hogy járnak maguk a gyermekek is iskolába.

Felülünk a reánk várakozó kocsira s aztán nem épen egyenes utczákon a piacz térre jutunk, hol a nagy templom — melynek legrégebb része 1612-ben épült — azt mutatja, hogy a község nagy része a reformátusokhoz tartozik, habár a katolikusoknak is van külön templomuk, melynek alapját Gr. *Csáky* Miklós püspök még a múlt század közepén vetette meg. Itt találjuk a községházát is, hol az egy szívből kinőtt *5 szál buza kalász* a pecsétnyomón a földek gazdagságát jelképezi, a nagy vasszekrény pedig — melyben a község értékesebb irományai állanak — a lakosok gondosságát mutatja. A piacz keleti részét egy nagy *tó* borítja el, mely a mennyire előnyös a ruczákra, épen úgy hátrányos a közegésségre. Ezen *tó* káros hatása épen nem vehető észre a lakosságon, mely többnyire nagy derék s barna emberekből áll.

Ha *Báránd* nem eléggé rendezett utcáin végig hatatunk, majd minden háznál a tornáczon látunk egy ágyat, mely a két végén és elején egészen fel a padlásig az asszonyok által finom lenből szőtt, csikokkal czipfázott sűrű fehér *hálóval* (ritka fátoly-, »recze«-szerű

szövettel) van körülvéve, melynek felső végét a *padlásba* vert szegek tartják a rájuk kötött *madzagnál* fogva s mely elől úgy hajlik egymásra, hogy szétválasztás után ismét befedi a nyílást. Ezen kis háló-terem, ezen átlátszó háló-szoba minden butorzatát duzzadó czifra párnás ágy képezi, letakarva nagy puha dunyhával, — mely bizonyítja, hogy ide éjszakára szoktak menekülni a *szunyogok* elől, melyek a *Sárréten* oly nagy számmal vannak; ezen a kerítésen a szabad levegő, világosság áthat, de a szunyog hiában próbálgatja benyujtogatni rajta hosszú vékony lábait, sokszor oda akad, de bemenni nem tud. Ezt a kényelmes alhatást biztosító függöny-kerítést, a betegeknek és gyermekeknek mindenkor kedves tanyáját: »*szunyog háló*« néven nevezik . . .

Hiában nyikorog az a sok száraz-malom a községben, midőn kiérünk a faluból, azt látjuk, hogy még szélmalomra is van szükség s egy ott ijesztgeti nagy lomha szárnyával a félénk lovakat mindjárt az utfélen; és hogy ne unakozzék egyhangu járásában s nesztelen árnyéka társalgója legyen: mellette a falu alatt egy nagy tó terül el, víz alá bukdácsoló rucza sereggel, halogó hálókka, apró csónakokkal.

Nem sokáig nézzük, de haladunk tovább, egyenesen délre, gazdag földek között, hol a buzakereszt sűrű vonalakban nyúlik végig-végig, néhol megszakaszta szép zöld tengerivel, vagy roppant levelű szép magyar dohánynyal, — melyek felett szemünk nézheti az Alföld végtelen távolát az elfáradásig, nincsen akadálya s ritkán pihenhet meg egy-egy zöldfás tanyán . . .

Mindig délre tartunk s a Kék-Kálló hináros széles vízen átmenve, mindjárt elérjük *Udvart*-t, melynek magas fehér tornya már messziről oly barátságosan inte-

getett felénk. Egy derék magyar község, mely minden történeti emlék, szép vidék és más nevezetesség nélkül is megérdemli, hogy meglátogassuk, kivált annak, ki utazásában a vidéki sajátságokat sem hagyja figyelmen kívül. Ilyen az egész Sárrétet jellemző sajátságot találunk Udvariban az építkezés tekintetében, — a házak ugyanis — néhány cserepest kivéve — mindnyájan náddal vannak fedve, rendesen van tornác s a tornác felsőrése czifrára van festve, a kerítések »nádfal« képezi, melyen a kutya részére van hagyva egy-egy kibúvó lyuk, hogy ne legyen kénytelen felugrani a kerítésre s összetörni a nádat, midőn kötelesség és szokás szerint kiszalad az utcára, megugatni a járó-kelőket; még itt igen sok háznál van »garádja«, ez a gaból, trágyából és tövisből összevegyített kerítés, mely elég akadályul szolgál ugyan az udvarba be vagy onnan kihatolásra, de másrésről nem mondhatni jótékonyak az egészségre. Nem lehet megjegyzés nélkül hagyni, hogy a kert-mívelés különösen a gyümölcsfa tenyésztés körül nagyon kevés dicséret illeti Udvari lakóit, holott az egyes udvarok nagy terjedelme bő alkalmat nyújtana erre.

Elhagyva a falut, hosszú síma tó tükrében gyönyörködhetünk, mely végig nyúlik a falu déli oldala mellett s napfényt visszaverő felületének egyhangúságát csak néhol szakasztja meg egy-egy bokor-sás.

Közel a tóhoz egy szelid *ér* vonul keresztül előttünk, — az *érben* hosszú vereslábu gólyák lépkednek nagy begyesen, csak akkor kapva hosszú orraikkal a vízbe, midőn az ügyetlen béka nem menekül elég gyorsan előlük, hogy kikerülje a biztos halált. Az *ér* partján széles deszka kávéja nagy gémes-kut körül ott *delel* a *csorda*, festői változatokban csoportosulva, egy

része a jámborképű fehér teheneknek összedugott fejfel tanácskozik, másrésze körben hever csendesen »kérőzve«, mikor olyan furesán jár mindnek a szája, míg egy csapat a hosszú vályut fogja körbe, lassan szűr-csölve a csapkodozó vizet, melyet a szennyes gatyáju fényesre kent haju csordás mereget a kut kávján állva görbe kut-ostor végén himbálódzó vasas vederrel, míg felesége a kut-ágas tövében bontogatja ki a cifra szilkét a madzag *kasornyából*, mely kasornya házi fenyítékül szokott szolgálni annak a fehér borzos haju kis gatyás fiunak, ki rákinkirgózni igyekszik arra a kút gémre, míg apja kitölti a vederből a vizet s míg a kolonczen jár, addig meg az étel-szagot szimatoló ordas kutyára ugrik fel, mint valamely lóra, csak néha tekint félre a nagy kormos bikára, mely a tehenek közt járva egyet-egyet bömböl s egyenesen álló rézgombos szarvával magasra felhányja a vakondak-turást.

A szőlős-kertet elhagyva délnyugotra vezet utunk, megyénk legnyugotibb részébe, a felé a sűrű fák közé rejtett falu felé, melynek magas komoly tornya egyszerű gombban végződik, mint az unitáriusok temploma szokott, mert a nyikorgó vitorlát és tüskés csillagot a szélvész lecsavarta róla és ledobta a földre. *Szerep* község ez, melynek nevét már a magyarok bejövetelénél megtaláljuk, mert midőn a *Tass* és *Szabolcs* vezérek által vezérelt magyar csapat *Mén-Marót* bihari vagy *chazar* fejedelem ellen indult, a ma Hamvas-érnek nevezett Hó-mosó-ér (Humusouer) mellett *Szerepre* (Zerep) jutott s itt fordult Szeghalomnak, hol Mén-Marót katonái által visszaveretett.¹⁾

Ma már nem egy ölnyi széles, buja nádassal sze-

¹⁾ *Anonymus* Belae regis notárius. 62. lap.

gélyezett keskeny töltésen lehet bejutni Szerepre, mint a Berettyó szabályozása előtt, midőn a falu még sziget gyanánt lebegett a roppant nádasok között s az egész megyében a legvizesebb hely volt; — az ötvenes évektől nagyon sokat hátrasodott ez a vidék, nagyon sok gazdagon termő szántó föld emelkedett ki a mocsárokból, habár a tavaszi vízáradások néha most is sok vétést elborítanak s víz alá temetnek.

A község házai a lakosok jó módjára mutatnak s a tiszta magyar szorgalmas nép földműveléssel foglalkozik.

Az *alföldi* szokást véve eléggé rendezett nagy község főutcáján végig haladva, egy igen nagy terjedelmű angol kerthez érünk, melynek kapuja felett tilalom-tábla van ugyan, de azért a kapu kitárva áll; az első azt jelenti, hogy a roszt szándékuak innen ki vannak zárva, a második pedig azt, hogy a vendégek ősi szokás szerint mindenkor szíves fogadtatásra számíthatnak. Mi ez utóbbi reményben aggály nélkül hajtatunk be a pompás parkba.

A kapu mellett jobbról egy csinos földszinti épület vonja magára figyelmünket s az épület homlokzatán a bejárat felébe függesztett nagy faragott lófő tudatja velünk, hogy ez az *istálló*. Bármily udvariatlanságnak lássék is minden beköszöntés nélkül legegőször is itt szállani le, nem állhatunk ellent annak az erős váagnak, hogy megtekintsük *Gr. Kornis Károly* nagyhírű istállóját (mert hogy ez a park *Gr. Kornis Károly* kastélyát veszi körül, azt mindenki tudja, ki valaha Szerepen járt).

Valóban ez az *istálló* megérdemli nagy hírét, mert »Bihar-országban« nincs nála szebb és rendesebb, — a berendezés, a tisztság és czélszerűség mintaszerű.

A főbejáraton belépve, a szemközti fal mellett végig rácsozatos jászolhoz szebbnél szebb lovak kötve, melyeket egymástól szalmával befont gerendák választanak el a jászoltól egész a ló mögött álló oszlopig, hol az illető ló *neve* van felírva egy csinos kis táblára. A bejárat mellett jobbról és balról 3—3 szakasz van szépen festett deszkával bekerítve, ajtóval ellátva, a messze földön híres nemes fajú *mének* számára. Az istálló közepén nagy kerek függő lámpa csüng le s a középső oszlopra óra van függesztve, hogy az étetésben ne forduljon elő rendetlenség, mert ezek a lovak nem esznek ám mindig, mint a szegény ember lova, — de nem is koplálnak egész nap, mint a fiakkeres-ló, hanem kapnak naponként *háromszor* szénát és zabot s néha különös ünnepélyül egy kevés zöld luczernát s aztán megjáratják őket akkor is, midőn nincs más ok a befogásukra, vagy kivezetésükre, mint hogy meg ne unják magukat és az állást (Bizony ha háromszor végig járkák a park szép utjait, jól fog nekik esni a pihenés). Az istálló padlása gyalult deszkából van. Az istálló jobb végén levő ajtó — mely mellett kétfelől szalmával igen szépen be van fonva a fal — a zabos kamarába és a lovászok szobájába, — a balvégén levő ajtó pedig — mely mellett kétfelől szintén ügyesen készített szalma-fonadék fedi a falat — a szénás kamarába s ezen át a szabadba vezet. Már ha ezen ajtón kimegyünk, alig állhatnánk meg, hogy a gazdasági udvarban — mely a parktól kapuval van elzárva — be ne nézzünk abba a hosszú épületbe, mely alig egy ölnyire következik az istálló után; az ebben levő osztályok még nagyobb bizonytságot szolgáltatnak a dicséretre méltó rendről: először is a *szerzős* kamarát találjuk, hol a tisztaságtól ragyogó

pompás szerszámok — fekete szijjak, fényes zabláak, rozsdanélküli kengyel vasak, havanna színű nyergek, selyem csapóju ostorok — lófejben végződő nagy horgas szegekre vannak végig aggatva a falon. Egyik szegletben óriási almáriomban van elhelyezve a baromrovosi *gyógyszertár*, felszerelve minden eszközökkel és orvosságokkal, — másik szegletben pedig szintén egy nagy almárium a lovászok és kocsisok *egyenruhái* számára. Ez után külön-külön kapukkal ellátva következnek: a kocsi-színek, szecskavágó szín, a svájczter-tehenek istállója, borju-istálló, vemhes-kanczák istállója, ménesbeli csikók téli istállója stb, mind a legszebb rendben. (A gulyabeli marha künn telel a tanyán). Az udvaron — melytől a lovagló-iskolát csak fakerítés választja el — nagy hosszú és széles jászol mellé vannak kötve a tarka svájczerek s fekete bivalyok, két nagy hosszú sorban, hogy ott kérődzsenek, míg az egészen kifáradó tehenész sorba feji őket, nagy öblös rocskákba, úgy hogy alig bírja a majorsági udvarban levő tejes-kamarába beszállítani a sok pompás tejet, mely városi piacon tejfelszámban menne. A nagy gémes-kut hosszú vályujával nagyon pusztaságban állana ott az udvar közepén, ha az ígás szekerek számára épített nyitott nádas *szín* háttérét nem képezné. Ha még aztán néha-néha átfut az udvaron egy-egy béres gyerek, hogy az udvar egyik szegletébe egymás mellé tolt béres szekerekről elhossa a sok ágból font nagy ökörhajtó-ostort, melylyel a zsiros haju gulyás után beczammogó göndörszörű tenyeres-talpas kis juhászkutya-kölyök elkezd játszogatni: azt mondhatjuk, hogy hű képe tárul elénk a gazdasági udvarnak. (A majorság — kukorikoló szakálás kakasaival, kotkodácsoló tyukjaival, hegyes taréju kappanjaival, sipogó csirkéi.

vel, gágogó libáival, hápogó ruczáival, pityegő pulykái-val, rőfögő disznóival, sivitó malaczaival stb. egészen külön udvarban van, hol kaszt-szerűleg külön-külön lakás van berendezve részükre, sőt még a tojó és költő (t. i. tojást költő) szárnyasok is extra-cabint kapnak.

Elhagyva a gazdasági udvart és pompás istállót, a szépen berendezett parkban nemsokára jobbról csinos földszinti épületet találunk, melybe néhány lépcső vezet fel — üveges tornácza keletre, ablakai nyugotra nyílnak. Ez a *vendég-ház*, hol a vendégek kényelmes szobái vannak. Itt rendbe hozzuk uti öltözékünket s hamarabb bevégezve azt utitársainknál, a várakozási időt arra használjuk fel, hogy körül tekintsünk a *parkban*.

A *park* roppant terjedelemben veszi körül a kastélyt (60 holdnak számítják területét), — régebben még nagyobb volt, míg épségben fennállott az a *Ferendek-gát*, melyet ezelőtt több mint egy századdal építettek a Berettyóból kicsapó árvizek feltartóztatására; azonban ezelőtt egy pár évvel a legfőbb politikai hatóság átvágatta a százados gátat a fenyegetett községek minden esdek-lése daczára és a fékét vesztett víz reá rohant a *Ferendek-gát* által védett községekre, kiszámíthatlan károkat okozván ezeknek, a nélkül, hogy a tuloldali földek 2—3 láb magas vize nagyobbab apadt volna egy arasz-nál; — reá rohant a park szép gyümölcsös és vete-ményes kertjére s elborítá azt zúgó árjával, melynek hínárt termő vize alatt aztán csakhamar fa, növény kipusztult s helyébe káka, sás és nád nőtt! Most a park hátsó részében a gyönyörű kert helyén gyékény, káka s buzogányos nád terem! Még ez az erdő is ugy sinlik a szárazföldi növényt ölő szomszédságban! És hogy a fájó kép még sötétebb legyen: egy óriás diófa,

fenyegető karok gyanánt terjeszti szét kiszáradt ágait, mintha egyik kezével a sirba temetett kertre és határra, másikkal az égre mutatna; a rémesen fehérülő száraz ág tetején sötét szürke gerle — félgyász ruhában — búsan bűg bánatot!

A *kastély*, a roppant kert közepén, egy nagy kényelmes földszinti épület, melynek építésénél többet adtak a kényelemre, mint a külső czifraságra. És mégis van benne valami tekintélyes, valami *ős-szerű*, mit oly jól esik látni; az egész visszaemlékezés az elmúlt boldog időkre. Valóságos *ősi-kastély*. Két vége be van futtatva vad szőlővel, mögötte orgonabokor szegélyek s szétszórt csoportokban jegenye-ákác, vad-gesztenye, platán, eczet, olaj és egyéb bokor-fák, melyeknek tövei apró cserjékkel, vagy virágokkal vannak körülakva; előtte gyönyörű nagy térség, melynek pompás zöld szőnyege szép növényekkel, pompás virágokkal van díszítve, — ezek képeznek sorfalat a kastély előtt végig, — aztán távolabb egy színes petónia-csoport kellemes tarkaságban, egy-egy tekintélyes levelű magas kála-csoport körül cziczomázva fekete paréjjal, — aztán egy-egy fenyő-csoport — idegen éghajlat próbára tett népe, — mely kerekdedségben fokozatosan egyenlően emelkedik a legmagasabb középső körül, — majd sötétzöld fenyő-bokrok közepéből fehértaju nyír-csoport emelkedik ki, szomoruan lecsüngő ágakkal s a távol-sággal együtt növekszik a sötét lombu fa-csoportok száma, aztán mind sűrűbben emelkedő fák a kert határát bezáró sötét erdőbe olvadnak be. Jobb oldalon egy svájci modorban épült pompás *mulató-hely*, körülakva az üvegház felséges pálmáival és más legdrágább exotikus növényeivel, míg az utféli sűrűség tövén számtalan nyíló virág pompázik — a rostélyos kioszk hát-

terét pedig sűrű erdő képezi. A kastély főbejárata közepén van s mellette kétfelől 3—3 ablak.

Belépünk a kastélyba, melynek berendezésében a főurias színezeten a barátságosság melege ömlik szét s már az első pillanatban eloszlik az a feszesség, mely oly lidérczként szokott nehezkedni a kebelre a főuri salonok legnagyobb részében.

A »*kis Gróf*« — mint a szerepiek nevezik a kastély urának egyetlen *fiát* — nagyon komoly gyermek, — alig mondaná valaki, midőn négy apró lovát »suhogóra« fogva, közzé suhint a két első tarka pony-nak s úgy vágat a park tekervényes utjain, hogy ez a gyermek a *régiségek* iránt érdeklődik (alig 15 éves korában). Pedig azt sugja ebéd után, hogy van itt a mezőben egy *rom*, egy csonka fal s menjünk, nézzük meg.

A régi idők legcsekélyebb maradványát sem szabad megtekintés nélkül hagyni mert megeshetik, hogy az kulcsát képezi egy homályos multnak. A »*kis Gróf*« felhívása felkölti figyelmünket s odahagyjuk a kastélyt, hogy megtekintsük a romokat.

A falutól nyugoti irányban egy félórányira, a füzeg-gyarmati uttól jobbra, az ugynevezett »Sós-szegen« egy régen betelt sánczczal körülvelt, délről északra huzódó hosszukás dombon, szántó földek között egy messze kilátszó, 3½ méter magas, 2 méter széles *csonka téglafal* áll fenn; ennyi az egész *rom*, mely hajdani épület hátsó falának folytatása volt keletre, az kivehető magából az omladékból, de hogy északra is volt tovább építve, a fal maradványon kívül abból is kitetszik, hogy a fenn levő *rom* a domb déli szélén van s a felszántott földet elborító tégladarabok a domb egész szélességében észak felé huzódnak legtömegesebben. A domb

körül van horpadással, mely világosan mutatja, hogy itt hajdan *sáncz* volt, melyet századok töltöttek be. A fennálló romtól északnyugoti irányban 36 méternyire a tavaszon az itt szántó ökör lábai alatt behorpadt a föld s most több mint egy 2 méter mély menedékes keskeny *üreg* mélyed lefelé; bizonyosan valami pincze, vagy földalatti kriptá ürege. Rendszeres ásatás itt még nem történt. Öreg emberek emlékeznek még, midőn a rom négyszögű épület maradványának látszott; de hogy mi volt, erre vonatkozólag eltérő a vélemény: némelyek régi *sóház*nak, mások monostor romjainak tartják; előbbi a »*Sós-szeg*« elnevezésből következtetik, hogy a régi időben a Berettyó hajózható levén, sőt szállítottak rajta s itt volt egy vám vagy sóház; az utóbbi szerint a romok egy régi *monostor romjai*, mely már a *XIII-ik században* előfordul, de hogy melyik szerzet lakott benne, az nem bizonyos, csupán annyi maradt emlékezetben, hogy Szent-Györgynek volt szentelve, és hogy a *Zoárd-nemzettség* építteté¹⁾. Mikor pusztult el, azt sem tudjuk . . .

A romoktól kimegyünk a *nádasba*, a *rétbe*, megyénk legnyugatibb szegletébe.

Ma már nem kell oly nagy mocsárokat gázolnunk, ha a *nádashoz* akarunk jutni, mint néhány év előtt, — nagyon felhátasodott a lapályos helyeknek egy része. Ritka a »*turfa*« vagy — a hogy itt nevezik — »*kotu*« égés is,²⁾ mely a lápos helyeken a sás, káka és nád poshadozni kezdő részeiből készülve, néha 3—4 éven keresztül ég, alig egy lábnyi mélységben parázs tűzzel

¹⁾ Bunyitay: Várad püspökség története. II. k. 426.

²⁾ Az utolsó nagyobb turfa-égés a 70-es évek elején történt.

emésztvén a földet s jaj annak, a ki bele szakad, mert ott sülhet össze az izzó lávában; a vakand-turások szolgálnak kémény gyanánt, melyeken fojtó bűdös füst s olykor olykor sárga láng is csap ki; néha ez az égés egy nyolczad-mértföldnyire is kiterjed; ha semmi más jel nem látszik is, hogy ott lenn a dübögő talaj alatt turfa-égés van, bizonyítja azon körülmény, hogy a leg-szebb vetés egyszerre csak elkezd sárgulni s aztán hirtelen megszárad, rövid időn kivész; nem is csoda, midőn alatta egy lábnyira paráztüzzé válik a talaj. Sajátságos, de veszedelmes egy-egy ilyen *turfa-égés*, egy-egy földarab végelpusztulása minden növényeivel és állatjaival! . . .

Ah, a nádasnál nincs ábrándosabb szelid szépség! De a nádasba nehéz behatolni, hacsak a »*pákász*« nem ajánlja fel szolgálatát s nem segít rajtunk csolnakával.

Mi az a »*pákász*«? — fogják kérdezni sokan. Bizony ezt a nevet hiába keressük a szótárakban s ugyan megjárna vele, a ki idegen nyelvre akarná lefordítani, — végül is kénytelen ráfogni, hogy ez tulajdon-név, melyet nem lehet idegen nyelven kifejezni. De még a távolabbi vidékiek sem nagyon értik ezt a szót, az igazi *Sárrét* ezen sajátosság elnevezését, mely alig fordul elő más helyen az egész országban. A »*Pákász*« névvel nevezik a *Sárréten* azokat az embereket, kik folytonosan a réten és rétből élnek. Hogy miből származik e szó, alig lehet meghatározni, de legvalószínűbb, hogy ebből a régi s már egészen elavult magyar szóból: »*pák*,« mely zsákmányt, konczot jelentett, — ezt a feltevést indokolja az a körülmény, hogy a »*pákász*« csakugyan folytonosan kész *zsákmány* után jár: hatalmába keríti a rét szárnyasait s a víz lakóit s megél, sőt néha vagyont szerez, a nélkül, hogy dolgoznék, — egész életét

a nádasban tölti, daczolva az időjárásával; rendes lakása itt van a nádasban, egy-egy dombosabb helyre csinál magának *nád-kunyhót* s abban húzza meg magát nem ritkán kigyók társaságában; ha még is valami »*paraszti dologba*« akar fogni, akkor vág nádat, gyéként s készít a nádból hal fogó »vész« és »csik-kast«, — gyékényből fon méhkasokat, aztán köt hálót. A nádas egészen a *pákászé*, az ő birodalma, melynek lakói felett rendelkezik, lakjanak azok alatta vagy felette a víznek; »*vészeket*« rak ki a *halak*, kasokat a *csíkok* számára, pusztá kézzel szedi a *nádályt*, lövöldözi a vízi *madarakat*, vagy *csapófát* és *tört* vet azoknak, a madarak *fészkeit* felkutatja s azok *tojásait* ezrével szedi el, apró vad-libát, vad-ruczát fogdos s azokat eladja, hogy aztán a gazdasszonyok megszeliítsék; a vadásznak biztos *kalauzul* szolgál más által járhatatlan rengeteg nádasokban; ismeri a rétnek minden kis tisztását, minden dombját; ismeri a víznek minden *növényét*, *madarát* és *mélyben lakóját*; ismeri a madár hangját: egyszóval teljesen otthon van *birodalmában*.

A *pákászok* birodalma nem közös s nem foglalhat abból bárki, a ki akar. Az *uralkodás életfogytig* tart s csak így fejlődhetik ki a pákász tudománya oly nagyon, amint van. Az egész szerepi határnak csupán *két pákásza* van, pedig a nádasok ugyan kiterjedt tért foglalnak el. Azonban a pákászok még sem teljesen független uralkodók, mert a föld, illetve nádas birtokosának adófizetői, még pedig rendszerint a fogott hálnak és csíknak *fele részét* tartoznak átszolgáltatni.

A lelőtt szárnyasok s az összegyűjtött értékes *kócsag* és más *tollak* aligha képezik szigorú osztózás tárgyát, pedig néha abban az átfurt vastag nádcsőtokban igen nagy értékű *kócsag-toll* van bezárva, a mely tok-

ban még sértetlenekből marad a toll, mint akár magában a madárban.

Ez a »*pákász*«

A mi *pákásunk* udvariasan, de elég hidegen jön elébünk, midőn megtudja, hogy látogatást akarunk tenni az ő szelid szép birodalmában, a nádasban; felszóllításunkra kerülő utakon bevezet a rét belsejében levő nád-kunyhójához, melynek rejtekére magunktól soha nem tudtunk volna rátalálni; egy zombékoktól és ropant nagyságu nádasoktól körülvett dombon van a *pákási palota*: egy kerek nád kunyhó, alig egy öl széles, melyben puha szénából és sásból egy ember hosszúságu és szélességű ágy van rakva s ebből áll az egész butorzata; mellette kívül van egy földverem: az élestár.

Eloldja csónakát, mely ide van eldugva a nádas közzé; mi beülünk abba s ő állva hajtja azt befelé a nád-erdőben.

Ah, mily ábrándosan szelid ut ez!

Hogy úszik ez a kis »*lélekvesztő*« a hinár tetején, melyből ezer vízi-virág igyekszik fel, hogy lássa a napot és érezze a csendes réti szellő édes ölelését! Hogy lebeg a »vizi-tökincs« apró kerek leveleivel, magasra tartva 3 szirmu fehér virágát, melynek közepén sárga porodák emelkednek! Mily csalékonyan fedezi be a vizet a bolyhos »rókafark-hinár« sötét-zöld leveleivel! Az »elecs-fű« közül mily hatalmasan magasodik ki a »békatőr«, buzogány alaku zöld gubóival! Mily felségesen szép az a víz-szinen uszkáló veresbe-játszó sötétzöld »*kolokán*«, melynek töve ott van lenn a víz mélyében s vékony kocsánya felnyulik a víz tetejéig, hogy ott lebegtesse azt a keskeny hosszú levelekből álló pompás fürtöt, míg elvirágozik, mely diszére válnék a legszebb

salonnak, ha tenyészthető volna! A *hinár* határát éles sás képezi, mellette magvas *káka*, e mellett *gyékény* emelkedik, de még ennél is magasabbra nő a lehajló levelű karcsu *nád*, melyet itt ott hosszú kerek zöld száron magasra emelkedő fekete »*buzogány*« tarkáz, mely kibontva fehér pelyhet szolgáltat a párnákba.

Itt ott egy-egy kerek tisztásra érünk, melyen a kis *sirály* végig siklik, a *vad-rucza* csapat beuszik a nádba, a *vadliba* megrettenve rebben fel s zajára egymás után kelnek szárnyra nagy kiabálás közt a környékből: a pompás fehérszínű *kandlos-gém*, a becses tollu *szürke* vagy *daru-gém*, a legkevésbé félhető *veres-gém*, melyek közzé aztán egy-egy gyönyörű *kis kócsag* vegyül, oly tiszta fehér mint a hó, — sőt még a *dobos-gém*, vagy *vízi-bika* is a láthatlan sűrűben elhagyja bömbölését, mely viz alá dugott csőréből oly erősen hallik.

Aztán megint csendes lesz minden, csupán egy felől valami vergődés vonja magára figyelmünket. A pákász arra irányozza csónakát. Egy „*vész*“ felé közeledünk, honnan a zaj hallik.

A rét egész medenczéje a víz színe felett alig egy lábnyi magasságban keresztül van kerítve ritka *nád-fallal*, melyen azonban csak a víz folyhat keresztül, de a halak nem hatolhatnak át. E nád-fal hosszában 2—3 ölnyire egymáshoz vannak a »*vészek*« vagy *halfogók*, a nád-falhoz építve, — egy tekervényes nád-építmény ez, oly alakban, hogy a nád-fal mellett tekervényes út van bekerítve két oldalról náddal, ez egy kívülről széles, belőlről keskenyebb nyílásba vezet, mely egyenes irányban egy középen keskenyebb, két végén széles, náddal bekerített üregbe vezet s a két üreg összekeskenyülő torkolata úgy van építve, hogy egymásnak megfelelje-

nek. A nád-fal által akadályozott hal nyilást keresve, ráakad a »vész« nyilására s azt gondolván, hogy az *rés*, beúszik a tekervényes uton s visszafordulni nem tudván, a keskeny nyiláson bemegy a »vész« üregébe s ott uszkál egyik végétől a másikba keresztül a keskeny torkolaton, a nélkül, hogy valaha ráakadna a kivezető utra. Ezen kalodában aztán addig uszkál, míg a „*pákász*“ ott pusztá kézzel szépen megfogja.

A mint odaérünk a „*vészhez*“, látjuk, hogy egy gyönyörű szép vadrucza uszkál a keskeny kalodában, neki-neki megy a nádkerítésnek, aztán megint át lebeg a másik osztályba: de még sincs menekvés. Benyulunk szépen a „*vészbe*“, *megfogjuk* a pompás fiatal *vadruczát* s kivesszük onnan; az még eddig nagyon természetesnek tartja, hogy valaki kiszabadítja őt fogságából s épen nem vergődik, csak midőn puha sással összekötjük lábát, letesszük a csónakba s a csónak megindul vele: akkor néz szét okos szemeivel s kezd gondolkozni, hogy miként uszik ő, midőn sem lábait sem szárnyait nem használja? s látható aggodalommal, de mozdulatlanul várja a jövőt s csak nyakát tekergetve tekint utána egy-egy légben elsuhanó madár-csoportnak. Jobban örülünk most mi ennek az eleven és sértetlen vadruczának, mint annak a *csukának*, *kárásznak*, *veres-szárnyu kecségének*, *fekete vagy czompó-halnak*, *potykának* s annak a hosszú csikos *csiknak*, (mit télen a jég alá bocsátott vessző-kosárral fognak), mely a „*vész*“-ben talál siralomházára. Ezelőtt azonban még nagyobb öröm is érte a rét látogatóját, midőn az uszó *lápokon* ott gubbaszkodott egy-egy nagy fekete *vidra*, mely utóljára nagyobb számban a 60-as években mutatkozott, vagy még most is, midőn egy-egy macska-nagyságu veres-barna színű *nyércz* vagy *kis-vidra* a káka tövéről

becsörtet a nádasba. De hát ez a látvány nem mindenkor tárul szem elé.

Egy-egy kerek *tó* kerül utunkba, csónakunk neszte-lenül suhan tova a csendes vizen, csak a »pákász« *csáklyája* csobbantja meg néha-néha a szeliden ringató vizet; az uszkáló madarak bámulva tekintenek ránk s csak a köztük sebesen végig surranó kis *sirály* figyelmeztető kiáltására futnak be a suhogó nádasokba, aztán ismét kíváncsian tekintenek utánunk s felénk indulnak távozó csónakunk csendes hullámain.

Ah! mily kimagyarázhatlan édes érzés, mily fel-séges élvezet! Mily méla, ábrándos szelid szépség veszi körül ezt a csónak-utat susogó népes nádasban! Ez a *Nagy-Sárrét* legábrándosabb költészete!....

II. Geszten és vidékén.

A vasutnál. A geszti kocsisok egyenruhája. A radványi puszta. A leégett csárda. Geszt látképe. A tiszti lakban. A geszti kastély. A terras. A park. Az öreg »Pepita.« A kegyelmes ur dolgozó szobája. A kastély belseje. A gyermek-szoba. Harsány. A szégyenkő. A Tamási-pusztán. Várad felé. Uj-Palota. A szerb kertészek.

Midőn Cséffára kérünk jegyet a nagyváradí induló ház nál az alföldi-vonat indulása előtt néhány perczcel, a pénztáros szokott nál nagyobb tisztelettel szolgáltatja át a kis zöldjegyet s jól szemünk közzé néz, hogy el ne felejtse egyhamar arcunk vonásait. Bizonyosan valami titkos államférfiaknak — ha nem nihilistáknak — néz bennünket, mert azt hiszi, hogy a ki Cséffára vált jegyet, az nem is mehet más helyre, mint Gesztre, az ország legelső emberének: a *miniszterelnöknek* geszti kastélyába. Abban nincs igaza, ha az állam lovainak gyeplőjét keresi kezünkben, abban sincs igaza, ha kézi táskánk duzzadtságát dynamit csomagoknak tulajdonítja, csak abban az egyben van igaza, hogy mi csakugyan Gesztre szándékozunk, megnézni azt a *kastélyt*, hol a kormányelnök egy-egy kis pihenést és üdülést szokott keresni, ha ugyan az állami gondok néha-néha megengedik azt.

Hátunk mögött hagyjuk a — debreczeniek minden ellenszenve daczára is — csinos Nagyváradot pompás tornyaival, gyárkérmény-erdőjével s szelid hegy-keretével. Nem érdekel ez most.

Jobbról végtelen rónaság, mely csak a szem lát-

köre által van határozva, balról a Szent-László fürdő kerekfejű hegye, két oldalt szerte elterülő csinos tornyu falvak. Less állomáson a *vonatvezető* magyarázza utitársainknak, hogy innen egy távsürgöny-drót indul ki s e helyet összeköti *Tenke* és *Beél* városokkal.

Midőn *Cséffa* állomást kiált a vonatvezető (a kiről ugyan nem tudjuk megmagyarázni, hogy miért nevezik *vonatvezetőnek*, midőn a jegyek kilyuggalása után ott guggol szegény a vonat hátulsó végén levő galambduczban), leszállunk a vonatról ezen a kis állomáson, mit bizony nem egyszerű kis románfaluja tett ismertté, hanem *Geszt*, melynek vasuti állomása. Az utazó vendégek csak nagy szemeket meresztenek, midőn látják, hogy *egyenruhás* kocsis hajtja elébünk azt a két almás-szürke sárkányt, melyeknek rosszul esnék, ha csak egy fél perczig kellene is mozdulatlanul állani; az a kocsis sötét-kék posztó magyar nadrágot és rövid huszárkát visel, melyek gazdagon vannak veres-fehér fonásu zsinórral sujtásozva s egy »panyóka« zsinór hátán átvetve, — csárdás kalapja mellett fekete strucz-tollat lenget a szél s a kalapról hosszú fekete pántlika csüng le. Egy pár e vidéki utas eltalálja s a többinek is megsugja, hogy ezt az egyenruhát *Tisza Kálmán* kormányelnök ő Kegyelmességének kocsisai viselik, a *geszti uradalomban*; — az utasok aztán a mi kilétünket találgatják, de mi felülünk a kocsira s elvágtatunk *Geszt* felé, a nélkül, hogy felvilágosítanánk utitársainkat a felől, miszerint ezen fogatot mi egyedül a mi kedves jó *Kiss Pál* bátyánk jóságának köszönhetjük, ki már 30 év óta tiszt a *geszti uradalomban*.

Árok közzé vett uton haladunk Cséffától délnyugotra, hol a kövezet még igen rázós, mely azt mutatja, hogy ez az ut nem részesül valami különösebb gondban.

(Hjah! ha a kegyelmes ur *szolgabíró* volna, nem pedig egyszerűen *csak belügyminiszter*, meg kormányelnök, jobb úton járhatna akkor falujába!) A *radványi-puszt*a, mely a geszti uradalomhoz tartozik, balról marad, gazdagon felszerelt s fehér tetejű gazdasági épületekkel, melyek között szépen és kellemesen emelkednek ki azok a fiatal sugár-jegenyék, a háttérben pedig az a szép nagy tölgy-erdő; — a tanyára nyárfával beültetett egyenes ut vezet.

Ha festő jött volna velünk, aligha meg nem álitotta volna a kocsit, hogy festhessen egy érdekes tájképet ennél a leégett csárdánál, melynek falai bedőltek, a boglya kemencze ott gubbaszkodik belyukadt oldalával, mint pusztá siri jel a hajdani jókedv felett, mely egyszer-másszor lefolyt itt, akkor, midőn buglyosfejű, kormosképű cigány hátát a kemenczének vetve dörzsölte a nagy „burúgós“ vastag hurjait, hogy a „dűvő-dűvő“ félmértföldnyire is elhallott s az éleshangu klarinétal egyetértőleg annyira elnyomták a veres mel-lényű „pirímás“ szomoru nótáját, hogy csak akkor hallott abból valami, ha a „kalánétos“ lélekzetet vett s a „burúgós“ el-elszunnyadva „bóbiskált“, míg a „pirímás“ a búsuló betyár fülébe húzta azt a nótát, melytől aztán az még jobban elkeseredett s bűvában néha-néha tarkójára csapva darutollas kalapját, úgy végig vágott fényes fokosával a kecskelábu asztalon, hogy üvegek, poharak tánczolva futottak a másvilágra, melyek helyett aztán „száz üveg bort, száz szál gertyát“ parancsolt a remegő zsidótól, a ki reszketve hordta, rakta fel „butelliáját“ s csupán az nyugtatta meg, hogy a betyár úgy sem tudja megolvasni azokat; csak a cigány nem félt, annak jó világ volt, kivált ha tudott inni. — Most valami „bunyik“ kiperzselte in-

nen a magyar korcsmárost, hadd menjen dolgozni, úgy sem *magyar* embernek való ez a henye élet . . . Szegény csárda! bizony a te düledezett, roskadozott oldalaidat, kormos falaidat, megszenesedett szarufa-gerendáidat sem igen mondhatná szépnak senki, ha csak valami rajongó festő nem! . . .

Mi csak megyünk tovább, a távolban jobbról hagyva Atyást, melynek házait sűrű fák lombjai rejtik el, — mellette délről egy nagy szőlős-kert terül el, hol 7 sugár jegenye-fa jelöli a *Tisza-család* szőlőjét. Szemközt velünk virágos mezőn túl *Geszt*, az utóbbi évtizedben oly sokat emlegetett országos hírű *Geszt*, melynek közepén zöld fák sűrűjéből fehér torony nyúlik fel, mellette kétfelől egy-egy pár sugár jegenye, — jobbra tőle zöld lombok felett komoly méltósággal emelkedik Magyarország *kormányelnökének* verestetejű kastélya, melynek háttéréül a nagy terjedelmű park óriási fáinak egymásba olvadt lombjai sötétlenek, eltakarva a falunak egy részét, hol a nyugotra eső utolsó házat magas jegenye-fa jelöli. Az egész falunak olyan kellemes, olyan barátságos képe van.

A „Gyilkos-éren“ átmenve, már egészen közelébe jutunk Gesztnek, hová a kimagasodó kastély egész veres tetejével kilátszik. Elérjük a falut s a falu végén a távirdát, mely Szalontáról jön s bemegy a postára, hogy midőn a *kegyelmes ur* itthonn van, rendelkezésére álljon ez a leggyorsabb közlekedési mód. A szárazmalom mellett letérünk az utczáról jobbra, keresztül annak a roppant magas nádat termő rétnek vagy mocsárnak a hidján, mely nádas a falut egészen végig hasítja s hosszában két részre osztja, nem nagy előnyére a közegészségnek.

A nádas a kastély előtt húzódik el, kigőzölgését

azonban mérsékeli a sűrűn egymásba fonódó falomb kerítés s az ezen belől levő park, melyek a kastélyt elválasztják tőle.

A *kastély* nagyterjedelmű parkjának keleti szélén — a kapu mellett — mint valami őrszem, virágos kertté alakított oldalu dombra húzódott fel a szerény, de barátságos *tiszti* lak, hol a *Tisza-családnak három évtizeden át* leghivebb *tisztje* a jó *Kiss Pál* bátyánk oly ősi magyar szívdességgel, oly önzetlen jóssággal fogad bennünket, melyhez hasonlót ma már oly ritka igaz-gyöngyként találunk. Itt aztán a kellemes társaságban megismerkedünk még egy kitűnő előzékenységű és finom modoru egyénnel, kit a *Tisza-család* méltó tiszteletben tart: ez *Nagy Ferencz* ügyvéd, a *Tisza-fiuk* nevelője, a ki már kitűnő emberré nevelte a kormányelnök legnagyobb fiát *Istvánt*, a ki a tudományok kedvelőjévé tett második fiu *Kálmán* nevelésének bevégzéséhez közeleg és a ki már megkezdte nevelését a negyedik évét betöltött legkisebb fiunak, az élénk kis *Lajosnak*. Bizonyára nagyon derék ember lehet az, kire a gyermekeiket oly bálványozásig szerető szülők egymásután mind a három fiuk nevelését reá merik bízni, három olyan fiu nevelését, kiknek atyjuk Magyarország legmagasabb polczán áll s a kikre előreláthatólag nagy szerep vár . . .

Bemegyünk a kastély *parkjába*, mely leghiresebb s valóban legszebb is az egész megyében, — sőt ha a kívül nyúló nádasba oda képzeljük a szőke Dunát, zarba jöhetnénk, hogy a Margit-sziget egy részén járunk.

Mindenekelőtt a kastélyt nézzük meg, mely *ősi fészke* a Biharmegyében már századokon át kiváló szerepet vitt *Tisza-családnak*, melynek ősei ott nyugosznak a geszti *köztetetőben* föld alá épített egyszerű sir-

boltokban, egy mély folyosó két oldalán. A kastély homlokzata délre — a falura — néz, magas földszinti épület, cspán homlokzatának közepén van egy emeletes „pavillon“, négy nagy ablakkal és erkélylyel, — az erkély közepén T. L. és G. T. K. betűk vannak (a „pavillon“ készíttetőinek neve). Az erkélyt két magas kerek oszlop tartja, melytől balra 6, jobbra 7 ablak van végig a homlokzaton, — a két oszlop között az erkély alatt pedig nagy széles ablak, mely a *kegyelmes ur* dolgozó szobáját világítja meg.

Habár a kastély homlokzata délre van, mégis legszebb, legérdekesebb része keleti oldalán van, — ez a *terras*. Pompásabb s kellemesebb *terras*t alig képzelhetünk, nem hiában szereti a *kegyelmes ur* is legjobban kastélyának ezt a részét, a hol szokott nyári délutánonként tartózkodni, megissza fekete kávéját, elkölti ozsonnáját s olvassa a lapokat. — 12 lépcső vezet fel s a széles lépcsőzet karzatait hervadhatatlan borostyán örök zöld lombjai ölelgetik át meg át hajlékony karjaikkal, melyeknek tövei kívül vannak elrejtve. A lépcsőzet karzatának alsó és felső szegletein roppant nagyságu *Yuccák* vannak elhelyezve, melyek közzül kettőnek felségeen szép fehér-sárgás színű, óriási nagyságu bokor-virága most teljes pompájában diszlik, büszkén emelkedve fel kerekén szétterjeszkedő tűhegyű leveleinek lándzsa-erdőjéből. A *terras* nagy négyszögöt képez, melynek talaja márványnyal van kirakva, felette pedig pompás mívű vas mennyezet áll. A szegletek disznővényezettel vannak takarva; asztal és székek képezik az összes butorzatot. Egyetlen ajtó nyílik a *terrasra*: a *kegyelmes asszony* dolgozószobájából. Ez a *terras* akkor épült, midőn a *kegyelmes ur* megnősült.

A *terras* előtt pompásan van berendezve a park.

Mindjárt alatta kétfelől 2 amerikai szomorú rózsa, melynek magas törzse sárga sarkantyúval van befuttatva; — előtte 4 magas fenyő s egy óriási sophora gimnocladus ünnepélyes félkört képeznek s a félkör által bekerített pompás pázsit nagy műízléssel van diszitve csoportokba rakott pálmákkal s más délszaki növényekkel és felséges illatott lehelő viruló virágokkal. Tovább egy-egy *fenyő-csoport* balzsamos illattal s sötét-zöld lombokkal, melyeket csak a halál foszt le róla, — egy egy szomorú *nyír-csoport*, melynek hosszú vékony gallyai oly szomorúan csüngenek alá, körülvéve a fehérhajú törzset, mintha elakarnák rejteni azt; egy-egy *rózsa-csoport*, büszkén pompázó virágokkal, mintha teljes tudatában volna annak, hogy nemcsak legszebb a virágok között, de illata is a legkellemesebb; egy-egy *szomorú-rózsa*, melynek csüggedt gallyai azt mutatják, hogy a pompát is felkeresheti a bánat; a *Judás-fa* csoportok, melyek előbb elnyitják lilaszín virágaikat s csak azután hoznak levelet; a ritka nagyságu *agave* méter hosszú levelekkel (melyeknek szálaiból az *afrikaiak* hajóköteleket készítenek), — aztán a fehérlevelű *juharfák*, a sűrűen egymásba fonódott lombú *vadgesztenye-fák*, lágy és szurkos-*fenyők*, *platánok*, *orgonák* számtalan csoportjai, a csikos levelű *tengeri-nádak* és magasra növő *cana-indicák* roppant köröndjei s aztán a puha pázsitba szerte ültetett színes virágok tenger sokasága: valóban méltóvá teszik a *parkot* arra a nagy hirre, melyben részesül.

A *park* északi végénél egy nagy darab szőlő van, melyet kegyeletből tart fenn a kegyelmes ur, mivel apja ültette, — e mellett gyümölcsös és veteményes kert van. A nagyterjedelmű növényház a park északi szélén van. A park keleti végénél nagy bekerített tér-

ség van a *telivér* lovak és csikók számára, hol ezek a pompás csikók udvaroncok gyanánt veszik körül a tekintélyes kinézésű fekete »*Pepitát*«, mely régebben a kegyelmes ur legkedvesebb hátilova volt, most azonban nyugalomba tették s csupán csikó neveléssel foglalkozik; úgy elmesélget azoknak a világba még be nem vezetett tudatlan csikóknak azokról a régi boldog időkről, fényes ünnepélyekről.

E bekerített hely mellett volt a *halastó*, szépen beárnyékolva a körül ültetett fák által, — de ma már legfellebb csunya békák laknak az izletes halak ősi örökében.

Az egész park körül van véve sáncz-árokka, melynek belső partján széles sétat hely van. . . .

A *kastély* északi végénél megyünk be az udvarba, hol jobbról az *inaslak* háta megett van a *lovászok* lakása s a rendes *lovász-mester* felügyelete alatt levő, pompásan berendezett istálló, szebbnél szebb lovakkal. Az egész udvar parkirozva van.

A kastély egy alaku egy szárnyu épület, melynek közepén van a főbejárás, hol lépcsőzet vezet fel jobbra a vendég-szobák, balra a családi szobák folyosójára s szemközt a kegyelmes ur dolgozó szobájába.

A kegyelmes ur *dolgozó-szobája* mindenesetre legkíváncsibbá teszi az utazót, hogy milyen lehet az a terem, a hol az ország legelső embere, a kormány elnöke dolgozik, kinek bölcsességétől nagy részben függ a haza sorsa . . A kik nem ismerik a kegyelmes ur szerénységét és kiváló hajlamát az egyszerűség iránt, csak azok várják azt, hogy midőn az ajtó felnyílik előttük, egy csillogó aranyozott márvány terembe lépnek; — de ezek aztán csalatkoznak is, mert a kegyelmes ur *dolgozó szobája* sem nem nagy, sem nem fényes,

— nem mutogatásra, hanem csendes, zavartalan munkára van számítva, hol még nem is a kényelem, hanem a czélszerűség vezette a berendezést. Egy négyszegletű nem igen téres szoba ez, melyet egyetlen nagy ablak világít meg, közepén egy kerek asztal, körülötte 4 magas kerek hátulju ódonszerű szék, a baloldali fal mellett egy hencser, jobbról 3 magas és nagy szekrény egymás mellett könyvekkel és irományokkal megrakva, melyek csak annyi helyet hagynak a belső szeglet felől, hol egy fali szekrény megfér, különben az egész oldalt betöltik majdnem a mennyezetig. Az ablaktól jobbról van egy kis rácsos fiókos *íróasztal*, melynek berendezése a kegyelmes ur magán jellemének egyik legnemesebb vonását árulja el; elárulja, hogy a kegyelmes ur nemcsak a legszeretőbb *férj*, hanem egyszersmind a legkegyeltesebb *gyermek*, ki íróasztalára helyezi *nejének* és *anyjának* arczképét s az asztal felibe teszi *atyjának* olajfestésű férfiasan szép és nemes vonású arczképét, hogy ezeknek jóságos arcaiból merítsen magának erőt a csüggedésben s védelmet a világ hálátlansága ellen, mely sárral dobálja legnagyobb embereit, ha nem sütkérezhetik azoknak fényében, csak haláluk után kesereg a kipótóthatlan veszteség felett. Az olajfestésű arczkép párja, a boldogult Grófnő arczképe az ablakon túl, az irománytartó polczos fiókos asztal felett van. A kegyelmes ur kedvencz íróasztala, melyet leggyakrabban használ a napali órákban, az ablakra van véggel, — ez egy lehetőség egyszerű ugynevezett „*kecskelábu*“ fekete asztal, melynek lábai kereszben állanak mint az X., az egész asztal sima, minden fiók és rácszat nélkül¹⁾, — ez is fel van szerelve írósze-

¹⁾ Egy geszti asztalos mesterrel csináltatott a kegyelmes ur egy pár kecskelábu asztalt, az egyiket saját magának fogta

rekkel s papirral. Az egész *dolgozó-szoba* komoly, tiszteletgerjesztő benyomást teszen reánk s berendezése arra mutat, hogy a ki itt tölti idejét, az a komoly munkát többre becsüli a kényelemnél.

A *dolgozó-szobából* balra egy oldalajtó egy kis öltözőn keresztül pompásan berendezett „*pipázó-szobába*“ vezet, hol az ajtó mellett egy nagy asztal, körülvéve magas hátulju gót izlésű töltött színes ülésű székekkel, melyek között legnagyobb az, mely az asztal végéhez van téve a kegyelmes ur számára, a hol szokott reggelizni rendszeren s reggeli után pipázás közben keresztül olvasni a lapokat (ezek között a *nagyváradi* lapokat is); — a baloldali és jobboldali szegletben egy-egy kártya-asztal, nádszékekkel, míg a középső szegletet egy pompás majolika-kályha foglalja el. Ezután következik a *nagy ebédlő*, melyet könyvtár, családi arcképek diszesítenek s ezek között különösen érdekes két gyermek-arckép 1799-ből, melyek az akkori öltözetet is feltüntetik. Az ebédlőből nyílik a nagy *salon*, pompásan butorozva. A nagy salonból nyílik a kegyelmes asszony dolgozó szobája, atyjának a minden tekintetben oly kitűnő *Gróf Dégenfeld Imrének*, a tiszántuli ref. egyházkerület évtizedeken át volt főgondnokának életnagyságu arcképével és pompás könyvtárral, majdnem kivétel nélkül *magyar* költők és írók műveiből; a kegyelmes ur arcképét is csak itt lehet látni az egész kastélyban: egy *olajfestésű* arckép és egy fénykép; több *olajfestésű* képe sincs a kegyelmes urnak, mert éppen nem barátja az arcképezésnek. Pállik Béla tájképeket vett fel e vidéken s a csegődi pusztán — mely

íróasztalul, a másikat gyermekei nevelőjének adta s az ott van Nagy Ferencz ur szobájában.

a geszti uradalomhoz tartozik — lerajzolta azt a *óriási fát*, melynek nagysága bámulatos, kora pedig vissza megy a mult századra s a mely iránt a *Grófnő* s az egész család valóságos kegyelettel viseltetik, — (ennek az *óriási fának* pompásan sikerült eredeti rajza itt van a kegyelmes asszony dolgozó szobájában) ; a kegyelt fa rajza feletti örömében a kegyelmes ur hajlott *Pállik* Béla kérelmére, különösen mert vendége iránt udvarias akart lenni s megengedte neki, hogy lefesse őt és nagyon is igénybe vett idejéből egy félórát áldozott a festőnek . . . Egy fényképen együtt van a kegyelmes ur leányával *Paula* kisasszonynyal.

A kegyelmes asszony dolgozó szobája után következik a főuri pompával, fényesen berendezett női lakosztály s végül a gyermekszoba. A *gyermek-szoba* nemcsak azért nevezetes, mert a kegyelmes ur is itt játszotta le gyermekkorának legelső éveit : hanem a kis *Lajos* (a kegyelmes ur legkisebb fia) véleménye szerint legnevezetesebb a gyermek-szoba a fal kárpitjáról, melynek mustráját egy nagy csomagból maga választotta ki ; ez egy sajátos *chinai* mustra, melyen hosszú farkocsba fonott haju, kerek hegyes tetejű kalapu *chinai* emberek állanak a pagoda előtt hosszú lelógó bajuszszal ; ezeket a harcsa bajuszu, görbe szemű, ciffra ruhájú embereket szerette meg legjobban, kiknek fején egy-egy felfordított fületlen bádog-tölcsér látszik — és most boldog a kis *Lajos*, ha a látogató szinte oly gyönyörűséggel szemléli a szoba kárpitját, mint ő . . .

A kegyelmes ur dolgozó szobájától jobbra menő folyosóra nyílnak a nagy fiuk és a nevelő szobái, a hol lakott a nagytehetségű, de korán elhunyt *Tisza Domokos* is, a kegyelmes ur öccse. Itt van még egy pár vendég-szoba.

A főbejárattól balra lépcsőzet vezet fel az *emeletbe*, vagy „*pavilonba*“, melynek fényesen berendezett termei fogadják be az idegenebb vendégeket, — itt szoktak beszállásolva lenni a miniszteri hivatalnokok is, kik a kegyelmes ur kíséretében lerándulnak. A pavillon erkélyéről szép kilátás nyílik a nádaşon keresztül a falura s azon túl egészen Szalontáig . . .

Bucsut veszünk a kastélytól s megköszönve a mi kedves Kiss Pál bátyánknak valódi magyar vendégszeretetét, kocsira ülünk s oda hagyjuk Gesztet,

Nem a vasutat választjuk visszatérésre, hanem Atyáson keresztül megyünk Ugrára, hol *Bölöny Sándor* vendégszerető házánál megpihenés után szétnézve a szép nagy magyar községben, a Sebes-Körös kanyargós folyásával szemközt igyekezünk Nagy-Harsány felé. *Harsány* magas tornya fehérre meszelve bádogos tetővel mértföldekre látszik, közelébe érve sűrű fák közt levő cserepes házak közt olyan városias; — de hát nem nagyon örülnek a harsányiak ennek a városias külsőnek s rohamos építkezésnek, mert pusztító tűzvésznek lehet ezt köszönni. Ez a sokszor nyugtalanvérű magyar község is egy azok közzül, melyek hajdan városok voltak, legalább azt bizonyítja pecsétnyomója, melyre ez van írva: „*N.-Harsány város pecsétje 1636.*“

Ha valamely faluban más nevezetességet nem talál az utazó, menjen el a templomba — kivált a reformátusok templomába — s ott bizonyára lát valami érdekest. Mi is megtekintve azt a tenger sok és szép *káposztát*, melyről *Harsány* messzeföldön híres, a templomot keressük fel. A templomnak vannak érdekes régiségei, szent edényei, melyek közzül legnevezetesebb egy *kehely 1636*-ból, — a szószék 1802-ben készült; a templom általában igen csinos, padozata márvány-kővel

van kirakva, 2 végében 2 folyosó van s az egyik folyosóban orgona, mely 1859-ben készült s a nagyváradi híres orgona készítőnek *Jónás Istvánnak legelső orgonája*.

Van még ebben a templomban valami, a mi a mai modern meglazult erkölcsű és vallástalan világban a legnagyobb ritkaságok közzé tartozik. Ez a *szégyen-kő*, vagy *ekklézsia-kő*. Bizony ez a darab márvány-kő, ez a *szégyen-kő* sem itt állott a folyosó alatt hajdanában, a vallásosabb világban, sőt ezelőtt még egy pár évtizeddel sem, hanem oda volt helyezve a szószerk mellé s arról kellett *»ekklézsiát követni«*. Ha t. i. valaki oly erkölcsi vagy vallási bünt követett el, melyért őt világi törvényt büntetni nem lehetett pl. egy elbotlott leány, vagy özvegségében anyává lett nő stb. az egyház maga vette kezébe a büntető hatalmat s a presbyterium arra ítélte a vétkest, hogy bűnének mérvéhez képest hosszabb vagy rövidebb ideig *»ekklézsiát kövessen«*, — sőt néha hogy még élőszóval is bocsanatot kérjen a gyülekezettől s mindaddig, míg ez meg nem történt, nem volt szabad neki az Isteni tiszteletben részt venni, különösen az Ur-asztalához járulni, vagyis nem lehetett tagja a »szent-gyülekezetnek.« Az elítélt vétkes a reá kimért időig tartozott minden reggel az Isteni tisztelet megelőzőleg megjelenni a templomban, ott bűnbánatának jelétül felállott a szószerk mellé helyeztet *szégyen-kőre*, fehér lepedővel egészen eltakarta magát, úgy hogy még ruhája sem látszott ki, tehát egész felismerhetlen volt s aztán ott állott az egész Isteni-tisztelet alatt mozdulatlanul s csak mikor mindenki eltávozott a templomból, akkor jöhetett ki. Ez volt az *»ekklézsiát követés«* s ezen a »szégyen kövön« állott a vezeklő . . . Ma már? — nincsenek ilyen szégyen kövek. Vajon nem

azért törölte-e el az egyház általában az egész országban ezt a büntetést, mert nem tudna hol beszerezni elég követ ? . . .

Bucsut véve az általában szép, sugár termetű, tiszta magyar harsányi néptől, a *Tamási-pusztá* felé vesszük utunkat, hol a legbarátságosabban fogadnak bennünket s alig pihenünk meg, már hordják elébünk a pusztai élet leggyakoribb ételeit: a jó túrós *zsendiczét*, a friss *gomolyát*, a csipős *túrót*, vad-rucza, vad-liba, nyul-pecsenyét s még ki tudná, mi mindenféle ételt és italt. Mig aztán az ebéd elkészül, elvisznek bennünket a barátságos tanyához nem messze délre levő *puszta-toronyhoz*. Ez egy *falmaradvány* a szántó-földek közepén; keletről egy három szögletű fal, $1\frac{1}{2}$ öl magas, melynek egyik sarka délkeletre, másik keletre, a harmadik nyugotra indult, — lassanként azonban leromlottak a falak, melyek azt magyarázták volna meg, hogy milyen alakja volt a toronynak. Ezen falazattól nyugotra 3 ölnyire egy másik falazat áll fenn, egy másfélöl magas és széles, félöl vastag téglafal, melynek egyik szeglete keletre indul, másik pedig délre; a romok között régi pénzekre s igen sok csontra találtak egyszer másszor. Vajon régi kolostornak, vagy a hajdan fenállott falu templomának a romjai-e ezek, arra nem találánk semmi biztos alapot . . .

Oda hagyjuk a barátságos pusztát s az országotra kiérve, igyekszünk Várad felé. Balról a nagy pusztaságban ott áll a *körösszegi csonka-torony*, IV. László király megöletésének szomorú emléke, — szinte látszik róla bús-mogorvasága, mint unatkozik ebben a hozzá nem illő korban, midőn az ősi hősök vérrrel öntözött bástya-tornyát gabonával tölti meg az utódok árendása, a mezei egerek végtelen örömére. A torony távol hát-

terében a Sebes-Körösön túl erdő vonul végig, melynek nyugoti végénél Körösszeg-Apáti és Szakáll, keleti végénél pedig a délczeg Böszörmény tűnik elő, — míg a kis Körösszeg utunk felé akarna huzódni fehérre meszelt vékony tornyával, de bizony mi csak nem hagyjuk el az országotat egy olyan kis oláh falu kedvéért, mely nevezetességét elcsapta magától a pusztá mezőbe, — ha csak egyszerű kis oláh falu kell, hát itt van Vizes-Gyán, melyen keresztül vezet utunk, elég sovány fatornya s elég sok viskószerű zsuppos-nádas háza van ennek is, — de azért itt sem állunk meg, — pedig Gyiresre is csak azért megyünk, mert az országot arra vezet. Egy jó puskalövésnél nem messzebb találjuk *Tarjánt*, hol az utcák rendezettsége meglepi az utazót s kellemes benyomást tesz reá az a karesu fehér bádogos torony, mely igazán csinosan van építve; aztán a falu másik végén a *Jombárt* Emil fák lombjai között rejtett kastélya megérdemli a megtekintést. Mi türetagadás benne, bizony meg lehet különböztetni a magyar és német falut az oláh falutól, ha az ember csak egyszer megy is végig az utcán. Hát megett hagyva *Tarjánt* ragyogó keresztű sugár tornyával, nem messze hozzá jobbra egy ut tér le s egyenesen *Uj-Palotára* vezet. *Uj-Palota* megérdemli, hogy egy óranegyedi utat tegyünk meg érte. A község tiszta német, vagy a mint nevezik „*sváb*“, mi nemcsak földjeinek pompás rendjéről, a rendszeres művelési módról, hanem a falu tisztaságáról, a házak czélszerű építkezéséről, a vagyonosság csilhatlan jeleiről is meglátszik; a vallásosságban pedig annyira mennek, hogy a falu maga is egy tökéletes *kereszt* alakban van építve, — kettős tornya között még magasabb pompás kupola emelkedik, — nagy magas és terjedelmes temploma pedig valóban impo-

zans, kívül-belül pompás épület a Mária-Therézia katonai rendkereszt formájára építve, oltára és más egyházi ékességei Rómából, Nápolyból és Velenczéből hozattak. Büszkéek is reá ezek a palotaiak, kikről nem lehet elhallgatni, hogy a legszorgalmasabb lakosai az egész vidéknek s nők versenyeznek a férfiakkal a vagyon gyűjtésben, mert míg a férfiak a mezei munkát végzik s különös gondjuk a lótenyésztés: addig a nők teheneket tartanak s ezeknek tejéből, vajából és túrójából képek majdnem egészen ellátni Nagyvárad élénk piaczat s mivel tejáruik a legtisztábban vannak kezelve, a legkapósabbak.

Visszatérünk az országutra Szent-András alá, hol balról az Ó-Palota-tanya mellett terjedelmes veteményes kert közepén egy szétterjeszkedő ház van, hol azok a *szerbek* laknak, kik csodálatos eredményt érnek el a konyhakertészettel s nem ritkán lehet őket találni Belényes és Vaskoh vidékén, midőn óriási vereshagymával és kövér zöldséggel megrakott szekereiket vontatják jármos lovaikkal. Könnyen fel lehet őket ismerni térdig érő harisnyába kötött bő nadrágukról, sárga pitykés fekete zsinóros veres mellényükről, sötét vörös bojtos török sapkájukról, erős csontos természetükről, viaszbarna arczúkról és villogó fekete szemeikről.

Balra hagyva a meleg vizü Peczét s a mellette levő *gubakallót*, Szent-Andráson végig igyekszünk be Nagy-Váradra, míg a sorompós el nem alszik a várnál, mert különben hallhatunk majd szép káromkodásokat, ha álmából zavarjuk fel . . .

III. Petrósz és a fericsei barlang.

A petrósz ut. Petrósz. Az elpusztult vasgyár. A fericsei ut. Feric-sén. A fericsei barlang. Az alabástrom-terem. A megkövült viz-omlás. Az utolsó terem.

Délkeleti irányban indulunk ki Nagy-Váradról, arra, a merre lázas gyorsasággal készítik a *belényes vaskohi* vasutat, hogy M.-Csékén, Belényesen át minél előbb elérjük *Szudricsot*, a hol a belényes-vaskohi országútból balra tér le a *petrósz ut*, kopár legelők és sovány szántóföldek között egyenesen keletre, a petrósz hegyeknek. Jobbról a *kiskohi patak* mellett egymás után jönnek és maradnak el az egyszerű Dombrovány, Brast, Bragyet — melynek fatornya bádogos hegyben végződik, — balról a *petrósz patak* mély völgyében Poeny, Kocsuba, Gurány huzódnak Petrósz felé, melyet mi is nem sokára elérünk a hegy-zugolyban és ha óránkra tekintünk, ahi tapasztaljuk, hogy alig telt el több két óránál, mióta Belényesről kiindultunk.

A jobboldali dombon magasan álló bádogos torony mellett meredek lejtőn leereszkedve, a faluban vagyunk s keresztül menve a kis *Toptyel-patak* köves medrén, betérünk az óriási kert végén levő *erdész-lakba*, hol a barátságos fogadtatás felbátorít minket, hogy itt üssük fel a főhadiszállást s innen tegyünk Petrósz felséges és nevezetes vidékeire kirándulásokat . . .

Rövid pihenés után kimegyünk, megtekinteni az egyszerű falut, melynek két sor házát a patak vize választja szét, — felkeressük a *vasgyárat*, mely itt volt

mindjárt az erdészlak közelében, a petrószai patak partján, — csak *volt*, de ma már nincs, csupán összedüledett épületek, beomlott pinczék s itt ott egy-egy megrozsdásodott vas korong, földbe süllyedő üllő, vagy óriási üst maradványa — miket nehézségük miatt nem tudtak ellopkodni — tesznek még szomorú bizonyosságot arról, hogy egykor sokáig virágzó *vashámor* állott itt, melyhez a petrószai és gurányi határ szolgáltatta a 66%-ot tartalmazó vaskövet s ebből 5—6000 mázsa *nyers vas*, 3—4000 mázsa *nyújtott-vas* állítottatott elő évenként, — volt *szeg* és *szerszám* gyár, — gyártott kitűnő *vaskályhákat*, melyek még ma is — oldalukon tüzes ménen vágató alföldi csikóssal — sok helyen találatnak uri házaknál. De bármily nagyban működött is a vasgyár a vaskövek óriási terjedelmében nem látszik fogyatkozás s így nem anyagkimerülés miatt aludt ki az olvasztó pokoli izzó parázsa s a nyújtó kalapácsok menydörgésszerű moraja: hanem az *1871-ik év tavaszán* egy nagy felhőszakadás alkalmával rettentően megtelt a gyár lelkét képező *petrószai-patak* széles medre s eszeveszetten alárohanó vize egészen magával sodorta a vashámor gátját — és az akkori tulajdonos — Papp-Szilágyi József gör. catholikus püspök — nem akart oly tetemes áldozatot hozni, mennyibe a gát helyreállítása került volna és megyénk messze földön híres *vasgyárának* vége lett!! Az a roppant vaskő ott hever értéktelenül, egész hegyeket képezve, a nép szűkölködik, az épületek romba dőltek, a sirfa gyanánt fenmaradt vasrészleteket a rozsdá emészti! — A szépen felszerelt s gazdag vasgyár elpusztult, hogy egygyel több bizonyága legyen annak, miszerint mi mennyire nem tudjuk felhasználni azokat a kincseket, melyeket a természet önként kínál nekünk! Egy virágzó s munkásra és mun-

kaadóra, valamint a vevőre egyiránt áldásos vasgyár, mely Kisztlér Ferencz idejében (1850-ben) 60,000 pengő forint tőkét képviselt,¹⁾ elpusztult egyetlen gátja miatt s az a víztömeg, mely a gátat elseperte, százaknak kezéből csavarta ki a nehéz munkával becsületesen megérdemlett kenyeret s millió kincseket temetett iszapja alá! . . .

Vajon a belényes-vaskohi vasut felfogja-e támasztani e drága halottat, melynek újraébredése oly közörmöt okozna?

A romok mellett óriási mederben zuhog lefelé a patak szikla kövek között, — néhol neki rohan egy nagy sziklapadnak s az nagy zúgással dobja el magától, a víz e zajlás közben fehér habokká törve 10—15 ölnyi hosszú s 1—2 öl széles pompás zuhatagokat képez. De ez a szépség sem tudja eltakarni szemünk elől az elpusztult vasgyár romjainak szomorúságát . . .

Visszatérés közben betekintünk az utunkba eső *csendőr-laktanyába*, hol mindent a legnagyobb rendben találunk s lehelten meg nem dicsérni a példás tisztaságot s ezeknek a derék, szép fiatal csendőröknek udvariasságát. Aztán visszatérünk az *erdéslakhoz*, mely előtt félkörbe ültetett magas fák között kis halom emelkedik, a halom felett egy ócska *kereszt* áll a szenvedő Idvezítő képével. Ez volt temploma a római catholicus *gyármunkásoknak*, ide jöttek el, itt gyűltek össze imádkozni s ha néha egy plébános vetődött erre, itt szolgáltattott misét a hiveknek.

Milyen egyszerű s mily igazi templom volt ez itt, hol a szép kék ég volt a mennyezet, a nap az öröklámpa, a virágos fák és felhők felett álló hegyek az

¹⁾ Fényes Elek : Magyarország geographiai szótára II. 134.

oldalfestmények és zöld pázsit az oltár szőnyege. Mily áhitattal lehetett itt imádkozni! Milyen szép is az a vallásosság s mily boldogító a hit! . . .

Nyugodni térünk az erdőszlakba, hogy reggel korán utra kellhessünk . . .

Nem az álmoság, hanem a nap feljövetelét megelőző világosság szabja meg éjszakáját annak, ki nem idő pazarlásból, hanem ismeretek szerzése miatt utazik, — de másfelől azt sem lehet eltagadni, hogy nem a szándék, hanem a »vezető« készülődése határozza meg az indulás idejét. Bizony, mi sem hét óra után indulnánk ki Petrószi-ról Fericse felé, ha vezetőnk előbb készen lett volna; de hát ily hegyes vidéken a delejtű után nem indulhatunk oly biztosan, mint az után a román atyafi után, ki tarisznyánkat s felsőruháinkat hátára szedve, ezzel az épen nem salonképes szóval ad jelt az indulásra: »Na!« . . .

Megindulunk. Keresztül megyünk a petrószi-patak széles pallóján s nyugotra fordulva a víz jobb partján haladunk végig — együtt a víz folyásával — Petrószi s alig vesszük észre, midőn már *Gurányban* vagyunk s a tul parton elhagyjuk a »*funir gyárat*«, melyet természetesen a petrószi-patak vize hajt és aztán, minekelőtte a postához jutnánk, hátat fordítva a petrószi pataknak, egy kis mellék utcán északra fordulunk s a falu utolsó házánál nyugotra térve, felkapaszkodunk a kopár hegyoldalra.

Nyirbokrokkal borított fensíkon halad utunk észak felé, mely fensík sokszor völgybe hajlik le. A harmadik kis völgyi patakon átlépkedve, feltérünk balra a hegyoldalán s bükkös erdőben halad utunk északra, míg egyszer csak kibukkanunk a *fericsei* magaslatra, melyet a Fericse-hegytől (Vurvul Fericse) egy erdővel benőtt

pompás völgy választ el, innen festői kilátás nyílik a felséges félkörben húzódó hegyekre, melyeknek kelet-déli oldalán a Mogura-hegy magas csúcsa felett még magasabbra emelkedik a Bihar és Kukurbéta, hogy betekinthessen hozzánk, ebbe a szép völgybe. E panorámai magaslaton haladunk nyugatra, szántó földeken keresztül, hol a vidék szépségét ellensúlyozva a természet mostohasága, mert minden termés silány, a tengeri vékony és apró csövé, bármily magas »bogárhátra« szántják is a vad-vizes földet.

A magaslatról egy ovál-alaku szép völgybe érünk le, melynek északi végén van *Fericse*, megyénk ezen délkeleti részének e legszélső faluja Erdély felől, az 1105 méter (3496 láb) magas Fericse-csúcs (Vervu Fericse) tövéen, apró zsúpos házaival s kis fatemplomával, melyben oly egyszerű képek vannak hivatva emelni a hivek vallásosságát s nemesíteni erkölceiket. A falu házai nagyon is egyszerűek, a falba betapasztatott picziny ablakok, melyeket soha nem lehet kinyitni, a sárból csinált nagy kandalló a füstös ajtófél mellett, egy »vaczok« két kecskelábon végig nyújtott deszkából, ezeken némi széna vagy szalma, leterítve durva vászon lepedővel, takaró helyett egy másik lepedő, egy vászon párna megtöltve szalmával, egy »lócza« végig a fal mellett gyalulatlan deszkából, egy bogárhátú láda, az ugynevezett szép faragványokkal kiczifrázott »szekrény« (mely mindenben hasonlít a hombárhoz), a falon egy pár nagyon is kezdetleges festményü szent kép különböző nagyságu aranyozott papirkeretben ; ez az egész belső felszerelés az egyetlen szobában, hová a fekete koromtól mindenütt fényes konyhából vagy előszobából lehet jutni s e kettőben együtt lakik többnyire a kecske is téli időben a családdal.

A falun végig megyünk keleti irányban s az utca végén egy lomhán mozgó vízi malmot érünk, melynek egyszerű szerkezetében alig van valami kevés vas, a többi minden fából készült s magának a bocskoros molnárnak műve, — az is igaz aztán, hogy a liszt-levezető csatornán csak néha-néha lökődik ki egy kevés nagyon is darabos derczés liszt. E malmot jobbról hagyva, szikla omladékok között egy kövesmedrű patak jobb partján haladunk szemközt a víz folyásával s szemben állunk a *fericsei-barlang* nyílásával, mely szép sziklahegy oldalból tátong ránk sötét torkával. Nem volna épen lehetetlen egyenes irányban kapaszkodni fel a barlanghoz a sziklaomladékokon, de mégis helyesebb a jártabb utat választani, ez pedig tovább megy néhány öllel a patak jobb partján s midőn felkanyarodik jobbra, gazdagon van megfizetve ez a kis kerülő ut, mert egy pompás kis víz-esést mutat meg, mely a magas szikla falban lépcsőket vájva magának, hármas részletben egymás alatt levő medrekben hull alá együtt valami 20 méter hosszúságban, ez idő alatt a falba vájt lépcsőkön össze zúzza magát s fehér habokban hull a legalsó mederbe, hol nagy kőmedenczében egyesül a nagyobbik patak vizével. E mederben a fehér habokon át sajtószerű sziklakövek feketélnek keresztül, melyeknek oldalán végig *fehér-szürke csikok* törésein nagy kerek *fehér-szürke szemek* vannak; e kövek gránit keménységűek s köszörülve pompás diszítésekül szolgálhatnak.

A víz-esés mellett felkerülve a magas hegy oldalon, lépcsőzetes sziklán, meredek uton néhány percz alatt feljutunk a *barlang* szájához. Ez mintegy 30 méter magasban van a hegyoldalán, — egy másfél méter magas, 5 méter széles szikla-kapu, a mely felett magas

sziklafal emelkedik. A barlang szája előtt mintha csak azért volnának azok a leomlott sziklalarabok, hogy megpihenjünk rajtok, mielőtt bemennénk a gyönyörköd-jünk azon a szép vidéken, melyet a falun túl a *fericsei-völgy* elébünk tár, hol a diófa-erdőkön át látjuk a belényes-vaskohi völgyet s az azt bezáró hosszú hegy-lánczolatot, míg előttünk lenn a mélyben a patak csörtetve zúg befelé a faluba, egy részét keskeny csatorna vezetvén az egyhangulag zakatoló vízi malomra. És midőn fáklyáinkat meggyújtva az első csarnokba beme-gyünk, nagyon helyesnek tapasztaljuk a megpihenést.

Az *első* csarnok alacsony, úgy hogy felegyenesed-ve nem is lehet benne jární, talaja nedves, csuszós és sok helyen sáros, sőt szikla omladékok is vannak benne. A talaj lefelé indul, de csak hamar felmagasodik, hogy bátran lehessen jární benne. Átalában némi könnyeb-séget okoz, hogy a csarnokok meg vannak számozva, mely valószínűleg Petényi Ottó és Kovács János mun-kája, kiknek neve hasonló nagyságu betűkkel van több helyen felírva. A *második* teremben már itt ott magasra emelkedik az üreg boltozatja, melyről néhol barna cseppkövek csüngenek alá, talaja azonban sáros. A bal-oldali fal közelében egy kerek mély kút áll, mely igen veszedelmes lehetne a bele lépőre, mivel egyenesen meg-ye lefelé s bele tartott fáklyánk épen nem világítja meg fenekét, a bedobott kő pedig azt sejteti, hogy a mély-ben víz zuhog.

A III-ik teremben baloldalt találjuk az első szép cseppkö-ozlopot, egy ölesnél magasabb stalagmitot, mely állásánál és oldalainak rovátkáinál fogva nagyon hasonlít a pisai toronyhoz. Most az üreg kétágra osz-lik egy félméter vastag s egészen az 5 méter magas menyezetig érő oszlop mellett, melynek párja derékban

ketté törve, oda zuhant a vizes talajra, csonka sír-oszlopnak hagyva törzsét. Jobbra hagyva a IV. számú kevésbé érdekes csarnokot, mely tulajdonképen csak átjáró, a baloldali V. számú csarnokba indulunk be a csonka-oszlop mellett, hol jobb oldalon mindjárt egy *víz-zuhataghoz* hasonló cseppkő képződmény szépsége akarja velünk elfeledtetni azt a kellemetlenséget, a mit a talaj nedvessége okoz. E megkövült víz-zuhatag felett magasan emelkedik egy üreg, mely azonban csak hosszú létra segítségével volna megközelíthető. Azután igen szép fehér cseppkövek díszítik a jobb oldalt, mintha az egész fal csupa *alabástromból* volna, — de midőn ennek végét érjük, egyszersmind azt tapasztaljuk, hogy a csarnoknak is vége van, egybe szakadt a jobb oldali csarnokkal, mi ismét a főüregben vagyunk s itt haladunk tovább keletre, a sok helyen sáros talajon. Az üreg tágul, szélesedik, de az oldal falak mellett nagy hasadások tátonganak, melyekben lenn a mélyben víz-zuhogása hallik, erősbulve egy nagy kiálló szikla-tábla alatt, mely barna cseppkövekkel díszített alacsony széles üreg nyílása felett képez ernyőt s szép fehér szegélyben végződő széleiről alabástrom csapok függenek alá. Kár, hogy oly feltűnő ellentétül a talaj iszapos sárral és sok helyen vastag guánó teleppel van fedve!

Ismét egy mély üreget hagyva jobbról, melyben csak úgy zubog a víz, a VI. számú terembe jutunk. Ez igen alacsony s nem mutat fel semmi érdekest, hacsak azokat a jobb oldali üregeket, vagy helyesebben hasadásokat nem tartjuk annak, melyeknek sötétjében csörtetve halad tovább a víz, táplálékot nyerve azon két kis pataktól is, mely ezen csarnokot keresztül csörgedezí. De talán csak azért volt ily egyszerű első része a csarnoknak, hogy annál feltűnőbb legyen ez a pompás hely, hová belőle

jutunk. Ez már valóban szép, legszebb része az egész *fericsei* barlangnak. Valamikor a teremtés kezdetén a jobb oldali valami 13 méter magas kerek sziklaüregből egy roppan *viz-zuhatag* omlott alá s minél lejjebb ért, annál nagyobb félkörben terjedt szét, úgy hogy mire a földre hull, már 7 méter szélességet ér el, — a fehér göndör habokká zúzódnak a víz háromszor tört meg az aláomlás alatt s minden újabb törés szélesebbre terjeszté szét a víz-sugárokat; aztán midőn legszebben omlott alá a víz, a fehér habok legfodrosabbak, leggöndöröbbek voltak, a vizsugarak legszabályosabban teríték be a félkörben menő három lépcső törésű lejtős szikla lapot: akkor a *Mindenható* parancs szava gondolatnál rövidebb idő alatt megállította azt a *vizomlást*, hogy aláesés közben kövüljön meg s gyönyörrel töltse be a szemlélő lelkét. Így változott kövé a *viz-zuhatag* egész pompájában, — és hogy annak a kősziklára terített göndörfürtű felséges szőnyegnek magához méltó tündéri rojtja is legyen: alján körül hófehér vékony cseppkő-csapok csüngenek alá. Hogy pedig ennek a megkövesült víz-omlásnak hatása még nagyobb legyen: lábainál zuhogó robajjal tör elő a barlang patakja, tiszta vize vissza tükrözi fáklyánk lobogó világát, de aztán ismét csakhamar eltűnik a sziklakövek közt.

E pompás hely után az ut kétfelé válik, balról egy szűk nyílás következik a VII. számú terem, melynek magassága alig több 2 méternél, szélessége pedig nem is több, míg hosszúsága a 12 métert meghaladja, de ez a alacsony és keskeny csarnok — mely északra kanyarodik — igen szép *kőrózsákkal* van feldisítve, melyek úgy elborítják az egész mennyezetét, mint csillagok a nyári eget.

Visszatérünk a főüregbe, melyben minden neve-

zetesség nélkül haladunk előre 150 méternyire, hacsak megtekintésre méltónak nem tartjuk jobb oldalon azokat a hasadékokat, melyek tátongó sötét mélységet képeznek a sziklafal tövén; e csarnok hátulsó részében azonban igen szép *fehér cseppkövek* vannak, melyeknek fehérsége az egészben legragyogóbb.

Ez *utolsó nagy terem* végében egy nagy szikla-hasadék van, mely hegyes élben emelkedik magasra, míg 3 méter mély s bizonytalan minőségű talajára csak nagy merészség mellett és létra segítségével lehetne leszállani, illetőleg megkísérteni a leszállást, melynek sikerét a mélyben zuhogó víz bizonytalannak mondja. E sziklahasadék keletre hajlik s ürege a távol homályban vész el. A rege azt tartja, hogy ez a nyílás keresztül megy a havasok alatt s egészen Erdélybe vezetne át.

Innen tehát vissza kell térnünk s csak a visszatérés közben figyeljük meg, hogy a barlang faunája igen gazdag és hogy a barlang iszapjaiban, valamint a kőtejes talaj alatt igen sok *ős-állati csont* található . . .

Midőn kijutunk a barlangból, ruhánk meglehetősen be van sározva, de ezért teljes okunk van örülni azon, hogy bejártuk a barlangot, mely helyzeténél fogva a nevezetesebbek közzé tartozik s meglegedetten indulunk vissza Petrószra, hogy még naplemente előtt elérjük azt . . .

IV. A petrószi és gurányi havasokon.

A havasi Bedäcker. A Petrósz patak partján. A poenyi patak mellett. A hegyi pásztor. A forrás mellett. A Plajon. A Piatra fetyi története. A Piatra Buntyin. Az első fenyő. A Boja mező. A Cornu-Muntyilor oldalán. A felhők felett. A Cornu-Muntyilor csúcsán. A zápor. A Szamos eredete. A Szamos és Kőrös regéje.

Általános hit, hogy az utasok kalauzául szolgáló »Bedäcker« veresbe van kötve s hogy az olasz »cicerone« rendesen bőbeszédű, — no hát ezt a feltevést épen nem igazolta a mi »Bedäckerünk«, melyet jó házigazdánk kijelölt számunkra, mert habár ennek a mi »Bedäckerünk«-nek a *sarka* bőrbe van kötve, oldalai vászonba, csak szegletein vannak megint bőrök, de az a bőr, melybe sarka van kötve: fekete *bocskorbőr*, az a vászon oldalán szennyes *fehér vászon*, azok a szegletein levő bőrök: zsiros *ködmön ujjai* és *báránybőr sapka* szőrével fordítva kifelé és ebbe a részint szíjjal, részint csepű madzaggal fűzött »havasi Bedäckerbe« nincs is oly sok ismeret beszorítva, mely alkalmat adhatna neki a bőbeszédűségre. Egyszóval *Flore* mellett — a mely névre hallgat — nem felesleges némi térképet is vinni magunkkal.

De már nemcsak a térkép és a 2 napra szükséges ételmi szer van elhelyezve oldal-táskáinkban, hanem még a felső ruha is rajtunk van vagy másfélóráig, mire *Mojse* — e vidéken szokásos pontossággal a kitűzött határidő után 2 órával — elővezeti apró mokányainkat s mi felülünk, 2 napra vevén bucsut *Petrósztól*.

Reggeli 7 óra csak városban van jókor, de az utasra »nagy idő« s bizonyosan nekünk sincs kedvünkre ez az indulás, azonban azért volt már alkalmunk többször indulni ily hegyes vidékről, hogy türelmünk megedződjék. Most is tehát derült kedvvel hatolunk át az erdészlak melletti széles *petrószzi patak* köves sziklás medrén, hol kis mokányunknak hasát csapkodja a zúgó ár s jobbra indulunk (a víz jobb partján) szemközt a víz folyásával, egyenesen arra, honnan a teljes reggeli pompájában világító nap löveli szét ragyogó sugarait, — jobbról hagyva az elpusztult *vashámor* komor romjait.

Meredek magas sziklás uton kapaszkodik fel mokányunk s lenn a mélyben hang-siketítőleg zuhog a petrószzi-patak, számtalan víz-zuhatagot és vizesést alkotva a roppant nagyságu szikla köveken fehérhabbá tört bő vizével; a patak két partját pompás sárgás-fehér homok tölti be, melyet messze hegyekből hord le a szilaj ár, — a patakon tul levő hegyoldal szántóföldekké van átalakítva, melyek mögött magas erdős heglánczolat húzódik végig.

Beérünk a hegyek közzé. A tul-parton mint valami bástya-fal, merészen emelkedik ki a vízből a *Dosu szikla-torony*, 35—40 méter magasán, melynek lábait fehérre zúzódot habok félénken nyaldossák; — mellette egy sok helyen felgömbült hátú heglánczolat vonul keletre, mogoró bokrokkal és apró bükkökkel takarva, melyek a tető felé nagy fákká változnak át; majd tovább ismét egy 20—30 méter magas tömör sziklafal s aztán erdő a merészen magasodó oldalon, — balról szintén meredeken emelkedik felfelé a nyírbokrok által borított hegyoldal, honnan néha-néha előtekint egy-egy kopasz szikla.

Széditő magasra vezet utunk, honnan gyengefejú embernek nem volna tanácsos letekinteni a 180 méternyi mélységbe, melyben nagy zuhogással csörtet tovább a víz, — de ennek félelmetességét elfeledteti velünk az előttünk rovátkosan összehajló kigyózó völgy, hová oly pompásan folynak be azok az erdővel koszorúzott hegyek. Jobbról a szomszédos hegyek összehajlása előtt felséges kerítés gyanánt áll egy keskeny magas szálás bükkerdő, mintha csak azért ültette volna ide a természet művészi keze, hogy annál szebben lássék háttérében az a gyönyörű tiszta magas gyepező a hegyoldalán, melyet sötéterdők foglalnak szép keretbe. Tovább haladva keskeny völgy nyílik tőlünk keletre, melynek háttérét a *Mogura saca-hegy* magas gerincze foglalja el.

Itt elhagyjuk a *petrószi* vagy *Gálbinu patak* völgyét s hol a *poényi-patak* — melyet a vidékiek Pojánának is neveznek — beleszakad a *petrószi-patakba*, a víz torkolatánál hirtelen északra térünk s a *poényi-patak* jobb partján (szemben a víz folyásával) egyenesen északra tartunk, mogyoró fa bokrok között, melyeknek gazdag harmatja nyakunkba hull, — míg a patakon túl levő oldal itt ott be van vetve, de reá csakhamar erdő következik.

Lovainktól függő gyorsasággal haladunk tovább. Egy kis tisztásra érünk, hol hegyesre rakott széna-boglya körül van fonva zöld sövénynyel s előttünk szűk erdős völgy nyílik, melynek nyugoti oldalán haladunk, bámulva a patak mély medrében azokat a ropant nagyságu termésköveket, melyek fehér habba törrik a róluk lefutó vizet s néhol az összehajló fák alatt pompás víz-zuhatagot képeznek.

Midőn 10 percczel mulik el egy óra kiindulásunk után, átmegyünk a *poényi-patak* rozszant hidján a

tulpartra, hol már jobban szembetűnik utunk folytonos emelkedése. Nemsokára kétfelé válik az út: az egyik jobbról a hegyoldalra felkapaszkodik, a másik balfelől a patak partján marad. Ez utóbbin haladunk előre, északkeleti irányban s itt csakhamar egy *víz-fürész malmot* találunk, mely mellett a víz-felszorító rekesz szép vizesést képez.

Jobbról egy keskeny hegyi patak, a *Sebesel* rohan le a sziklák közzül s utunkon keresztül nagy zuhogással szakad bele a *poényi patakba*, nem is sejtve, hogy a szemközti roppant nagyságu sziklapadon ő is oly fehér habokká zúzza magát, mint az a 6—8 méter hosszú víz-zuhatag, mely mellett szép szegélyül szolgál a nagy töklevelű *alta-palustris* buja tömege.

Ha néha egy-egy kis illatozó virágoktól tarka kaszálóval kinyílik a völgy, északról a nagy *Matraguj* hegy egészen bezárni látszik azt. — Ismét visszamegyünk a patak jobb partjára s ott haladunk tovább a zuhogó víz partján, bámulva azokat a pompás fehér zuhatagokat, melyek a medert majdnem egészen át fogják. De nemsokára balról hagyva egy hajdani *vas-olvasztó kemenczét* — mely várrom módjára emelkedik fel — utoljára megyünk keresztül a *poényi patakon*, egy tisztásra, honnan gyönyörű kilátás van arra a festői völgy katlanra, melyet északról a *Brejásza* fenyves kopasz oldala zár be. Itt jobbra (keletre) fordulunk, hátat vetve a *poényi pataknak* s keresztül vágva a tisztáson — hol itt ott egy rossz koliba tűnik fel a hegy oldalán — egyenesen a *Vale-Kukálénak* tartunk s midőn beérünk az erdőbe, a *Kukále-patak* partján égerfák összehajló árnyában igyekszünk előre s csak néha érünk egy-egy kis tisztást, míg a szemközt jövő alig másfél méternyi kis patakon vagy háromszor átlé-

pünk, az erdő növényzete változik, az égerfák közzé bükkök vegyülnek s ezeket szép fehérhaju nyírfák teszik még változatosabbá és szebbé.

Egy kis tisztáson nagy ököresordát találunk, — a szép, nagyszarvu »csábék« széles homloku fejeiket fordítják felénk mindnyájan s úgy megbámulják karavánunkat, — sőt még az a kis boglyas *pásztorfiu* is a magas bükk vastag tövéhez huzódik s csak onnan leskelődik reánk, mintha attól félne, hogy hegymászó czifra hosszú botjaink s a vezetők által kézben lógatott fáklák elsülnek; — a nagyobbik *pásztor* ott fekszik elterülve a puha gyepen s mély álmában nem zavarja meg lépteink zaja, — tarisznyája egyfelől, kampós botja másfelől hever mellette, sőt még kalapja is félre van dobva, habár az árnyék már régen elvonult fekhelye felől s az áldott nap meleg sugárai oly meglegedetten pihennek telt piros orczáin s még barnábbakká teszik azokat, — nem félti hogy ellopják valamijét, oka sincs reá, mert hiszen itt nagyon ritkán szokott ember megfordulni; bizony az ilyen *nagy fiuk* rendesen álmosabbak, mint az aprók, mert nem mindig ott töltik el az egész éjszakát, a hová a jámbor szülők szemeláttára estve lefeküsznek s valószínűleg elpirulnának felelet helyett, ha megkérdeznék tőlök, hogy hol jártak. Boldog fiatalság! midőn a *valóság* ábránddal van telve s az *ábránd* valósággá lesz, — az *ébrenlét* édes álom s az *álom* folytatása az ébrenlét édességének! Miért is kell szétfoszlani azoknak az ábránd-képeknek s miért is szélesedik az évekkel együtt folytonosan az az űr, mely a valót az álomtól elválasztja! . . .

Rövid erdőn keresztül a patak kis völgy-zugolyába érünk, egy elrejtett alig 8—10 méter nagyságu kerek kies völgybe a fárasztóan meredek *Plaj-hegy* lábainál,

hol a puha zöld pázsított óriási bükkök fogják körül, — a kis patak zuhogva s csörtetve tör keresztül, hogy kilátást nyújtson nekünk az északra és délre nyúló sötét mély völgyekre. A természet is pihenő helyül rendelte ezt a kis völgyet, hol a tiszta forrásvíz csevegése arra figyelmeztet, hogy ezután nagyon sokáig, órákon keresztül nem találunk vizet, azért előre biztosítsuk magunkat a szomjuság ellen s pihenjünk meg, mert a *Plaj-hegy* meredeksége minden erőnket igénybe veszi. Megfogadjuk a barátságos szót, letelepedünk a forrás mellé leheverve a szép puha fűre, mint őseink a honfoglalás idejében, felnyergelt lovainkat legelni bocsátjuk, hadd harapjanak azok is, míg mi igénybe vesszük tarisznyánkat. Kalauzaink nyárson sült hallal, veres hagymával és szilvával kínálnak meg, ezekkel az épen *nem alföldi* ételekkel, míg mi — elfogadva a jóakaratot — paprikás-szalonnával akarjuk viszonzni, azonban ők visszautasítják, mert a *Mária-nap* előtti 2 heti böjt van s a »pópa« megtiltott minden zsíros ételt. (Mi pedig nem voltunk oly előre látók, mint *Schmidl* Adolf tanár, a »*Bihar Gebirge*« kitűnő írója, ki midőn 1860-ban ezen hegyekben járt, megkérte a »pópát,« hogy vezetőjének *engedje el a böjtöt* addig, míg a hegyek közt járnak, mert különben elgyöngül attól a száraz haltól s a jószívű pópa *elengedte a böjtöt*, — — s a vezető még sem kárhozott el).

Azért békét hagyunk a kínálatásnak, bepakoljuk a mindenféle halnál (különösen meg a száraznál) izletesebb szép paprikás szalonnánkat, elővezettetjük lovainkat, felülünk azokra s megindulunk fel a *Plajra*.

Óriási bükkök képezik kapunkat s ehez hasonlóknak vetnek árnyat szikla-darabos utunkra, melyet néhol még egy-egy elkorhadt százados fa is ne-

hezít; pedig a nélkül is nagyon meredek ut vezet felfelé a *Plajra*, úgy hogy lovunk alig tud kapaszkodni a könnyen alágördülő sziklában (pedig csikó korában sem járt aszfaltos uton), — de ennek az igazán borzasztó utnak nem sokára vége van, habár a mily meredekség ezután következik a hegy oldalán felfelé kanyargó uton, attól is sokszor leszédülne az *alföldi* ló. Az igaz, hogy a nap meleg sugarai nem sokat háborgatnak bennünket, mert az *ős bükk-erdő* egymásba fonódó vastag lombjai nem bocsátják át azokat. Az *ős-bükkök* között csak néha vegyül egy-egy apró levelű nyír, a homályos környezetben még inkább fehérlő fáival.

Midőn így haladunk felfelé, egyszer csak (4 és fél óra mulva az elindulás után) a fák között egy nagy *trachyt szikla-tömeg* tűnik fel előttünk, melyről hirtelen azt gondolhatnánk, hogy valami elpusztult vár századokkal daczoló romja s csak midőn mellé érünk, akkor látjuk, hogy apró puha zöld mohával bevont szikla falak, melyekről gyönyörű kilátás van a *Vurve-Csuncsuluj* óriási mély völgyére s az azon tul egymásra magasodó hegyekre. De nem egy egyszerű névtelen sziklatömb ez, melyet csak a kilátás tesz nevezetessé, hanem nevezetessé teszi az az északi oldalán egymás mellett apró szikladarabokból magasra rakott két *sírhalom*, melyeknek történetéről ezt a sziklát az egész környékben ismerik s úgy hívják hogy »*Piatra fetyi*« vagyis *leány-kő*.

Miért nevezik így?

Elmondja kalauzunk, mialatt mi a sziklatömb puha zöld mohára dölve, kipihenjük magunkat.

Hiában volt Gurány messzeföldön híres szép leányairól, a sok szép »fátá«-ról, az egész faluban mégis csak legszebb volt a barna Oána, Josif pásztor lánya,

azé a *Josifé*, ki tavaszon mindjárt, ha a hó elolvadt, felment a havasra, a fenyvesek közzé, fehér juhnyájával, magas *Oncsászára* és nem is tért vissza, míg csak késő őszön hó nem fedezte be az egész gypmezőt. *Gyorgye* is úgy látta, hogy nincsen szebb »fáta«, mint a szép *Oána*, — járt is ám utánna, — pedig *Gyorgye* volt a legszálásabb legény három négy faluban, de izmosabb sem volt, sem gömbölyűbb fejű, telt pirosabb arczu, az ő szemében volt a leggyujtóbb sötét, szép göndör fürtökben két vállára omló haja legfeketébb, öltözete legszebb; — nem volt más hibája, csak hogy nagyon szegény, árva pásztor-legény s csak 19 év repült még el egén. Ez sem volt baj mindig, egész addig, míg a gazdag biró fia, az egyetlen *Flore* — ki a leggazdagabb volt három faluban — haza nem került a katona életből, jól kifent bajusszal, nőszülő szándékkal; ez fordította el *Oana* szerelmét a szegény *Gyorgyétól*. Jobban tetszett neki az a sok szép kláris, amit *Flore* hozott, meg az a sok vagyon, fehér szőrű tehén, kajla szarvu ökör, mekegő kecskenyáj, hosszú szőrű juhok, mézes-mázos beszéd, mint a szép Gyorgyénak őszinte szerelme. Kerülte is *Gyorgyét*, meg is hült iránta, de a gazdag *Florét* annál szívesebben kereste és látta.

Szegény *Gyorgye* szíve annyit fájt utánna, — oly szomorun epedt pásztor furulyája, hogy a kőszikla is nyögve felelt rája. Itt őrizte nyáját, — ő maga itt hevert a mohos sziklákon s itt aludt, midőn nem került az álom. Mindig reménykedett, mindig epekedett, hogy a szép *Oána* egyszer erre téved, ha felmegy apjához *Oncsásza havasra*.

Addig addig várta, míg egyszer azt látta, hogy a sziklás uton siet fel *Oána* és épen erre tart a szikla

tömb felé, nem látva meg őtet. *Gyorgye* lehuzódott egy kiálló szirthez, míg a lány a sziklán megpihenni leült, akkor előlépett, szeme lázban égett, megragadta kezét, kérte hogy szeresse, rimánkodott neki, majd sirva is fakadt, aztán dühössé lett, orcája kipirult, szemei csillogtak, a nagy erős legény reszketve remegett: de a leány neki mindig azt felelte, nem szereti többé, *Flóréhoz* megy férjhez. Ez a szó elvette szegény *Gyorgye* eszét, lázas örültséggel megragadta a lányt, szívére ölelte, százszor megcsókolta, ez alatt nagy kését bocskorszára mellől lassan elővonta s még egyszer kérdezte, könnyörögve kérte a daczoló leányt s midőn ez ismétlé, hogy őt nem szereti: a hűtlen szívet késével átszurta.

Holtan roskadott le a hűtlen *Oána* zöld mohás sziklára; *Gyorgye* leült mellé és midőn azt látta, hogy nincs benne élet, szeme könnyel telt meg, aztán felsohajtott olyan fájdalmasan, hogy a szomoru nyir, meg az egész erdő, érzéketlen szikla megreszketett bele és azt a véres kést, mely *Oána* szíve vérétől volt meleg, keblébe ütötte — s nem szenvedett többé!! . . .

Midőn erre jöttek másnap a pásztorok, itt a mohos sziklán egymás mellett feküdt a hűtlen *Oána* s a féltékeny *Gyorgye*, *Gurány* falujának két legszebb virága, letörve mindkettő, kiszenvedett halott . . . Gödröt ástak nekik, kettőt egymás mellé — *Flore* nem engedte hogy egy sírba tegyék — és ide temették, apró sziklaköből magas dombot hánytak a bús sírok fölé s ma is vet mindenki — a ki csak erre jár — sírjukra egy követ . . .

Ez volt a »*Piatra fetyi*« története . . .

Ugy elgondolkozunk e bús történeten, a szív szenvedésén, reménytelenségen, melyre csupán a sír adhat csak balzsamot! Milyen nagy csomó kő nyomja el itt

a szív szenvedő verését! . . . Alig vesszük észre, hogy már hátunk mögött maradtak azok a mohos sziklák, melyek tanúi voltak a szerelem örült nagyságának s azok a kődarabokból felmagasodó sírhalmok, melyek intő jelei a szerelmeseknek, — és hogy mi haladunk felfelé.

Most egy 14 méter hosszú, 9 méter széles, 6—7 méter magas, félkörben vonuló tömör *trachyt sziklafalhoz* jutunk, mely mint egy ősi szikla-vár magasodik fel az óriási fák között, mintha csak azok a magasba vágyó hősök építették volna a törpe utódok bámulatára, kik az erdők szent magányában keresték a boldogságot s imádták a minden hatalmasok *leg hatalmasabbikát*! A »*Piátra Buntzi*« (Pietra Bunghi) ez, 1032 méter (3261 láb) magasságban, a *Plaj hegység* legközepén, hová épen déli 12 órakor érünk.

Ah, mily pompás hely ez itt a magasban! Alattunk látjuk az egymásba mélyedő mély völgyeket betérítve felleg-lepellel, halljuk az alant szakadó záporosó zuhogását s hozzánk csak ritka füst forma szürke pára száll fel a mély völgyekből, mely folytonosan emelkedik s fehér köddé válik, aztán elkezd terjedni nyugotról kelet felé a zöld lombok között s minél inkább közeledik az alólról felfelé emelkedő zúgás, a köd-pára, az eső-füst annál sűrűbbé lessz, már arcunkon érezzük is annak nedvességét, benne járunk egészen a fehér felhőben —: aztán hirtelen egy kis északi szél reszkettet meg a falombokat s a kísérteties köd hirtelen szétfoszlik, lehuzódik a völgybe, mint kísértet a hajnali kakasszóra s mi egyelőre mentve vagyunk az esőtől.

Utunkon itt ott keresztül fekszik egy-egy elkorhadt fa, melynek óriás nagyságát bizonyítja az a 30—35 méter hosszúság, melyet meghajthatlan vastag derekák-

ból idáig dobott a dühöngő szélvész, pedig hosszú törzsét nem tudta letörni s az ott áll nagy busan, megcsonkítva, bánatosan tekintve a dőlés közben összezuódott vastag ágak és terjedelmes galyak után, melyek nemcsak egy családot lennének képesek egész télen át megmenteni a hideg sanyargatásától. Pedig utunk másként is nehéz, mert folytonos emelkedése mellett talaja sok helyt sáros és szikladarabokkal van behintve.

De ezt csak addig vesszük figyelembe, a míg elérjük az *első fenyőt*, aztán nem gondolunk többé az utra. Olyan jól is esik ennek a fenyőnek látása; hiszen oly szép, oly ábrándos fa ez! A mi a rónaságnak a szomoru füz vagy a reszkető nyár, ugyanaz a havasnak a fenyő. És a mit legelőbb érünk, egy roppant nagyságu *ősi fenyő*, mely még az óriási karcsu bükkök között is oly büszkén és mereven emeli magasra hervadhatlan zöld koszorúval övedzett fejét, mintha csak azt suttogná balzsamos illatban susogó ágaival: Én csak úgy jöttem ide közzétek, énekes madár hozta magvamat, esti szellő takart bele a sziklák mohába, szikla kövek szolgáltaták bölcsőmet, a feljövő nap sugára ébresztett életre, harmat emelt ki a sziklák közül s májusi eső nevelt fel; ez még nem az én hazám, de azért mégis én vagyok köztetek a legdélcezegebb, a legszebb, a leghatalmasabb: a *király*!

Későbbén aztán még jön elő egy-egy fenyő, tekintélyesen sötételve ki a bükkök között.

Egy tisztásra érünk, egy nyugotról keletre nyuló pompás puha legelőre, melynek környezetét már fenyővel vegyes bükkök képezik s a gazdag zöld fűből itt ott törpe fenyő-bokrok emelkednek fel; az üde levegő s a fenyő bokrok elevensége elárulják a havasok közeldését. Ez a *Boja-mező*, mely azért, hogy völgynek

látszik, épen 1259 méter (3995 láb) magasan áll a tenger színe felett, tehát bizony toronynak is magas volna.

A *Boja-mező* keleti szegletében ismét erdőbe jutunk, hol nyomát veszítjük a fenyőknek s csak fiatallal vegyes ősi karcsu bükkök árnyában haladunk, aztán megritkúlnak ezek is s egy tisztásra jutunk, hol apró boróka bokrok törpe fenyőkkel váltakoznak, de ezek is hamar elfogynak s azon vesszük észre, hogy az erdőszélen a *Cornu-Muntȳilor* tövén vagyunk, hol jobbról emelkedik a magas *Poltinet*, előttünk a pompás szikla-közetű *Troka*, balról pedig az égbenylő *Cornu Muntȳilor*.

Ez a szép hely nemcsak azzal a pompás tájképekkel — melyeket minden irányban felmutat — bir itt időzésre bennünket, hanem czélszerűvé teszi a pihenést a magas *Cornu-Muntȳilor* megmászásának fáradságos volta s *zoologus utitársunknak* (megjegyzendő t. i. hogy egyik uti társunk a t. Akademia megbízásából gyűjt tücsköt-bogarat) az az elragadtatása, melylyel az itt szikla alatt, fa odvában talált *rovarok* [ritkaságáról beszél s kér, hogy időt engedjünk neki a nagybecsű rovarok gyűjtésére. Bizony azok a kis mokány lovak is szívesen veszik tőlünk azt a negyedórát, mialatt tele harapdálják magukat szép puha zöld füvel, mi különben eléggé francziás ebéd is nekik, tekintve azt, hogy már egy óra után még félóra is elmúlt.

Midőn aztán némileg kipihenjük a hátrahagyott ut fáradalmait s *zoologus* utitársunk megtömi széles nyaku apró üvegcséit viczkádozó apró rovarokkal, hogy ezek halálos mámort igyanak az őket bebalzsamozó spirítusból: akkor aztán felkapaszkodunk mokányainkra s megindulunk fel a *havasokra*.

Bizony, a kinek eszébe jutott, hogy a *Cornu-Mun-*

tyilor tövében jó lesz megpihenni, az nagyon okos ember volt, mert midőn elhagyjuk a *Boja* erdő szélét s balra térve felfelé indulunk a *Cornu-Muntyilor* déli oldalán: akkor érezzük csak az ut nehézségét.

Egy keskeny ut, melyet a kecskék évtizedeken keresztül egy nyomon járva mélyítettek így ki, hogy lovunk lába néha térdig jár benne a mély utban, melybe itt ott szikla-darabokat görgetett a magaslatról aláfutó ár; az ut két oldalába sok helyen lenőtt a hitvány csenevész boróka-bokor, melynek kiálló gyökerei okozák, hogy különben óvatos lovunk oly sokat botlik. Az egész hegyoldalon nincs egyetlen fa, kopár mezőség fedi az egészet, melyből kopasz szikladarabok ütik fel fejüket s ezek néhol oly magas rakásra gyűlnek, hogy vár-omladékoknak látszanak egy egy magasra felnyuló vastag sziklaszál körül.

Valóban az egész vidék kietlennek volna mondható, ha azok a szebbnél szebb *havasi* virágok — melyek csak itt tenyésznek a roppant magasban, az ég közelében — nem büvölnének el pompájokkal, — de ezek a hatalmas sisakvirágok nagy kerek fejükkel, melyhez képest a rónaság csak törpéket mutat fel, — azok a nagy tányéru hófehér virágok, melyeknek sziromjai és bibeszárai egymást akarják felül-mulni a fehérségben, — aztán azok a számtalan apró fehér, veres és kék virágok, melyeknek nevét csak a havasokon élő botanicus tudná meghatározni, vagy az is csak egyszerűen elnevezné őket, ha felkeresné a kellemes ízű apró fekete gyümölcsöt termő afonya-bokrok tövében, a hová huzódnak.

Mögöttünk az erdő mindig hátrább marad s kigyózdó utunk folyton roppant meredekséggel emelkedik. És az idő, mintha csak unatkozástól akarna megmen-

teni bennünket, megmutatja hatalmas játékát. Egyszer csak azon vesszük észre, hogy len a mély völgyek s a távoli hegytetők csucsaí homályosodni kezdenek, aztán ritka szürke pára lebeg ide oda vékonyan mint ritka fátyol, a láthatlan finomságu szálak egymásba kavardnak, zavargásukból füst gomoly válik, mely megféléredve terjed szét a fák zöld lombjai között s aztán felfelé emelkedve uszkálni kezd a fák sudarain, mintha fehér habokat hömpölygetne a gyenge szellő s egészen beteríti azokat; most néhány vakító fényű villám cikázik át az alattunk fekvő völgyek egyik mélyedéséből a másikba, gyorsan összefutó utat hasítva magának a fehér füstben, melyen át belátunk egy pillanatig a völgy mélyébe, lassu morajszerű mennydörgés követi a villámot, melynek hangja meggyöngül, míg hozzánk felér, — aztán zúgást hallunk, erős zuhogást, mintha mennyei zene kíséretét képezné a mennydörgés fel-felemelkedő morájának és csak figyelmesebb hallgatódzás után ismerjük fel a fák lombjaira szakadó zápor-eső zuhogását.

És ez mind *alattunk* történik egy pár ezer lábnyira, mi *felette vagyunk a felhőknek*, az *égfelöli részeit látjuk a fellegeknek*, alattunk képződik az eső, lenn cikáznak a villámok s a mennydörgés nem oly megszekítettő, midőn alattunk halljuk azt.

Mily különös érzés, így elválasztva a földtől egy *felleg-tenger* által, melynek cikázó villámai nem rémitenek bennünket, sőt kéjes szemekkel követjük azoknak szegletes futását, — várjuk a mennydörgés hatalmas hangjait, hogy összeolvadjon az az eső zuhogásának bódítóan szép zenekarával.

És mi itt haladunk szép tiszta nap fényben, derült szép időben, egy kopár hegycsúcson, melynek tövét fehér tenger gyanánt veszi körül az eső füstje,

mintha csak a semmiségből, vagy határtalan tenger árjából egyedül ezen csucs emelkedett volna ki.

Feljutottunk a Cornu-Muntilor csucsára, mely 1626 méter (5142. láb) magasra tartja fejét. És épen mintha csak a mi kedvünkért tenné, egy átsuhanó északi szél hirtelen félre simítja a hegyek és völgyek füstjét, hogy elámuljon lelkünk azon a felséges *tájképen*, mely a *Cornu-Muntilort* körülveszi, melynek sötét völgyei, zöld lombokkal koszoruzott süveg hegyei, kopár hegy-nyergei, csucsokat koronázó sziklavárai, szegletes völgyekbe lefolyó fenyvesei, az egésznek együttes szépsége képes volna örületbe ejteni a festőt s elbűvölve szegezni ide a csucs tetejére, hogy ihletett ecsetjével meglopja a mennyország szépségét s vásznon örökítse meg azokat a tájakat, melyek nem valóságnak, hanem lázas phantazia remekének látszanának! Ki merne erőtelen tollal kísérteni meg rajzot arról az elragadó látványról, melyet az agy alig képes elhinni a szemnek? Ki merne részletezésébe bocsátkozni ennek az egymásba olvadt paradicsomi tájképnek, melynek szépségét és változatosságát nem tudja felfogni maga a mohó szem? Ki merne ismertetésébe fogni ennek a képzeletet meghaladó bűbajos képnek, melynek festésében maga a természet *isteni* keze remekelt? . . . Kétségtelen, a *Cornu-Muntylor* a *Bihar-hegység* egyik legszebb panorámáját mutatja fel; — egy felséges pont ez, melyet a természet azok számára maga jelölt ki, a kik a körül fekvő felséges festői tájakban gyönyörködni akarnak. Délkeletre a *Betránu* (Batrina) mész fensik terül el, a melyről kolossális vár romok gyanánt emelkednek fel legtávolabbi pontján az az 1574 méter (4980 láb) magas *Piatra-Betrána*, közelebb hozzánk az 1265 méter (4003 láb) magas *Stâna de Piatr'a*, még közelebb az

1030 méter (3261 láb) magas *Piatra-Boghi*, mely sziklafalak kopaszon emelkednek fel a kopár fensíkon, csak a *Stana de Piatra* mellett nyulik fel néhány sötét-zöld fenyő hegyes sudara ; — délről a *Piatra-Galbina* 1199 méter (3795 láb) magas csúcsa emelkedik ki a szép Galbina völgyből s keresztül tekint hozzánk a fe'ségegesen szép *Bulsa-völgyön* (Vale Bulsuluj vagy Pulsului) ; nyugotról a *Vervul-Fericse* 1105 méterre (3496 lábnyira) tartja fel erdőtől bozontos fejét ; — északról az 1653 méter (5229 láb) magas *Bohodiei*, ettől kissé nyugotra a *Bihar-Füred* vagy *Stina de Vale* felett emelkedő *Vervul-Poiénei* 1625 méter (5142 láb) magasán ; — észak keletre az 1752 méter (5544 láb) magas *Vervul-Britiei*, fentebb az 1788 méter (5656 láb) magas *Botiesă* s ezeknek háttérében emelkedik az 1845 méter (5836 láb) magas *Vlegyásza* királyi alakja, a mely mellett tiszta időben kilátni Kalotaszeg szép vidékére ; — észak keletre az 1291 méter (4085 láb) magas *Oncsásza* havas fensík felett festői rom gyanánt magasodik fel a *Piatra-Talháriuluj* 1620 méter (5126 láb) magas csúcsa ; — keletre a *Hév-Szamos* szép szelid völgyébe hajolnak le pompás fenyvesek. Ez a környezete a Cornu-Muntilornak . . .

Ah, a *Cornu-Muntilor* csúcsa oly látványt, oly művészi képtárt varázsol elébünk, melynek láttára legyökereznek lábaink a sziklába s nem vagyunk képesek mozdulni ! . . .

De az északi szél hirtelen megáll, a fehér füst-fellegek ismét megjelennek a völgyek mélyén, gyors emekedéssel szét terjednek a fák között, elterülnek a fák sudarain, beborítják a hegyeket s elfednek mindent, az egész tájat s mi ismét egy hullámozó tengerből felnyúló sziklán vagyunk s megszabadulunk a va-

rázstól. Aztán az eső zuhogása mind inkább közeledik, a nap sugarai elé sötét felleg uszik, hogy elvegye tőlünk azokat, — a fehér füst foszlányai fel fel csapódnak hozzánk, füst oszlopok nyulnak fel a völgyből s az oszlopok közeit gomolygó felhő tölti be, a gyorsan emelkedő nedves pára már lábainkhoz ér s gyorsabban, mint felső ruháinkat felvehetnénk, egészen betakar bennünket, érezzük hideg nedvességét arcunkra gyöngyözni, magasan fejünk fölé hág — — s aztán megjelenik az itt minden napi rendes vendég: a *zápor*.

Nincs sehol egyetlen fa, hová az eső elől meneküljünk, — azért összehuzzuk magunkat a lovon, felső ruháinkat szorosan összefogjuk, hogy ne ázzunk egészen keresztül, — s így ballagunk lefelé a Cornu-Muntilor északi oldalán, mely már nem oly meredek, mint a déli volt.

De nem soká tart utunk, midőn balról mindjárt az út mellett egy kis kerek völgyet veszünk észre; nem is völgy ez tulajdonképen, csak a hegyoldalnak kissé behorpadása. Ha vezetőnk nem irányozná lépteit önként a kis völgy felé, mi figyelmeztetnénk arra, — de így csak utánna megyünk. Az egész kerek medence-forma horpadás sivár füvel van benőve s nincs benne csak egyetlen egy bokor sem, csupán délkeleti részében van egy pár durva szikla-kő darab, melyek között egy piczi kis *forrás* csorog ki, oly vékonyan, hogy utazó-poharunk is csak egy pár perc alatt telik meg, Ez *Fontána Récse*, (Fontina Rece) vagy *Szamos eredete*, melynek neve *Hév-Szamos* ugyan, de azért vízeről elhiszszük, hogy jéghideg, ha tudjuk, hogy hőmérséke nem több, mint 4-7° Celsius. Azt mondhatná valaki, hogy azért ily jéghideg, mert 1616 méter (5114 láb) magasban van, azonban ezzel még nincs megfejt-

ve minden. De bármi legyen is oka a víz üdeségének, elég az hozzá, hogy nemcsak a pásztorok járnak ide barmaikkal itatni a *Fontina-Réce* völgybe — melyet számtalan ki apró forrás belefakadása mégis vízzé tesz s a mi miatt aztán le van taposva a gyepek körül —, hanem a *Petrósról* jövő utasok is vágyvágynak ide eloltani szomjuságokat, mert a *Plajtól* eddig nem találnak vizet. Ez a kis víz — a Cornu Muntyilor keleti oldalán — egyenesen keleti irányt vesz fel s úgy igyekszik Erdély határa felé s meglehetősen megizmosodva, a *gyurkuczai* havasoknál átmegy a határon, *Gyalunál* egyesülve a *Hideg-Szamos*szal, a *Kis-Szamos* nevet veszi fel s Deésnél beleszakad a Bukovinából jövő Nagy-Szamosba s mint egyszerű *Szamos* kerül vissza ismét Magyarországra s nagy félkör leírása után Szatmár-megyében Vásáros-Namény mellett beleömlik a Tiszába.

Ezen hegység nyugoti oldalában egy másik forrás is fakad, mely egyenesen északra indul s *Drágán* név alatt egy darabig határt képez Bihar és Erdély között, aztán átesap Kolosmegyébe és *Kis-Sebesnél* elébb *Sebes* nevet vevén fel, egyesül a Bánfi-Hunyad felől jövő *Körössel* s nem mondva le nevérol a nála sokkal gyengébb patak kedvéért, *Sebes-Körös* név alatt rohanva tör be *Fekete-Tónál* megyénkbe, hogy aztán keresztül futván ezen, a szomszéd Békésmegyében *Gyománál* egyesüljön a már egy mederben folyó *Fekete- és Fehér-Körössel* s egymásba olvadva futva tovább, *Csongrádnál* a Tisza szelid karjaiba vessék magukat.

Tehát *mind a Szamos, mind a Sebes-Körös megyénkben*, a Petrós és Feketető közötti Munte-hegységből, a *Cornu-Muntyilor* két oldalából veszi eredetét. Édes testvérek ezek, melyeket az irigység választott szét.

Egy tündér lakott a hegyesucson, két szép gyermeknek boldog édes anyja, az egyik gyermek fiu, a másik leány volt; oly nagyon szerették egymást s oly boldogok voltak, hogy a gonosz szellem megirigyelte boldogságukat. Egyszer a két gyermek játszani ment a hegyoldalra, mely borítva volt a havas legszebb virágaival, — csokrokat fűztek göndör fűtjeik közzé, mely bájolóbbá tette őket a hajnalnál, aztán a pompás virágok legszebb szálaiból koszorut kötöttek szerető jó anyjok fenséges homlokára, hogy szebb legyen a napnál; midőn már készen volt a napsugaraknál, csillagok fényénél sokkal szebb koszoru s a két tündér gyermek angyali örömmel haza felé indult az édes anyjához: egy roszt, irigyt szellem — anyjuk ellensége — hirtelen rettentő orkánná változott, ijjesztően sötét felleg ruhát öltvén rémes természetére s lecsapott közzé a két tündér gyermeknek, pozdorjává tépte szép koszorujokat, őket meg egymástól szélylyel szakította, a fiut nyugotra, a leányt keletre, oly messze eldobá, hogy a két szép gyermek nem talált egymásra, — és így elválasztva addig jajgatának, addig siráncokztak keserű könnyekkel, míg csak könnyözönné át nem változának.

Mikor vihar-múltán anyjok feltalálta a két szép gyermeket könny-özönné válva, addig rimáncodott a tündér királynak, míg az a könnyekből két folyót támasztott bűvös hatalmával, az anya fájdalomát szánó jóságával, — a daczos fiuból lett a *Drágán*-folyó, a szelid leányból a csendesebb *Észamos*, az anyának pedig oly nagy volt bánata, annyi könnye hullott, hogy a tündér-király megkönyörült rajta s a tündér-anyából lett a szöke Tisza. És habár a gonosz a két testvér-folyót épen ellenkező irányba tereli: azok minden felé csak egymást keresik, havasok tetején, fenyvesek árnyában,

egymást kérdezik a beszélő sziklától, kopár hegyoldal-tól, a szelid völgyektől, — egymást keresgélve futnak át Erdélybe, de hogy nem találják ismét visszatérnek Nagy-Magyarországba és neki erednek a nagy rónaságnak s itt is tovább futnak, de már ellankadva, elhaló reménynyel, kifáradt erővel, nem tudva egymásról semmit, mégis mind kettőt nyugotra vonja édes vágya: az anya-szeretet bűvös hatalma ez, azé az anyáé, a szőke Tiszáé, mely magához vonja tévelygő gyermekit, — előbb is a leányt öleli keblére, a fáradtabb *Szamos*t, mely nem bírná soká tovább már a futást, — aztán látva fiát, azt a daczos *Drágánt*, vagy másképen *Köröst*, megfogyott erőben, imbalygó lábakkal, nagyon meglassudva: hirtelen elhajol nyugoti utjától s siet hamar délre, bús fia elébe s így veszi fel ezt is szerető ölébe . . .

Ez volt a két tündér-gyermek, a Szamos és Körös szép regéje

V. A beszélő-szikla és ős-fenyvesi tó.

A havasi fensíkon. A beszélő-szikla vagy Piatra Greitoare. A viszhang. A beszélő-szikla regéje. A Greitör-patak partján. Az ős-fenyvesek rejtekében. Az ős-fenyvesi tó vagy Teu fana di fundu. Piros jáspis és fekete szalamander. Az ábrándszerűen szép hely.

A *Cornu-Muntilor* északkeleti oldalán hagyva el, magas fensíkon haladunk tovább, északkeleti irányban, utunk mellett nincs egyetlen egy fa, de még csak bokor sincs közelünkben, csupán magas szálu havasi fűvel van benöve az egész roppant térség, mely közzé ritkán kerül egy-egy kis virág, úgy hogy a halavány fű zöldje messziről sárga száraz-formának látszik, mit még inkább avar-szinben tüntetnek fel a közülők itt ott kifehérlő szikladarabok. A lég hűvössége érezteti velünk, hogy a *havasok* magas *fensíkján* vagyunk, melynek legmélyebb horpadása is meghaladja az 1264 méter (4000 láb) magasságot s annyira nincs egyetlen menhely sem az egész roppant *fensíkon*, hogy nem ritkaság ösvényünk mellett egy-egy kővel behányt *sirhalom*, a mely alatt szegény pásztorok nyugsznak, kiket a hirtelen támadt őszi hófergeteg itt ért utól s itt fagytak meg menthetlenül. Nem is csuda, ha nem tudtak hova menekülni, hiszen teljes 3 órája lovaglunk már a pusztá *fensíkon* s csak most érjük el a fenyveseket északkeleti irányban.

Elfelejtjük e fensík sokszor unalmas egyhanguságát, hol még a némileg szórakoztató távoli hegyeket is eltakarta most az eső ködös homálya szemünk elől,

mert hiszen bejutottunk a *fenyvesek* közzé, hol a fának az a rejtélyes zugása kábit, a fenyő édes balzsama részegit.

Egy pompás mély völgy északnyugoti végén ropant sziklafal emelkedik egyenesen fel, mintha mesterkéz rakta volna ide, oly magasan, hogy a felette levő bokros oromról a legelésző juhok fehér macskáknak látszanak s oly felségesen építve, mintha a természet művészetét akarta volna ragyogtatni alkotásában. A sziklafal folytatásául északra és keletre félkörben majdnem hasonló magas meredek orom kanyarodik s az így alkotott mély völgyet illatos *fenyvesek* töltik be, csupán a sziklafal előtt hagyva egészen üresen a tért, nagy messzeségben, hogy annál tisztábban lehessen gyönyörködni a természet csudájában, mely ennek a sziklafalnak hangot adott.

Ez a sziklafal a »Beszélő-szikla« vagy *Piatra Greitoare* (Harticéni).

Egy *szikla*, a mely nem él, mégis beszél, — üdvözöl bennünket, ha mi üdvözöljük, — játszik velünk, ha mi játszunk vele, — vissza sirja jajgatásunkat, — olyan hangon beszél velünk, a milyenen mi ő vele, még kiejtésünket, hanghordozásunkat s hangunk erősségét vagy gyengeségét is épen úgy adja vissza, sőt *négy-öt szótagot megháromszorozva* s csak azután hal el a szikla mélyében, úgy hogy azt gondolnánk: három embert rejt el az a roppant szikla, olyan három embert minden tekintetben, mint a milyen ember, a ki hozzá beszél s az a három ember gyorsan egymásután mondja vissza a szót, a 4—5 szótagot. Ilyen tiszta *viszhang* valóban ritkaság. A »Beszélő-szikla« figyelmet érdemel.

Midőn ide érünk, vezetőink tisztelettel veszik le kalapjaikat s igen lassu hangon kezdenek beszélni, —

aztán kérdésünkre megmagyarázzák, hogy miért teszik ezt. Elmondják a *beszélő-szikla* vagy *Piatra Greitoare* történetét.

Közel a sziklához a fenyvesek között egy szép csendes tó van. Tündérek laktak ott, bájoló tündérek, kik között legszebb volt maga a királyné, azért volt *királyné*; egész udvarával úgy jött fel a tóból, a tó közepéből, feneketlen mélyből, csiga-kocsin jött fel, sőtét *szalamander* járt mindig előtte, — a beömlő patak kősziklás torkában csörtető habok közt nyugtalan *pisztráng* nép — piros pettyes ruhát öltve fel magára — ünnepélylyel várta, — *havasi pintyőke* — szürke kis madárka, nagy művész a dalban — sisak-virág bimbón énekelve várta, ezer énekével, bájoló zenével, melynek kíséretét illatos *fenyvesek* titkos andalító zugása képezte. Aztán itt fürödtek sima tó tükörén méla hold sugárban, fenyves balzsamában, édes illatárban, teljes boldogságban, — csak akkor tűntek el, ha a *fenyő-rigó* elfütytyenté magát; mert ez azt jelenté, hogy közelg a »*Dráku*«, *Oncásza barlangnak* félelmes lakója, a rossz varázsszellem, kinek hatalma van az egész vidéken, csak a tóban nincsen, pedig nem is adná egész hatalmáért, ha törbe ejthetné a *tündér-királynét*, úgy szereti, a hogy gyűlöli ez őtet, — azért leselkedik gyakorta utánna, hogy ha nem bírhatja, bosszút álljon rajta. Csakhogy a királyné mindig elmenekül, le a tó mélyében levő országába.

Hej, de a *királyné* kristály palotája sokszor betelik ám bánatos sohajjal, méla epedéssel, ábrándozó vágygyal s még jobban gyűlöli a varázsszellemet. — Más kép van bevésve ábrándos lelkébe : egy szép *pásztor fia* üde piros arcza, éjfél sötétéből déli nap hevéből alkotott szemei, méz-édes ajaka, göndör selyem hajjal befodrozott feje, festői termete. Hogy egyszer

meglátta, aztán mindig látta, éberén, álomban, minden gondolatban.

Ott volt *akkor* is az egész *tündér-sereg királynéja* körül, — a tó puha ölén, vigan mulatozott, hallgatta a parton a füvek növést, patak csevegését, fenyvesek zugását, madár dalolását, fátyolokat szőtt a rezgő holdsugárból, balzsam illatával himezé virágát. Egyszer csak a csendbe *furulya-szó* vegyült, mélán, ábrándosan, olyan bánatosan, mintha — a ki fujja — nagy volna a buja. A *tündér-királyné* figyelmessé lett a fájdalmas danára s elindult utánna, ott hagyta bűv-tavát, nem hallgatta meg az aggódó tündérek esdekelő szavát. A tiszta hold legszebb pompában ragyogott, nappali világot árasztva szerte szét; a *tündér-királyné* a patakban haladt, vigan viczkázó *pisztrángok* vezették, szembe jöttek reá a suttogó *habok*, — a partról bámulták az *éji bogarak*, havasi *virágok* egymáshoz hajoltak, a *fenyő lombjai* össze súgtak-búgtak, sugarakat küldtek földre a *csillagok*: egyik a másiktól mind csak azt kérdezé: vajon hová mehet a *tündér-királyné*? De senki sem tudta, még maga sem tudta, arra ment a merre heves szíve vonta, — az a *furulyászó* utját kijelölte.

Midőn háta mögött maradt el a *fenyves*, feltekintett szemben arra az *oromra*, a hol fejér nyáj közt félkönyékre dölve *furulyált* a *pásztor*: megdobbant a szíve, szebbnek találta a szegény *pásztor-fiut*, mint tündér országnak legszebbik tündére, mohó szemmel falta azt a sok szépséget, melylyel az ifjuság azt bezománczozá, — s gyönyörének csak a hajnal vetett véget: de azért nem merte meg sem szóllítani. Szegény *pásztor-fiú* erről mit sem tudott, ő az után epedt, ki őt nem szerette, *annak* meg *más* után fájt szerető lelke!

Sok éjt töltött már el a *tündér-királyné* ott az

orom alatt, honnan jól láthatá a szép *pásztor-fiut*, az ő édes kinját, fájó szíve vágyát; — egyszer aztán a mint némán ott merengett, egy csunya denevér — a *Dráku* hirnöke — csapódott le mellé, — erre ugy megijedt, hogy nagyot sikolva ott a fűre rogyott, elalélt egészen arra a tudatra, hogy a gonosz-varázs titkán rajta kapta. Meghallja a sikolyt a szép *pásztor-fiu*, rohanva fut alá a magas oromról és a patak partján könnyező füvek közt maga előtt látja a legszebb szépséget egész elalélva, lecsukott szemekkel, ziháló kebelével; leül mellé, fejét az ölébe veszi, tündéri szép arcát addig addig nézi, míg heves lázba jön eddig fájó szíve: — égető ajkával érinti a *tündér* harmat-gyöngye arcát. E forró csók delejt lehel a tündérnek megdermedt szívébe, felnyitja szemeit s hogy magát ott látja a szép *pásztor-fiu* domboru kebelén, izmos karjaiban, lázban — verő szívéen: villám gyorsasággal átöleli sok szép álmainak képét, ábrándja eszményét, a szép *pásztor-fiut*, hevesen csókolja édes piros ajkát.

De a mint elcsattan a legelső csókja, a denevér által tudósított gonosz varázsló borzasztó dörgés közt ott terem, a szép *pásztor-fiut* fergetegbe dobja, hogy vigye az messze s a tengerbe vesse; a tündérkirályné remegő termetét dühösen érinti varázs-vesszejével, hogy az összeroskad s a gonosz varázsló így dörög le rája:

Boldogságba merültél,
Hatalmamba kerültél,
Légy *beszélő szikla-kő*,
Mig kedvesed vissza jő,
Hivjad őt, de hasztalan,
A szóra légy nyugtalan,
Háromszor mond vissza azt,
A mely beszéd felriaszt:
Válj kővé parancsólom:
Igy sujt téged ostrom . . .

És midőn ezt mondá, még egyszer megüté varázsvesszejével, nagyot dördült a lég, megreszketett a hegy s a *tündér-herályné sziklává változott*, óriás sziklává, ott azon a helyen, hol oly boldog vala. És úgy hívogatja elveszett kedvesét, olyan panaszosan, a járólóktól úgy elkérdezzeti! A kik már ismerik, úgy szánják a szegényt, némán üdvözölik, kalapot levéve, úgy ossannak tovább, hogy fel ne ébresszék a varázslomból!

A *Greitor-szikláról* így beszél a rege

A »*Beszélő-szikla*« tövéből egy kis patak tör elő s sebes zuhogással foly keletre, gyors árja néha sziklakövekkel töltvén meg medrét. Ezen patak partjára ereszkedik le meglehetősen meredek utunk a lejtőt és völgyet borító *fenyvesek* között s midőn keresztül megyünk a kristály tiszta vizen; fenyőfák által határolt apró tisztásokon keresztül jobbra térünk, hogy együtt haladjunk a víz folyásával, be a fenyves sötétébe.

Egyszer csak sziklakő-torlaszok állják utunkat, melyek majdnem a fenyők magas lombjaig felemelkedve a víz erősebb zúgásával együtt előre azt árulják el, hogy a patak torkolatához jutottunk, midőn a torlaszok közt vizesések gyanánt lezuhogó patak medrén leszállunk: elébünk tárul *Biharmegyének* legszebb, legköltőibb pontja, a *havasoknak tündér rejteke*, a fenyveseknek legpompásabb gyémántja s féltékenyen őrzött szemefénye, egy édes mennyország, egy kellemes éden, boldog országa a szép tündér-világnak!

Ki merne művészi ecset nélkül rajzolásába bocsátkozni a paradicsomkert legszebb részének? Ki kísérlené meg erőtelen szavakba foglalni annyi szépséget, mennyit a kitágult szem nem képes befogadni? Ki tudna csak halvány képet is nyújtani tündér-ország legbájosabb tá-

járól s a *tündérek* legkedvesebb helyéről? Kinek volna bátorsága az ábránd-világ elragadó pompájáról képet festeni? — — Hiszen azt a benyomást, melyet ez a magasztos hely a rajongó lélekre tesz, csak érezni lehet, de kimondására szegény a nyelv.

A legfelségesebb *ős-fenyvesek* ábrándos homályába rejtve egy sötétzöld vizü méla *tó*, szebb annál, mit ihletett költő felhevült agya — ábránd-világba élve be magát — képzelni tud. Mily ábrándosan szép egy *tó* magában a kopár sivatagban is, — mennyivel szebb az a nádas közepén, — de mily elragadó egy *fenyvesi tó*, ígész *tenger-szem*, fenn a havasok tetején, 1458 méter (4612 láb) magasban, fenyves erdők közepén!

Egy kerek hegytölsér 3 ölre mélyed le, körül növe meredek oldala is a legszebb *ős-fenyőkkel*, — itt egy *kerek tó*, melynek átmérője 98 méter (52 öl), partjai tölcsér-módjára meredeken haladnak lefelé s délkeleti végén látszik lenyulni a megmérhetlen mélybe, — vize *sötét-zöld*, mely nem táplál halakat, csupán néha téved be egy-egy *pisztráng* a beömlő patakból s egy-egy kis *fekete szalamander* fut be a mélybe a parton támadó zajra s néhány apró csiga képezik egyedüli lakóját. Az egész mély medret egymásra tornyosuló *ős-fenyvesek* veszik körül, melyek nyugot felől csak azért maradnak alacsonyabbaknak, hogy keresztül rajtok még elragadóbb kilátás legyen a közeli *beszélő sziklára*, melynek roppant sziklafala félkörben zárja be a völgyet. *Tenger-szemnek*, *feneketlen tónak* (román neve is Teu fana di fundu) hiszik némelyek, a miatt, mert fenekét csakugyan nem tudják megmérni, sőt beszélnek, hogy a *tó* meredek partjáról egyszer egy borju beleesett a tóba s az úgy elmerült a víz alá, hogy többé soha nem jött fel, — hitüket táplálni látszik az a körülmény

is, hogy a gazdag *Greitor-patak* beömlik a tóba s habár semmi látható kifolyása nincs, a tó vize nem növekszik általa; mások pedig azt tartják, hogy a tó vize messze mélyen keletre az Aluna-gyepmezőn mint *Aluna-patak* tör elő egy barlangból.

És a méla, andalító *tó* áll mozdulatlanul, csak a hosszú fenyők árnyékát tükrözi vissza s a *piros jáspis köveken*¹⁾ fehér habokban beömlő patak mozgatja egy kissé északi végét.

Ez az elbűvölő kép, ez az édes álomszerű látomány: a *petrósz-fenyvesi-tó*, vagy a vidék nyelven: *Teu fána di fundu* (feneketlen tó).

Ugy elmélázunk mozdulatlanul az ábrándos tó sötét-zöld vizén, melyre árnyékot *ős-fenyők* borítanak, lassan suttogva a patak-habokkal, melyek oly boldogan merülnek el a titkos mélybe, együtt a patakkal s ez oly mosolyogva mond le életéről a felséges *tó* puha kebelén, melynek látása úgy elandalít, lebűvölve tart, mint titkos varázslat, delejes álom, ábrándos léleknek mámorító vágya beteljesülve és megválni tőle olyan nehéz!

A ki felkutatta a szép *Bihar* minden rónáját, nádasát, hegyét, ha ezt nem látja, nem látta mi legszebb, leghasonlóbb az ábrándok korához, tündérvilág bűvölő édenéhez, mert *Bihar* minden tájéka fölött korona a *petrósz-ős-fenyvesi tó*

¹⁾ Összes hegyi utaim között itt találtam a legnagyobb piros *jáspis-követ*, mely majdnem kétököl nagyságu s élénk piros, — van gyűjteményemben még egy másik kisebb piros jáspis-kő is, melyet a gyurkuczai havasokban találtam a Hév-Szamos medrében, együtt egy kénrétegekkel csíkozott kisebb halványpiros jáspis-kövel. (»Székelyföldön és Al-Dunán.« 30. lap).

VI. Az Oncsásza-barlang és vidéke.

Az elaggott fenyves. Az Oncsásza gyepmező. A völgy felett. A Piatra-Talhariuluj. Az ördög lakadalma. A koliba. A havasi pásztorok. Az Oncsásza-barlang előtt. Az Oncsásza-barlang. Az előcsarnok. A főüreg. A belső terem. A csont-terem. Egy éj a fenyvesekben a barlang előtt.

Alig tudunk megválni a *petrósz-ös-fenyvesi tótól*, mely oly elbűvölő hatást tesz a kedélyre s nem kevésbé szép, mint a *gyergyói havasok Szent-Anna tava*, — még szinte fáj lelkünknek, midőn a vezető figyelmeztetésére elhagyjuk a bűv-kört, a *tündér-tó* körül őrt álló *ös-fenyves* csoportot s aztán nem messze ide felüdítjük magunkat egy sziklakő alól hatalmas sugárban előtörő igen hideg vízzel, mely innen valami 20—30 ölnyire a tetőn már kis patak, aztán ott sziklák közt eltűnik s a sziklák rideg kebelén át folyva, úgy lép ismét ki a szabadba s aztán *Ponor-patak* néven — apró csermelyekkel folyton erősödve — foly tovább, déli irányban. E patak kiömlés körül dús növényzet virul s helyismerő lovainknak volt annyi eszök, hogy ide jöttek legelni, míg mi a *tónál* időztünk; de bármennyire jól találják is magukat mokányaink, bizony azért csak felülünk rájuk s a szép és nevezetes völgyből felkapaszkodunk a hegyoldalra, hol midőn az *ösi-fenyők* engedik, pompás kilátás van a déloldali fenyvesekre, melyek egymásba fonódva folynak le a völgynek sötét mélyébe.

Sok helyen korhadó fenyők egészen elállják keskeny ösvényünket, úgy hogy csak kerüléssel folytathat-

juk utunkat, — majd egész nagy táblákon szomoru ké-
pű kiszáradt fenyőtörzseket találunk, 10 – 15 ölnyire fe-
héren meredve fel, melyeknek egy részét összedöntö-
gette a vihar. Oly szomoru képet nyújt egy ilyen leta-
rolt erdő, melynek kiszáradt csonka fái mint elmúlt
szép napok síremlékei búskomoran látszanak ki a
távolba!

E nehezen járható szomoru helyen egy teljes óráig
halad utunk, mely idő alatt többször keresztül megyünk
a kis *Ponor-patakon* s midőn utoljára lépjük át cseve-
gő vizét itt a *kiszáradt fenyvesek* között, a tar-fenyves
is mindjárt hátunk mögött marad s kiérünk egy nagy
kerek völgybe.

Ez az *Oncásza*, az egész hegység leghíresebb
gyepmezeje, mely a főgerincz gyepmezőjével összefüg-
gésben *Fontana-Recse* felől a Mikón tulig s a *Boticsáig*
terjed s több mint 6000 hold s az egész *Gurány* köz-
séghez tartozik.

Az *Oncásza* vidéke valóban felséges, festői. Há-
tunk mögött a századok viharai által elagott, elkor-
hadt, kihalt fenyves lombtalan száraz gerendái csupa-
szon nyulnak fel a magasba, csak néhol keveredik köz-
zük egy-egy eleven fa, — balról a porphir-szikla-tö-
meg, a *Piatra-Talhariului* vagy *tolvajkő*, mint valami
sziklavár omladék, kopár hegymoron emelkedik, 1620
méter (5126 láb) magasra, — e kopár hegytől keletre
fenyves csoportokkal diszitett hegyek, melyek a kis *Po-
nor-patak* völgyébe hajolnak le, hogy el legyen külö-
nítve az erdélyi hegyektől s ezen kis patak logyen az
elválasztó vonal, mely egy északról bele szakadó még
kisebb patakkal egyesülve, egész a Szamosba ömléséig
határt képez, azonban ezt megelőzőleg még a *Mogura*
északi tövében a hegy alá befut s déli oldalán tör elő

és csak azután ömlik bele a Szamosba ; — jobbra tölünk fenyő csoportok ; — előttünk az *Oncásza* völgye, széles körben körülveve pompás ős-fenyvesekkel, melyek fokozatosan emelkednek felfelé s apró tisztásokat hagynak maguk között, melyeken fehér szőrű juh-nyájak, vagy vidám csikók legelésznek s néha néha kolompszó vegyül a magány csendjébe, vagy egy-egy szomorú bánatos dal, ábrándos szépen, hogy méltó legyen a néma csendhez és festői tájhoz, — a völgy közepén kis meder megy végig, csergedező vizét keletre hajtva ; a szemközti oldal egy kis tisztásán kéken füstölög a deszka koliba, egyetlen pásztor-szállás, laképület az egész *Oncásza-mezőségen* ; e kolibán tul fekete hegy-hát emelkedik, alacsonyabban a kerekfejű *Moguránál*, mely mellett átkandikál a *Betrána*.

Felmegyünk a *Piatra-Talhariului*hoz vagy *tolvaj kőhöz* s ott látjuk csak, hogy e szép porphyrszikla kövek egymásra omlása mily csudálatosan utánozza elpusztult sziklaváraink maradványait, — valóságos váromok. Leülünk egy szikla köre, míg vezetőink állva maradnak s sokat ígérhetnénk nekik, de még sem ülnének le, mert »azok a kövek kővé-vált ördögök« — a mint ők hiszik s a következő regét mesélik el :

Régen volt már, de azért igaz. Egy ördög lakadalmat tartott ezen a helyen, melyre hivatalos volt a környék minden ördöge, kiknek tüzes szekerei ott állottak körben a hegyoldalban, mint valami tüzes gyűrű ; volt is aztán olyan jó kedvük a szép sötét éjszakában, hogy a hegyek csak úgy rengettek bele. Egyszer azonban jött egy kis felhő, befedte a mulatozókat s megzavará mulatságokat ; e miatt aztán a vőlegény nagyon megharagudott s hetykén oda kiáltott a felhőnek, hogy ezért megeszi, be is falta, de ebben a pillanatban ir-

tóztató menydörgés és zivatar támadt, egyik mennykő a másik után sustorogva csapott az *ördögök* közé, kik feleségeiket és leányaikat ölbe kapva futottak volna tüzes szekereikhez, hogy azon a közeli *Oncásza-barlangba* meneküljenek, de csak kevesen tudtak elfutni, a mennykövek agyonverték őket itt a magasban s tüzes szekereiket magukkal együtt kővé változtatták. Ezek a szikla darabok itt szerteszélyel a mennykő által agyonvert *ördögök* és *szekerek kővé vált maradványai*. De azok sem menekültek meg az *ördögök* közül, kik az *Oncásza-barlangba* futottak, mert a mennykő ott is felkereste őket s csontjaik most is ott vannak elterítve a barlang fenekén . . .

És vezetőink oly komoly képpel mesélik azt, miszerint nem lehet rajta kétkednünk, hogy ők is épen oly szentül hiszik, mint a környék népe . . .

Oda hagyjuk a *Piatra-Talhiarulujt*, hadd pihenjenek ott azok a kővé vált *ördögök* s leszállunk a völgybe, melyben néhány hegy-tölcsér vonul nyugotról keletre, körülvéve gazdagon puha hegyi fűvel s felmegyünk a szemközti oldalra, az egyetlen *pásztor-szálláshoz* vagy »*kolibához*«-hoz — a mint itt nevezik, — hogy magunkhoz vegyünk onnan egy helyismerő vezetőt, mert a mi *Flore* vezetőnknek itt már be végződik minden *geographiai* ismerete s töredelmesen bevallja, hogy ő tudja ugyan, hogy itten-körül van a *barlang*, de, hogy merre kell menni, azt azért nem meri állítani, mert bizony ő nem volt ott soha sem.

Felmegyünk a déli oldalban levő *pásztor-szálláshoz*, vagy »*kolibához*«, mely egyetlen épület az egész *Oncászáján*. Ez bizony nem valami cifra svájci épület, hanem 4 láb magasan egymáson végig fektetett faragatlan gerendákra két oldalról egész fenyőszálak van-

nak összeállítva, úgy hogy felsővégeik egymást érik, mint az élestatetjü kártyaház teteje s ezen összeállított fenyődeszkák képezik a *koliba* tetejét, — a tető két vége épen nincs semmivel sem befedve, vagy bedesz-kázva, úgy hogy a szél egyenesen járhat alatta végig. Belépve a nagy magas, faragatlan fa-küszöbön, méltán meglephet bennünket az a nagy egyszerűség, a mit ott találunk; egyetlen egy butor darab nincs az egész lakásban, hacsak azokat a nagyszőrű bundákat nem tekintjük annak, melyek a szegletekben összegyürve vannak; csupán egy polcz megyen körül, oly magasan, hogy a kutya fel ne érje s ezen a polczon vannak elhelyezve aztán a tejhez, fejéshez, *zsendicze főzéshez*, gomolya készítéshez és más főzéshez szükséges *edények* s a *tej, turó, gomolya, szalonna* és egyéb *élelmiszerek*, részint szabadon, részint zsiros vászontarisnyákban. Hogy a *kolibának* nincs padlása, azt felesleges mondani annak, ki valaha *lunyhót* látott. Beléptünkre felugrálnak a *koliba* közepén égő tűz mellől a paszulyt főző *pásztorok*: 2 nagy legény és egy 16 éves fiu, *zsirtól fekete gatyában* s fénylő hosszú göndör fűrtjeikről majdnem csepeg a zsír, rajtuk szőrével kifordított bőrmellény van, arcuk nem szép, de barátságos. Barátságosan köszöntenek bennünket, megkínálnak, hogy ülünk le a *bundára* s aztán egy nagy *dézsából* egy kis fa *rocskával* egészen forró *zsendiczt* meritenek ki, kezünkbe nyomnak egy-egy nagy *fakanalat* s oly szívesen mondják, hogy kóstoljuk meg, miszerint gorombaság volna el nem fogadni az őszinte szíveséget; mi nemcsak megkóstoljuk, hanem eszünk is a meleg *zsendiczéből*, mely a viszonyok tekintetbe vétele mellett elég jónak tetszik, — midőn *zsendiczével* jót tartanak, akkor meg adnak ugynevezett »*édes gomolyát*,« mely már nem turó, de még nem gomolya, e

miatt aztán »gomolya-turónak« is szokták nevezni. Mi viszonzásul a legczélszerűbb uti étellel: szalonnával kínáljuk meg őket, de nem fogadják el, mert bőjt van (Még itt is megtartják a bőjtöt, hol pap soha nem járt!) Ezek a *pásztorok* aztán elmondják, hogy ők *gurányiak* s az egész *Oncsásza-gyepmező Gurányhoz tartozik*, — ők kijöttek ide még *mártius* végén s nem is mennek vissza csak *novemberben*, ha már hó takarja el a juh legelőjét s ezen idő alatt felé se mennek falujoknak, ha azonban élelmi szerük elfogy, akkor — úgy 2—3 hétben egyszer — jön valaki ki a faluból hozzájuk. Mily egyszerű élet ezeké a pásztoroké, kiket erdők, hegyek, mértföldek választanak el minden emberlakta helytől!

Épen bucsut akarunk venni a pásztoroktól, midőn betoppan egy csinos arczu *pásztor-fiu*, tüzes fekete szemekkel, kifordított juhász bundában, mely a midőn szét nyílik, akkor látjuk csak, hogy ezen is épen oly zsiros ruha van, mint a többen, — zsiros kalapja alól hosszú fekete haja göndören omlik alá, bocskora alig látszik ki a hosszú bunda alól. Ez a *pásztor-fiu* ismeri jól az *Oncsásza-barlangot* s maga ajánlkozik, hogy elvezet oda, — elébb ugyan kérdésünkre azt válaszolja, hogy nem tud *magyarul*, de aztán egyszer akaratlanul bele vegyül a magyar beszélgetésbe s kisül, hogy tisztán beszél magyarul, mert *Szalontán* hosszabb ideig lakott s ott tanulta; arra a kérdésünkre, hogy miért nem akart *magyarul* beszélni, nevetve azt mondá, hogy más meg azért dorgálta meg, a miért magyarul beszélt. (No hát ezek a *mások* a mi édes román testvéreink!)

Megköszönve a pásztorok vendégszeretétét, oda hagyjuk a *kolibát* s a fiu vezetése mellett megindulunk a völgy keleti része felé, a fenyvesek közzé. A fiu tús-

kén-bokron keresztül, meredek völgyekbe le és fárrasztó lejtőkön fel vezet bennünket a sűrű fenyvesekben félóraig, ekkor igen meredek lejtőn felkapaszkodva, egy délre néző 25 - 30 méter magas, széles sziklafalat találunk. Ebben van az *Oncsásza-barlang*.

A mai eső azt teszi reánk nézve legkivánatosabbá, hogy legelőször is éjjeli szállás után nézzünk, mert ide bizony a legközelebbi falu az erdélyi Gyurkucza s az is legalább 6 órajárásnyira esik, — tehát el kelle magunkat jó előre határozni, hogy az Isten szabad ege alatt itt a havason, fenyvesek árnyában fogunk hálni. Találunk is mindjárt egy pompás helyet a barlanghoz néhány lépésnyire, egy szikla zugolyban, melyet a természet éppen erre a célra helyezett ide a fenyők közé, szemközt a barlang bejáratával. Vezetőink hamar fenyőgallyakat szednek össze, tüzet raknak, — a fenyő fa magas lánggal lobog és kellemes illatot terjeszt szét; mi körül üljük a tüzet, hogy megszáritgassuk vizes ruháinkat, — addig vezetőink zöld gallyakból ágyat készítenek a sziklák enyhébe.

Midőn aztán valamennyire kipihenjük magunkat a valóban fárasztó ut után, nagy ebédet esapunk (kissé francziás időben ugyan, de hát most az ut s nem az idő határoz), nyársnak hegyezzük a fahusángot, szalonnát huzunk arra alföldiesen, forgatjuk a lángon, kiolvadó forró zsírját pirítosra csepegtetjük s a megszírozott helyet leharapjuk, aztán néha-néha körül megszurkáljuk bicskánkkal a szalonnát, hogy annál gyorsabban süljön s midőn már egészen pirosra sül, nehogy »czigány-gyermekek« legyen belőle — a mint az összeégett szalonnát szokták nevezni az Alföldön — lehuzzuk a nyársról s olyan jóízűen megeszegetjük, hogy azt bárki is megirigyelhetné tőlünk. A víz nagyon mélyen van

lenn a völgyben, azért meg kell érnünk azzal a borral, melyet magunkkal hozánk.

Ez alatt egészen besötétedik s a magasan lobogó láng még büvösebben világítja meg a környező fákat; mi a tűz körül melegsünk tovább s hallgatjuk ezeknek az egyszerű románoknak meséit az *ördögökről*, melyekben ők oly igazán hisznek; körülöttünk mindenfelé mély csend, melyen nem csudálkozhatunk, ha tudjuk, hogy 4–6 mértföldnyire van ide a legközelebbi község s addig csak egy-egy pásztor van itt-ott a távoli völgyekben. Oly regényes, oly pompás, oly költői estve ez itt a szent-magányban, a természet rejtekében, távol minden zajtól, egy szikla-barlang előtt, melynek mélyében örök sötét lakik! . . .

Estve 9 óra, neki készülünk, hogy menjünk be a *barlangba*, mert ott nappal is csak éjszaka van s a fálya éjszaka is nappallá változtatja a sötétet. Egyik vezetőnk a tűz mellett végig nyulva horkol, a másik pedig meg akarja tagadni az engedelmességet s kijelenti, hogy ő nem jön be a barlangba, kivált meg ily késő *éjszakán*, mert ott *ördögök* laknak. Hiában magyarázzuk neki, hogy *boszorkányok nincsenek*, hogy még *Kálmán király* megmondta: »*De strigis, quae non sunt, nulla quaestio fiat,*«¹⁾ ő bizony csak meg marad azon állítása mellett, hogy ha egyéb helyen nincsenek is, de bizony a »*Pestere-Oncsászában*« mégis vannak *ördögök*; midőn már másként nem boldogulunk vele, azzal fenyegetjük, hogy feljelentjük a »*zsandár*«-nak; ez aztán megteszi a hatást, mert az *ördög* csak éjjel látható és barlangban lakik, melynek alig lenne oka a

¹⁾ Colomani Regis: Decretum Lib. I. Cap. 57. Corpus Juris Hungarici. Th. I. 149.

társaságból éppen *Florét* választani (a ki legöregebb, legsoványabb, még öltözete is legcsekélyebb értékű), de a *zsandár* nappal is elviszi az embert s bizony nem sokkal kellemesebb helyre, mint maga az ördög s hozzá még éppen ott lakik *Petrószon*, — — így okoskodik Flore magában s aztán reszketve és halálszinben bár, de mégis kezébe veszi a meggyújtott fáklyát s *estve 9 óra után megindul velünk a barlangba*.

Az *Oncsásza-barlang* éppen nem tartozik a legszebbek közzé, belseje is a beomlott sziklakövek, csontok és sár miatt sok helyen nehezen járható : de mindenesetre egyik legérdekesebb barlang az országban, részint termeinek roppant nagysága, részint a benne található *temérdek* *ös-állat* *csont* miatt.

A barlang száda egy északról délre huzódó hosszú tömör sziklafal közepe tájának a tövén keletre néz s nem mondható szépnek, sem nagynak, — úgy hogy 8 méter szélességből csak 4 m. magasan emelkedik fel s nem is szabályos. Talaja tele van sziklaomlásokkal, melyek nehézzé teszik utunkat, annyival inkább, mert a talaj pinczeszerűen balra hajolva halad lefelé ; — a bejárattól 29 méternyire az előcsarnok közepén egy roppant szikladarab van, melynek helye tisztán kivehető a mennyezeten, honnan lezuhant. Innen 38 méter távolságra megyünk még lefelé a 42 méter széles s több mint 38 méter magas *előcsarnokban*, mely mindinkább szélesedik kifelé, úgy hogy már végül 120 m. széles s itt találjuk a barlang fenekét, vagyis az *előcsarnok* végét, egy nagy tágas csarnokot, hol közepén roppant nagyságu sziklakövek, egész várromokhoz hasonló omlások emelkednek ki a sáros-vizes talajból, melyből kifehérlik a roppant mennyiségű *csont*, összekeverve az állaté az emberével, szép egyetértésben az *ösvilági*

csontok az ujabbakkal, medve, hiéna, ló, kutya, macska és róka csontok. A talaj nemcsak a mennyezet folytonos és számtalan helyen csepegése miatt sáros és nedves, hanem a miatt is, mert benne — a romszerű szikla északi tövéen — egy 8 méter hosszú tiszta vizű patak foly délre, de csakhamar eltűnik a sziklák között. Falán és boltozatain ritkán találunk kőtejet, vagy egy-egy jelentéktelen cseppkövet, többnyire meztelenek, nyirkosak és szennyesek azok.

E sziklákat balról megkerülve, a főüreg folytatásául szolgáló nagy hosszú csarnokba jutunk, melynek eleje 32 méter széles, igen magas s 49 méter hosszúságában folytonosan keskenyedve, 2 méter szélességű kis csarnokban végződik, a mely fehér mész-sziklából áll s többnyire oly lágy, hogy mint az oltott mész, úgy szét morzsolható, különben színe is egészen olyan; ennek boltozata is folytonosan csepeg, talaja vizes és sáros, melyben vegyítve van a *csont* a kővekkel; az utolsó kis fülke felett ölnyi magasan egy nem messze terjedő üreg látszik, hová azonban csak létra segítségével lehet felmenni. Ezen terem közepe táján, mint valami oltár, széles szikla-pad emelkedik s felette a bolthajtás a sötétségben vész el.

A *főüregnek*, melyet a középső csarnok sziklája szakaszt két részre, egész hosszúsága 216 méter.

Visszatérve innen a középcsarnok sziklájáig, itt balra, vagyis nyugotra térünk s ott egy jelentéktelen kis üreg, kis oldal-fülke mellett egy alig fél öl magas, 2 láb széles nyílásra bukkanunk. Mily sajátos érzést okoz egy-egy ilyen kis sziklahasadék, azt csak a barlang kedvelő tudja megmondani; egymást űzik a gondolatok az ember agyában: vajon vezet-e valahova ez a nyílás? vajon hová vezet? át lehet-e

hatolni ? nem veszélyes ut-é ez ? nem mélység felett áll-e a szűk folyosó tulsó vége, vagy nem magasra emelkedik-é fel ? milyen üreg van ezen túl ? nagy-e vagy kicsiny ? mi van abban ? . . . És számtalan más felelet nélküli kérdés, mely izgalomba hozza a lelket s lázas kíváncsiságot idéz elő.

Majdnem hasrafekve átcusuzunk a méter hosszú keskeny üregen s midőn feltudunk egyenesedni s magasra tartjuk fáklyánkat, akkor látjuk csak, hogy az átmászás fáradtsága bőven meg van fizetve. Egy óriási nagy *teremben* vagyunk, melynek roppant magasságába nem tud felhatolni a fáklya világa s csak annyit vehetünk észre, hogy a boltozat csucsba megy össze. E terem hosszan nyulik északra, kezdetén és végén alig 18 méter széles, közepén pedig 36 méterre kiszélesedik, így mintegy ovál alakja van. Midőn 27 méternyire haladunk befelé a csontokkal borított s csak itt-ott sáros talajon, a talaj a terem egész szélességében hirtelen síkos lejtővel 5 méter magasra emelkedik, melyre midőn szeges botjaink segélyével felhatolunk, 18 méternyi szélességben csinos stalagmit csoportozat áll előttünk, hasonló egy leégett és összeomlott vár kormos romjaihoz. Ehez közel a baloldali fal tövéen egy láb átmérőjű kerek kutnyílás megy lefelé igen mélyen, a mint a beledobott kő eséséből lehet következtetni; a romoktól jobbra ölnyi mély szakadás van, melyben víz csergedez, a mint sok helyen e barlangban. Tovább haladva a teremben, sok helyen vízben gázolunk, de mégis ez a barlangnak legtisztább s legérdekesebb része, mely a romoktól még 40 m.-re halad befelé, itt valami 5 m. magasban emelet látszik, hová azonban csak létra segélyével lehetne feljutni, — ez emelet alatt egy *fekete csarnok* kezdődik, mely egészen olyan, mintha gýászszal

volna bevonva s 5 m. szélességben 28 m.-re megy befelé; boltozatáról könnyecseppek gyanánt potyog alá az ismeretlen helyről jövő víz.

E csarnok végén jobbra, északkeleti irányban — a mint *delejtünk* mutatja — egy 5 m. széles, 10 m. hosszú csarnok nyílik; ez a barlang *szentélye*, hol oltárszámoly gyanánt emelkednek egymás felibe a széles és vastag sziklapadok s a legfelső mintha maga volna az *oltár*, a sziklaomlások az oltár felszerelvényei s a hátulján bámulatos rendben elhelyezett megfeketedett stalagmitok és cseppkövek, mintha csak a szentségtartót körülvevő gyertyák volnának, körbe fogva egy-egy érdekes szent-képet. De ezek is mind oly barnák, mondhatni feketék. mintha csak requiemhez volnának felkészítve. Az oltár felett valami 10 m. magasban üreg látszik, hová nem lehet felhatolni. Ez a *gyászos terem* az egész barlangnak legszebb része.

Visszatérünk a romokhoz s innen leszállva a mélyebb talajra, jobbra térünk, hol már csupán *csontokon* járunk; itt van a legtöbb *őskori csont*, továbbá ember, ló, farkas, kutya, macska, róka, medve és egyéb felismerhetlen csont, *oly roppant mennyiségben, mely túlhalad minden képzelmen.* Miként kerültek ide e csontok? Vajjon az özönvíz elől menekültek-e be ide az emberek és állatok, vagy későbbben ellenség szorította be az embereket háziállataikkal s a vadak azután gyűltek be a prédára, hogy maguk is itt vesszenek? Ki tudná ezt megmondani?! Az azonban kétségtelen, hogy *nincs az országnak egyetlen barlangja sem, hol a tudósnak bővebb alkalma nyílne a mindenféle csontvázak tanulmányozására.* A talaj is vastagon van borítva kiálló csontokkal, — mennyit emelhetnének aztán még ki az ásatások! . . .

E *szent-teremből* egy kis víz mellett balra, 5 m. széles csarnok nyílik, vizes-köves talajjal, melyen 16 m.-re haladva befelé, középen egy vastag sziklaoszlopot találunk, melyen túl a csarnok félkörben kanyarodva, még 16 m. hosszúra nyúlik, itt-ott barna cseppkövek díszítik nyirkos, kormos falát, boltozatáról sűrű cseppekben hull alá a víz s talaját nemcsak sárossá teszi, hanem sok helyen lábnyi magas vizet is áraszt abban. A csarnok végén valami 5 m. magasban egy *emeleti folyó*só nyílása látszik, mely azonban nem közelíthető meg. Ez a barlang *utolsó* csarnoka. Innen visszatérünk a főüregbe s innen fel a földre.

Közel jár éjfélhez, midőn szabadlevegőre érünk. Vezetőnk nagyot lélegzik, — ellenzése daczára (mert fél, hogy e miatt az ördög még inkább megharagszik) máglyába rakjuk rövidre égett fáklyáinkat a barlang előtt: hadd szálljon magasra az áldozat füstje.

Aztán tüzhelyünkhöz térünk, melyet a felébredt *Mojse* félelmében ez ideig folyton élesztgetett s ugy sem tudott elég meleget csinálni, hogy ne fázzék arra a gondolatra, miszerint minket az alatt a tenger sok idő alatt, míg benn voltunk, sorban szétczibáltak és megettek az *ördögök* s aztán kijönnek és őt is fel-falják.

Vastag fákat rakunk a tüzre, lombos fenyőfa galyakat helyezünk azokra; a száraz fenyőfa pattog, a lombok sisteregnek, mi pedig körül feküszünk a tüzet, mint valami fényes csillag sötét sugarai, hogy legalább féloldalunk ne fázzék; szikladarab a párnánk, száraz falevélre rakott zöld fenyő-galy az ágyunk, a fenyőfák lecsüngő lombjai és az azok között bekandikáló csillagos szép kék ég a takarónk. Aztán e Robinson-szerű állapotban hallgatjuk a románok rémes meséit e bar-

langról, mely az *ördögök, boszorkányok* tanyája (Peserea vagy Hudra Zmeilor, Pestere Zmeuluj) s azok a csontok az ördögök csontjai. Midőn ezek is elálmosodnak, csendes lesz minden, csak a fenyő pattog s a láng lobog és mi ebben a végtelen kietlenségben, e legfélreesőbb havasok tetején elmerengünk az édes *otthonról*, míg a fenyvesek susogó zúgása álmot nem borít kifáradt szeminkre

VII. A fenyvesekben, a Bulsa és Galbina völgyén.

Napfeljövétel a fenyvesben. Elindulás Oncsászárról. Az Alunapatak. Az Aluna-mező és barlangja. A Runku-ars. A Hév-Szamoson át. A mőczok. A Tomnatyek-tetőről. A Stina di piatra. A Retyiráton. A Balalis mező. A Gura-Mocsuluj. A Bulsa-vizesése. A sziklavár. Bulsa-patak völgye. A Galbina-völgye. A jégbarlang. A Galbina-patak.

Az *Oncsásza-barlang* előtti fenyők lahajló ágai s sziklakövek által képezett szállás elég ritka ahoz, hogy hűvös havasi éjszakán néhányszor felsejünk megigazítani a tüzet s reggel megelőzzük a napot felkelésében és csakhamar igyekszünk fel a barlang feletti sziklatetőre, hogy meglássuk, miként emelkedik fel a nap a szemközti — már Erdélyhez tartozó — hegy mögött s mily nehezen tud felhatolni az 1252. m. (3962 láb) magas *Vertopu* csucsára, hogy aztán fényes sugáiraival megzengesse a fenyők lombjait s oly andalító hanggal fusson végig, mely örömmel derítse az erdő minden lakóját, dalra minden madarát és ez enyhe napsugarak sorba csókolják a hegy minden fűszálát, úgy hogy azokon reszketve ragyognak az öröm-könnyek. Aztán mily illat, mily üde lég! . . .

Alig vagyunk képesek leszállani a sziklatetőről, pedig már indulnunk kell, hogy estvére *Petrószra* visszaterhessünk, még pedig más uton, mint a melyen jöttünk.

Bucsut veszünk regényes éjjeli szállásunktól és a *csontjairól* nevezetes *Oncsásza-barlangtól* s a barlang

mellett jobbra, északra térve, megyünk a vezető *pásztor-fiu* után keskeny s szédítő magas gyalog-uton, a sziklafal tövéen, mindig meredekebben, míg feljutunk a szikla tetejének megfelelő magaslathoz be az erdőbe, itt nyugotra térünk s meglehetősen járt, de köves uton haladunk előre s egy jó óranegyed alatt kiérünk az *Oncásza-mezőre*, a völgy déli oldalára.

Még egyszer széttétekintünk innen *Oncásza* pompás vidékén. Észak-nyugoti szegletében magasan emelkedik fel a fellegek felé egy kopár hegy-orom, melyet a *Piatra-Talhariului* kopasz sziklatömege várromszerűen koronáz; nyugotra a sok kiszáradt magas törzsű fenyőtől ijjesztően tarkáló fenyveseken felül északról délre félkörben húzódik egy magas kopár orom, délnyugoti szegletét a »*Beszélő-szikla*« (Piatra Greitor) zárja be, melyen erről a legsötétebb völgyben van a mi *tündér-tavunk*, a *fenyvesi tó* (Teu fana di fundu), a Bihar-hegység egyetlen, de bájos tenger-szeme; az azon félkör által bezárt völgyből jön elő a *Ponor-patak* elébb keleti irányban, de megyénk határán délre tér, hogy ne legyen kénytelen ezt hamar elhagyni; más helyen fenyves hegyek zárják be a vidéket s a hegyes sudaru fenyők a hegyek tetejét többnyire kopáron hagyják, mintha lecsusztak volna arról, míg az oldalakat és hegyhajlásokat pompássá, valami kimondhatatlan kedvessé teszik.

Kénytelenek vagyunk felmenni a *kolibához*, (mely pedig tudós emberek állítása szerint 1393 méter, vagyis 4407 láb) magasan fekszik, mert lovaink szerszámai ott vannak lerakva. Itt bevárjuk, míg kis mokányaink makranczos kedvvel magukra hagyják kötözni a nyeret s ekkor bucsut véve a pásztoroktól, felülünk lovainkra s megindulunk délre.

Alig 17 percz alatt egy völgy oldalára érünk le, egy kopár magaslatra, honnan festői kilátás nyílik egy 10 hegycsucs által képezett óriási völgyre, mely a hatalmasan felmagasodó *Gyalu-Kolczuluj* hegy tövéig terjed, hová a távolból tekint a *Mogura-Vunéta* hegyes csucsával.

A meredek lejtőn leereszkedve, egy 4—5 öl széles tiszta gyepon megközelítjük az *Aluna-patakot*, mely itt még alig csörgedezik, oly vékony, de mindig növekedik és szélesedik a szűk völgy által összeszorított mederben, melybe midőn leérünk, akkor halljuk csak, milyen beszédes kis *patak* ez, mint cseveg azokkal az apró és nagyobb sziklával, melyek mellett elmegy s mint felesel azokkal, melyek útjába állanak. Megkóstolva a patak üde vizét, áthágjuk azt s a jobb partján haladunk tovább, együtt a patak, hogy hallgassuk csevegését, mely oly kellemesen szól bele a fenyvesek zugásába, mintha csak minket csalogatna magához, midőn utunk betér egy-egy kevés időre a hegyoldalba, az ősfenyvesekbe, melybe néhol egy-egy csenevész bükk vegyül, láthatólag rosszul érezve magát itt a királyi fenyők között.

Mintegy félóra múlva egy hosszú tisztásra, egy gyeptető-völgybe érünk, mely a patak bal partján délkeletre huzódik s az *Aluna-patak* jobb partjából büszkén és festői szépen felemelkedő bükkal vegyes fenyvest, mely a csalódásig hű képe a *tusnádi-fürdőnek*; ez a hegy a *Gyalu-Kolczului* északkeleti oldala, pompás meredek hegyoldal, édes ellentéte a gyönyörű völgynek, melyet óriási sugár fenyvesek szegnek be a patak két oldalán s balról még a hegyoldalon is néhány ölnyire.

Beérünk ismét az *ősfenyvesbe*, melyet öldöklő

balta még soha nem érintett s mely oly bódítóan édes balzsamot lehel reánk, ábrándosan susog fülünkbe csodásan elbűvölő regéket. A kis patak újra elébünk kerül, jobb partjára megyünk át s egy letarolt térségre jutunk, hol a szélvész össze-vissza döntögette a magas fenyőket s azok oly rémesen és elszomorítólag fekszenek ott szerte-szét, mint az öldöklő harez halottjai a csata-mezőn s közzéjük egy-egy szikla vegyül, melyet kidőlésük közben összetörtek.

Ily szomorú előcsarnoka van a szép *Aluna-mezőnek*, mely a patak két oldalán szép puha füvel emelkedik fel a hegyoldalra. Midőn kiérünk e *gyepmezőre*, ennek északnyugoti szegletében, túl az *Aluna-patakon* egy szikla-omlást és barlangot veszünk észre, melyből kővér patak foly alá. Sietünk oda, átgázolva a kis *Aluna-patakot* s midőn néhány percz alatt a sziklához érünk, elhisszük, hogy ez a kis kitérés megérdemelte a fáradságot.

Az *Aluna-mező viz barlangja* igen érdekes. Észak-keletről délnyugati irányban egy 16 méter hosszú, 8 méter magas sziklafal huzódik, melynek keleti végét 3 méter széles egyenes sziklafal zárja be; tetejéről fenyőbokrok kandikálnak le; a szikla-fal alja 10 méter hosszúságban meg van hasadva s ez a kívül 1½ méter magasságot elérő üreg 5 méternyire megy befelé, folyton alacsonyodva egészen fél méterre, itt aztán kristály tiszta víz tör elő az üreg egész hosszában ugyan, de legerősebben zuhog mégis észak-keleti alján s midőn kiér a kiálló sziklatető által árnyékban tartott jég-hideg víz, a mohos sziklával beomlott 5 méter széles mederben zuhogva megy tova, még pedig gazdag folyásban. Ez a víz a *Ponor-patak*, melylyel az *Oncsászáni* találkozánk, mely a Mogura-hegy alatt befutott a hegy

mély és sötét kebelébe, hol megerősödve, tört át a mért-földekig tartó sötéten s itt ismét kijön a szabadba s befutva a sokkal kisebb *Aluna-patak* medrébe, egyesül annak vizével s mint széles patak csörtet tovább.

Az *Aluna-mező* vagy legelő még szintén elég magasban van (1098 méter vagy 3473 láb); az egyesült *Aluna és Ponor* két partjain terül el a gyönyörű fűvű bársony puha mező, gazdag széna-termő hely, egy része legelő. A jobb oldali magaslaton van egy *koliba*, mely előtt fekete zsiros ruhájú pásztorok állanak, bámulva reánk, mert itt ám ritkán fordul meg ember, kivált nem pásztor.

A völgyben kanyargó patakon néhányszor átmenve, egy elaggott, kiszáradt s összerombolódott fenyvesbe jutunk, melyet — a dülés irányából ítélve — a déli szél vihara döntögetett le ily szánandó módon. Szinte jól esik, hogy nem tart soká s beérünk a *Runku-ars* pompás tiszta völgyébe, melynek szép zöld és gazdag fűvel borított tisztását egész nagy kerekdedségében fenyvesek veszik körül s ezek háttérében magas hegyek emelkednek. A völgy közepén végig folyik a *Hév-Szamos*, mely a Fontina-Récséből nyugotról indulva, a völgy észak-nyugoti szegletén jön be s keleti végén hagyja el, magába fogadván előbb az *Aluna-Ponor-patak* egyesült vizét. A *Szamos* már itt oly erős, hogy 2 ölnyi széles mederben folyván, képes elhajtani a fűrész-malmot, mely itt reá van építve, még pedig a feldolgozott anyagból, azokból a jószagu fenyődeszka rakásból ítélve, a malom nem is tartozik a legkisebbek közzé. A ki nem tölti el *Oncászá*n az időt s fél ott hálni az Isten szabad-ege alatt, az ide szokott rendszeren jönni éjjeli szállásra, habár ez a barlanghoz épen 3 órányira esik; igaz, hogy ez sem sok kényelemmel

tudja ellátni az utast, de hát mégis csak van egy kis deszkaház s néhány szín, mely alá a deszkát rakják.

Néhány szót váltva a deszka készítő »móczok«-kal, keresztül gázolunk a *Szamos* szép tiszta vizén s üdvözetet küldünk tőle a szép Erdélybe, melynek határa — Gyurkucza felől — itt már közel van s aztán a völgy délnyugati oldalán felkapaszkodunk a *Dosu-varaság* oldalára, egy összedüledezett fenyvesbe, hol az erdélyi *móczok* (bizony, még Flore is olyan kicsinyléssel nevezi így ezeket az edélyi román atyafiakat!), tehát a móczok fenyőgerendákat vontatnak lefelé, még pedig igen egyszerű módon: szeget vernek a 2—3 öl hosszú fenyőgerenda végébe, ebbe bele akasztják az ökör »tézsláját« (a járom rudját), s úgy huzatják lefelé az uton, mely aztán szánka módra csúszik az ökör után. Minél felebb haladunk, annál szomorubb képe van az erdőnek, hol már nem annyira a szélvész, mint az emberi munka rendszertelenségének pusztítása teszi csuffá a bükkal vegyített fenyvest. Az erdő néhol bükkössé válik, míg fel nem érünk egy tisztás magaslatra, melyet három oldalról fenyvesek vesznek körül, déli szélén egy pompás üde vizü kristálytiszta patak fut végig, mely egy nagyobb magaslattól választja el s partjain pompás színű és óriás virágu kék-sisak virágok virítanak egyéb havasi virágok társaságában. E kis patak mellett letelepedünk, hogy elköltsük dél-ebédünket, mely ugyan nem áll egyébből: mint kenyér, szalámi és paprikás szalonna, de azért a párisi szakács sem tudna ennél jobbízű ebédet készíteni s aztán gazdag Zichy grófnak *érmelléki* híres borai között aligha van jobb ital, mint ez a patakka vált forrásvíz . . .

A kis patakon át egy sokkal magasabb tisztásra, a *Tomnatyek tetőre* érünk. Ah, mily meglepően szép,

mily festői kilátás van innen. Egy szép tiszta magaslat közepén vagyunk, melyen egy pár törpe fenyő-bokron kívül semmi sem zavarja a gyep-legelő pompás zöldjét; a magaslatot büszkén felnyúló sugár fenyvesek veszik körül, melyeket mélán zúgat a gyenge havasi hűs szél s hozzánk hozza bódító balzsamát; hátunk mögött szélvész által összedöntött fenyves korhadó fái között egy deszka *koliba*, pásztorok számára, mely előtt fa-karám áll, éjjeli tanyául a barmok részére s háttérében sötétlő fenyvesek fölött a *Mogura-Vuneta* sárga kopár hosszú orma; balról az *Oncászásai* kopár hegygerincez északról délkeletre húzódó félkörben roppan fenyves-hegyeket zár be s tetején a *Piátra-talháriului* sötét sziklája várromot mutat, túl ezeken az erdélyi magas hegyek húzódnak, melyekből büszkén emeli magasra fejét a *Vlegyásza*; keletről a *Szamos* folyó két partján egy hosszú völgy nyulik be *Erdélybe*, messze, messze, egészen a szem távoláig, határolva szép hajlássú hegyekkel, míg egy pár órányira hozzánk egy tisztásról az Erdélyben, Kolos-megyében levő *Gyurkucza* falu tornya és házai integetnek felénk barátságosan s ezen még erősebb a *Teuszerát fűrészmalom* hosszú épületei vannak lenni a völgy sötétében; délről egymásra halmozott felséges fenyvesek zárják be a láthatárt. Oly szép, oly magasztos tájkép ez, melynél szebbet ritkán gondol ki festő ihletett perczében is. Alig tudunk megválni e felséges látványtól

Felülünk ismét mokányainkra és délnyugoti irányban indulunk fel a *koliba* felé. Utunk igen meredek és nehéz. A *koliba* s mellette levő *karámnál* délnyugotra tartva, beérünk a szélvész által letarolt fenyvesbe, hol a derékban kettőtört gerendák össze-vissza keresztbe feküdve az uton, még rosszabbá, majdnem járhatatlanná

teszik azt a különben is csak gyalog-ösvényt, mely sok helyen van sziklakövekkel borítva; a tövestől kicsavart fák erős gyökerei ujjak közzé szorítva tartanak 3—4 mázsás sziklákat, miket dőlőkben választottak el az anya-szikláktól és mintha boszut akarnának állani rajta azért, a miért akadályozta gyökereiknek mélyebbre eresztését: még haláluk után sem bocsátják ki görcsösen szorító körmeik közül.

Nemsokára egy már jobb állapotban levő fenyvesen át tisztásra érünk, hol 3—400 öl mélység felett kopár sziklás hegyoldalon egy keskeny gyalog uton haladunk tovább és ez a szédítő magas ut, hol a lónak legkisebb botlása a mélységbe aláhulló felismerhetetlen hústömeggé zuzná testünket, hol a felrugott sziklakő lefelé zörgése halálsápadtá teszi arcunkat — ez a bátor emberre is valóban borzasztó ut egynegyed óráig tart óra szerint, de a félelem és aggodalom hosszú napnak tünteti azt fel, — — s aztán ismét vigasztaló fenyvesek közzé jutunk, melyeknek édes suttogása és élénkítő balzsama elfeledteti velünk a kiállott veszélyt.

Nemsokára aztán egy völgybe érkezünk le, a *Stina di piatra* gyönyörű nagy tisztásához, melyet elragadó fenyvesek vesznek körül; — szemközt velünk büszke fenséggel nyulik fel a lejtősen felemelkedő kopár hegy tetején a *Stina di piatra* 1265 m. (4003 láb) magasra tartva fenn a családásig hü várrom-szerű sziklával koszoruzott fejét, mely tömör sziklavár az egész Bihar-hegységben legtökéletesebb vár-alakkal bír, úgy hogy a szemlélő esküt merne reá tenni, miszerint e hegytetőn, ez ábrándos festői vidéken hős levente ősi lovagvára volt, mit századok erős vihara döntött romokba. A tömör *sziklavár* be van növe fenyvesekkel s nyugoti lejtőjén oly pompás sorban szállanak alá a fenyők le a

völgybe, mintha feljáró utat szegélyeznének. És milyen vidék! . . . Északnyugatra messze vonul a puha fűvel borított szép zöld tisztás s végre lehajlik az *Urso-li-patak* medrébe, mely fűrészmalomot hajt; a szeliden füstölgő fűrész-malom háttérét pompás fenyvesek képezik, ezek felett a *Piatra-Boghi* magas kopasz nyerge emelkedik, melyen áttekint a *Cornu-Muntyilor* hosszú kopár gerince.

A *Stina di piatra* sziklavárát félig megkerüljük s a mezőben egyenesen délre tartunk, hol egy jó óra-negyed alatt a tisztás nyugoti szegletében beérünk a fenyvesbe, azután ritka fenyővel benőtt tisztás következik, mely délre nyúlik, végén két roppant nagyságu, kissé tovább egy harmadik *hegy-tölcsérrel*, melyek után a puha zöld fű mintha csak ügyes kertész által volna oly szabályos egyenlő nagyságúra nyirva s bele remek gyanánt ültetett volna itt-ott egy-egy dísz-fenyőt s háttéréül azt a gyönyörű fiatal fenyvest, mely oly üde, oly vidám; zöldjéből csak itt-ott kandikál ki egy-egy fehérlő mészkő-sziklacsoport.

Ez a szép üde fenyves igen rosz sáros köves utat fed be sűrű árnyékával s talán épen dús lombjainak — melyek nem bocsátják be maguk között a nap szikasztó sugarait — lehet tulajdonítani az ut romlottságát. De nem tart sokáig ez az ut és kiérünk egy szép kerek térségre, a *Retyitára*; e pompás kis völgyet fenyves fogja körül gyönyörű körben s e kör közepéről felséges kilátás van a *Stina di piatrára*. Oly kedves *fenyves-mező* ez, hogy szinte fáj, midőn rövid 5 percz alatt elhagyjuk s ismét beérünk az őserdőbe.

Kopasz sziklák kerülnek elébünk, melyeknek omlásai nagyon veszedelmessé tehetnék a lovon ülést, azért leszállunk s a kötőféket átadjuk a vezetőnek, az

felkötí a ló nyakára s úgy bocsátja szabadon előre. Egy magtár-abrakért sem térne ki a rövid fejű kis ló a keskeny gyalog ösvényből s midőn szükségünk van reá, kiáltásunkra azonnal megáll. Az ut nehézségét, kellemetlenségét feledtetni akarja velünk a művészi természet s elkezd zugni a fenyves édes balzsamos illatár-ral, melynek bűvös hatása testünket is szellemmé teszi. . .

Keskeny tisztásra érünk ki, a *Balaléza* vagy *Balalis* szép mezejére. Balról egy mély völgy *Ponora* felé húzódik. Lefutunk a völgybe a *Gura-Ponorulujba*, hol alig 5 percznyi távolra egy pompás kis üde forrást találunk, vékonyat mint a nádszál, tisztát mint a kristály és üdét mint a harmat. Visszatérünk lovainkhoz s haladunk tovább az észak-nyugatra húzódó széles völgyön, melynek baloldalát sorban egymás mellett következő hegy-tölcsérek szegélyezik. Midőn végére érünk a *Balalis-völgynek*, előttünk kösziklás, sáros ut azt mutatja, hogy az erre boruló bükkök véget vetnek a fenyveseknek. Végig tekintünk azért még egyszer a szép völgyön, melynek zöld füvé puhább a bársonynál s oly tiszta szép, mintha gondos kertész-kéz minden gatz és bokrot kigyomlált volna közüle; végig tekintünk még egyszer a *fenyők* büszke sudarain, melyek oly méltóságoosan állják körül a szép mezőt; hallgatjuk még egyszer azt az andalító zúgást, melyet a fenyők hegyes tűlevelei között végig surranó szél oly fenséges öszhangzatban zenget; tele tüdővel szívjuk még egyszer azt az édes balzsamot, melyet a fenyvesek elbűvölőleg lehelnek reánk; örülünk még egyszer annak a kimondhatatlan édes érzésnek, melyet az üde levegő okoz: s aztán búcsút veszünk a szép, a festői *fenyvesektől*. . .

A szép *Balalis mezővel* elhagyván a *fenyveseket*, kösziklás, sáros uton haladunk tovább, mely majdnem

járhatlan. Itt már csak néha kerül egy-egy lenyő a bükkösben s látszik is rajta, hogy nem jól találja magát. Egy széles uton keresztül vágunk észak felé, kevésbé járt uton, hogy minél hamarabb érjünk a *Vále-Bulszulujba*, vagy *Bulsza völgyébe*. Szép magas bükkök vesznek körül; nyugatra térve az erdő egészen megfiatalodik s a fiatal fák közt csak itt-ott van meghagyva egy-egy óriási bükk, hogy nagyságára és szépségére például szolgáljon a fiatal nemzedéknek s az utókornak.

Elérjük a *Gura-Mocsulujt*. Egy nagy kerek kaszáló, henőve illatos füvekkel, mely azért tágult csak ki oly szép kerekre, hogy mindenfelől megmutassa azt a gyönyörű kilátást, mely őt körülveszi. Délről erdővel fedett mészköves sziklahegy mellett egy mély völgy nyulik be délnyugatra, melybe a hegyek redőkbe szedett függöny módjára lefolyni látszanak; nyugatról túl a hegyeken, a hegyes *Mogura* emelkedik; északról a kopár *Poltyinet*, melyből leomlani látszik a *Troka* pompás lejtője s mellette mindjárt a fiatal bükkök körül a *Mataringa* fehér sziklája integet felénk.

Tovább haladva bükkösbe jutunk, melynek szélén szép kaszáló lehajló közepén fák árnyában csermelyszerű folydogáló patakkal s festői kilátással a környező hegyekre, a *Pityeleluj* és *Piatra-Bulszuluj* szikláira, a kaszáló magaslatán s lenn a *Flaj-patak* partján levő faházakra és a nyugatra a *Bulsa* felé húzódó völgyre.

A *Flaj-patak* keskeny mederben, de mindig gyorsított léptekkel igyekszik nyugatra, hogy minél előbb eljusson a pompás *Bulsa-völgybe* s a kaszáló végén elérvén azt, belefut az északkeletről jövő *Bulsa-patakba*.

Pompás vadregényes völgy fogja körbe a *Bulsa-patak* két partját, melyet leomló sziklák tesznek ne-

hezen járhatóvá és az a csalit, mely magasra burjánzik fel az általa kedvelt talajban. A víz medrét sziklakövek borítják, végtelen öröme a *pisztrángoknak*, melyek itt találják legbiztosabb hazájokat, távol minden emberi zajtól. Jobbra térünk s a víz folyásával szemközt haladunk felfelé a völgyben. A hatalmas *Pi-atra-Boghi* mint elpusztult lovagvár elpusztíthatlan romja emelkedik ki az erdőből s magas falában nagy barlang-üreg tátong, mintha ez lett volna kapuja a sziklavárnak, lejtője leomolva a völgybe. Az ut még keskenyebben s nehezebben járhatóvá válik, de midőn egy jó negyedóraig haladunk, néhányszor keresztül menve a sziklaköveken zajongó *Bulsa-patakon*, fáradtságunk bőven van kárpótolva az által a felséges *vizesés* által, melyet itt találunk,

A *Bulsa-vizesése* legszebb az egész Biharhegységben. A *Bulsa-patak* balpartján magas sziklafal által van bezárva a keskeny völgy, egy hegykatlan; a merdek fal gyanánt felemelkedő egyenes szikla 10 méter magasban meg van hasadva s befelé menő kőpadot vagy lépcsőt képez, e lépcső felett egy másik s e felett harmadik, negyedik és ötödik lépcső látszik az alig 4 láb széles falhasadékban, melyet két oldalról sziklakövek szorítanak össze. Ezen sziklahasadékon bővizű *patak* rohan le s egyik lépcsőről a másik lépcsőre omlik fehér habokká zúzódnva, míg az 5 fokozatos esés után a 10 méter magasból alá omlik a sziklafal alatti medenczébe, melyet az erős vizesés már ölnyi mélyre vájt. Oly felséges látvány ez, midőn a nap fénye millió sugárban tükröződik vissza a fehér habokban, — oly bűvös zúgás-morgás ez, mely megállítja magát a gondolatot, csak a szívet dobogtatja erősebben s az erekbe lehel zsibbasztó édes érzést! . . .

A *vizeséstől* még tovább haladunk felfelé, többször keresztül a nagy sziklakövekkel telt medrű patakon, de egy negyedóra alatt pompás üreghez jutunk. Ez a *Bulsa-üreg*. A *Bulsa-patak* északkeletről rohanván lefelé, egy nagy sziklafalba ütődik, mely nem engedi őt az általa választott irányban folyni tovább, ezen úgy feldühödik a kis szilaj patak, hogy teljes erejével rohan a sziklafalnak s most már oly üreget vájt azon, hogy annak hossza 90 m., mélysége 16 m. s magassága elől 13 m. Tehát a lágyvizű folyó a kemény sziklakő vas kebelén ily óriási rést ütött hosszú évtizedek tolytonos munkájával, mely bizonyosságot teszen arról, hogy a kiktartás sikerre vezet. Innen már nem messze van a patak eredete, mely egy szikla alól jön ki.

A *Bulsa-patak* forrásától visszatérünk, egy tekintet vetve még a *Bulsa-üregre*, mely a pisztrángoknak oly pompás palotája, — a felséges *Bulsa-vizesésre*, mely a tündérek kertjéből van ide lopva: s igyekszünk elérni a *Plaj-patak* torkolatát, a hol az a *Bulsába* szakad.

A Plaj-patakon át egy szikla-szegletnél a Bulsa balpartjára kerülünk s itt 5 percnyire találjuk ezt a rettenetes sziklatömböt, melynek szélessége 300 m.; magassága 200—250 m., mely bástyatoronyként mered fel az égbe, mutatván a *Teremtő* hatalmát, kinek alkotásai bámulatba ejtik az embert; az egész óriási sziklafal egyenes, csupán délnyugoti kerek bástyatoronyán van egy *erkély* forma kiálló rész, fenn a roppant magasban, hová a szem is szédülve emelkedik s ezen *erkély* alatt a szikla tövében van egy kis üreg; a szikla óriás lábait a *Bulsa-patak* zugó vize mossa, mely a fal délnyugoti végénél számtalan vizesést alkotva fehér habokban hull be a roppant kövek közzé, itt ott *kék tavakat* alkotva; e pompás tavak között mégis leg-

felségesebb az, mely vagy 15 méternyire lejjebb esik hozzá s melynek 5 óriás szikla-darab által mederbe fogott vize *kék*, mint a legszebb májusi ég. Aztán ugy zuhog, morog ez a száz meg száz vizesést képező patak, oly festői vad szépség az egész! És mintha ez a hely volna kijelölve a festő számára felvételi pontul: ide látszik legszebben a rettenetes szikla szegletén az a *kettős torony*! A *Bulsa sziklavára* felséges rettenetességében már maga megérdemelné az idejövételt, ha az egész *Bulsa-völgy* nem volna is oly festői szép. Így pedig vétkezik, a ki erre járva, e felséges tájt meg nem látogatja . . .

E pompás völgyön lefelé egy fűrészmalomhoz jutunk, hol a víz medre nagyon kiszélesedik s rövid félóra alatt a *Bulsa-patak* balpartján együtt haladva a víz folyásával, pompás szép vidéken, elérjük a *Bulsa-patak torkolatát*, hol az a *Galbinával* egyesül, hogy aztán lételt adjon a hatalmas *petrószi-pataknak*, vagy (a mint némelyek mondják) *petrószi Körösnek*.

A *Galbina-völgye* is nagyon megérdemli az utazó figyelmét. A *Bulsa-patakon* átmenve, a *Piatra-Káluluj* tövén a *Galbina* jobb partján vezet az út felfelé, — majd átkerül a tulpartra, hol sziklafalra kell felkapaszkodni a patak összeszorulása miatt, melynek medrét óriási szikladarabok borítják. A fárasztó ut nehézségeit feledtetni igyekszik velünk az a pompás gazdag növényzet, mely édes illatával üdíti fel lankadó izmainkat; az erdős *Budeas'a* hegykatlan és a *Cornetu* nyereg megmászása után ismét lekerül az út a *Galbina* völgybe, melyet a *Gordu* és *Ponor* pompás erdős hegyoldalai foglalnak felséges keretbe. A völgy kétszer is kitágul, megint összeszorul, járhatlanná lesz, az út kénytelen ismét hegyre kapaszkodni fel, ennek végével

szép magas gyepes fensikra tér, hol a patak tulpartján 60 m. magas pompás sziklafal emelkedik: a *Piatra-Galbina*, melyben megközelíthetetlen barlang-üreg látszik. Lehajlik az ut egy erdőbe s ennek meredek lejtőjén le a patak medréhez, hogy meg lehessen látni azt a felséges *vizomlást*, melyet a borzasztó sziklahasadékon lezajongó Galbina patak okoz, — aztán ismét nagyot kell kerülni festői vidéken a patak kiömléséig a *Isbucu la Galbină*-ig, hol a *Piatra-Isbukului* sziklafal alól tör elő a *Galbina* patak, egy alig 1 m. magas és 6 m. hosszú üregből és egy 6 m. széles 10 m. hosszú medenczébe esik s onnan indul ki rohamos útjára.

E *Galbina* eredetéhez nem messze van a *jégbarlang*, ez egyetlen jégbarlang Biharmégyében, keletre a *Mogura-Székától*, hová őserdőn keresztül vezet az ut. A *jégbarlang* bejárata nem valami szép, tulajdonképen nem is portálé, hanem egy 3 m. széles 5 m. magas hasadék. Már az előcsarnokban *jégtömeg* van; ezután következik egy 12 m. hosszú, 5 m. széles s valami 14. m. magas csarnok, ez már igen szép, azt gondolná az ember, hogy hirtelen téllé változott át a természet s az húzta be jéggyűrűvel a csarnok falát méternyi magasra a talajtól. Ezek a jégcsapok és gyűrűk csillognak aztán ragyogón a fáklyavilágnál! A *jégcsarnokból* $2\frac{1}{3}$ m. széles nyíláson keskeny hosszú csarnokba jutunk, mely 5—6 m. magasságban 40 m.-re megyen befelé a sziklában, néhol igen szép kőtej-alakulatokkal díszítve. Az egész barlangban jéghideg levegő uralkodik...

Visszatérünk a *Bulsa* és *Galbina-patak* egyesüléséhez, melyek oly haraggal rohannak egymásra, hogy a nagy küzdelemben inkább mindegyik lemond saját nevééről, csak azért, hogy a másik ne diadalmaskodjék

felette s aztán kibékülve *petrórszi-patak* név alatt egyesülnek s az egymásba olvadó két szilajpatak nagy széles mederben rohan lefelé a sziklakövek között, számtalan sok, gyönyörű vizzuhatagokat képezve s megtöltve az alacsonyabb partokat a legfinomabb porzóul használható fehér-sárga-homokkal. A jobb parton, néhol széditő magasban ugyan, de mindig lefelé haladunk, a hegy hajlása szerint kanyarogva. Alkonyatkor egy felésgesen szép, talán az egész patakban legszebb víz zuhataghoz érünk: 7 m. szélességben, 18 m. hosszúságban legalább is $1\frac{1}{2}$ m. vastagságu víztömeg, tejhabbá törik a roppant sziklákon. Utunk mindenütt a borzasztó meredek parton vezet, melyet néhol a jobb oldalon 3—4 m. magasra emelkedő sziklafal tesz keskenynyé; a patak tulpártjából széditő meredekséggel égbenyúló hegyek emelkednek, melyeket karcsu bükkal vegyes fehérhaju nyírek borítanak; előttünk a *Moguricse* halomszerű hegy sötétlik.

Mire a *Moguricse* tövéhez érünk s keresztül megyünk a *Poeny-patakon* (mely itt ömlik bele a petrórszi patakba, vagy mint némelyek nevezik Galbinába), már egészen besötétedik, talán azért, hogy lássuk, miként gyulnak ki a pásztortüzek egymásután a zuhogó patakon túl az erdős hegyek tisztásain; a pásztorfiu félkönyékre dől kifordított bundájára a tűz mellett s oly mélabúsan fújja furulyáján azokat az ábrándos melódiájú román dalokat, hogy fehér juhái is körülállják őt...

Megszakadoznak a fellegek, csillagok tűnnek elő az égen, a sárga hold felbukkan a hegyek mögül, a patak zuhog...

Beérünk Petrórszra...

VIII. A mogurai és kis-kohi barlang.

A Toptyel-patak mellett. A nyir-cserjésből. A kis-kohi korcsmánál. Mogura község. A mogurai fiu és öltözete. Hegyen völgyön. A mogurai barlang. A hármás terem. A nagy kerek terem. Az óriás csarnok. A tündérek szökő-kutja. A trón. A disz terem. A tündér-tó. A világos golyó. A sárkány-barlang. A hétfejű sárkány halála. A Tyifo-patak völgye. Uttalan utakon. A kis-kohi barlang.

Az idő meglehetősen előre haladt, midőn valahára elindulhattunk a »fő hadi szállásról« *Petrósról*, hogy megvizsgáljuk megyénk egyik legismeretlenebb barlangját, a *mogurai-barlangot*, mely még tüzetesen felkutatva és leírva nincs.

A *Toptyel-patak* szikla kövekkel borított medre mellett, a víz folyásával szemközt keletre térünk a jobb parton, de alig 5 percz múlva egy *kecske-hidon* (mely egy jól roszul megfaragott gerenda keresztül fektetve a vizen) a tulpartra kerülünk, hol ünnepi diszbe öltözött gyermekek állanak kinn a kapuk előtt, kik átalában kedves arczuak volnának s sok egészséges van közöttük, — de ha a szülők drága pénzen vennék a vizet s nem ott folya el kapujok előtt a gazdagvizü patak : még akkor is gyakrabban kellene fürösztetni és mosdatni őket, kik ugy látszik csak sátoros ünnepen részesülnek a víz tisztító és üdítő hatásának jótéteményében. (Milyen kár, hogy azok a papok, kik ugy elkinnozzák a testet a folytonos *lélek-tisztító* böjttel, nem predicálnak a test tisztán tartásának üdvösségéről is néha !)

Petrósz hosszú utcájának keleti végére jutván, az utolsó ház mellett jobbra egy 2 fogu létrán keresztül megyünk a sövénykerítésen, mely a mezőt a falutól elválasztja s itt a mezőben balra hajolva nem sokára apró nyír-cserjésbe érünk, hol szép kilátás nyílik észak felé a mindennek felett uralgó *Cornu-Muntyilor* kopasz tetejére s a többi összehalmozott hegyekre, melyek északnyugatról az erdős *Vurvul-Fericse* hegyes kúpjában végződnek, míg észak keletre a *Tataroi* mezős csúcsa füstölög, — a délre kanyarodó hegyeket a *Mogura* magas teteje zárja be, a honnan látszik kiindulni délnyugatra az a hosszú, szép völgy, melynek a Fekete-Körösön túl levő oldalát változatos hegylánczat határolja Vaskóhtól le egészen nyugatra, hol a völgy fák közé rejtett faluinak sorát a messze kifehérlő büszke *Tárkány* s aztán végül Belényes zárja be, elmosódott hátterében a *pokolai* magaslattal. A nyír-cserjésben igen kellemes utunk van s vidáman haladunk *Kis-Koh* felé, a hová egy óra alatt megérkezünk.

Hogy a Kis-Koh délkeleti végénél levő korcsma is tele van néppel, mint ezek a román vidéki korcsmák majd mind, azt természetesnek fogjuk találni, ha tudjuk, hogy Vasárnap van s a nép többnyire innen megy a templomba s ide tér vissza tömegesen templom után. De bizony mi elégnek tartunk annyi időt tölteni itt, míg vezetőnk bepálinkázik s akkor tovább folytatjuk utunkat. A korcsmához közel egy kis egykerekű vízimalmot hajt a patak, mely a vasárnap daczára most is úgy zakatol, hogy tág orsói szinte zörögnek bele; e kis malom mellett egy hágsón felmegyünk délre s a szántóföldeken át egy óranegyed alatt elérjük *Mogura* falut, dombos lapályon, a hasonló nevű hegy tövében.

Mogura község építkezés tekintetében épen nem

tér el a többi e vidéki román faluk építkezési modorától, habár e részen keletről ez a legszélső falu Erdély mellett; a házak épen oly rettenetesen meredek tetējűek, mint más helyen, a ház berendezés némileg tisztább s itt ott kinyitható ablak is van némely házon, habár kémény itt sincs divatban, — a házak majd mind be vannak kerítve s itt ott nagy sasos kapukkal ellátva; az utca egy magas hosszú domb oldalán két sorban nyulik végig. A lakosság általában szépek mondható: román jellegű arczczal, ragyogó tüzes fekete szemekkel, magas, habár többnyire vékony termettel, de azért vannak közöttük erős izmos termetűek, méltó mintái egy szobrásznak. Nézzük csak ezt a 18 éves fiut, ki felszólítás nélkül csatlakozik társaságunkhoz s barátságosan beszélget velünk azon a gyorsan forgó nyelven, melyet csak az ért, a ki megtanul e'lebb románul (mert bizony az *állami nyelv* még itt nem tett semmi hódítást, pedig *Jován* a leggazdagabb emberek egyikének a fia).

A ki *Jovánt* derék, izmos szép *fiunak* nevezte, aligha nem volt igaza. Egy hosszukás, telt piros arczot arányos nagyságu egyenes orr oszt kétrészre, mely alatt vér-piros ajkakkal ellátott kis száj, hófehér fogakkal, — mandulametszésü szemei feketék mint az éjféli és tüzesek, mint a parázs; domboru homlokára göndör fűrtökben omlik alá hosszú selyem hajának egy része, mely feketébb a hollónál, befedezi erős vastag nyakát s széles vállain hullámszik körül; széles domboru melle és telt vastag gömbölyü karjai roppant erőre mutatnak, szűk vászon ruhája sejteni engedi az izmos termetet, míg a bocskor rövid szára szabadon hagyja az erős vastag telt láb-ikrát (melyért balet-tánczosokat irigység ölne meg). Öltözete is figyelmet érdemel: fején élő-

virág-bokrétával díszített kerek-kalap van fennálló magas széellel, — bárány bőr mellénye veres és zöld szíronyos sulytásokkal úgy ki van czifrázva, hogy a bárány bőr fehérjéből alig látszik valami kevés, — vászon ingének nincs semmi gallérja, a helyett azonban ujjnyi szélesen veressel és késsel szépen kivarrott szegélyben végződik, — az ingnek a nyaktól, hol galanddal van összekötve, a mellközépig érő hasitékja két oldalon szintén ujjnyi szélesen ki van varva veres és kék himzéssel, valamint a szűk kezelőjű vagy »pántu« ingujjak végei is, mik szintén galanddal vannak összekötve, az ingujjak kezelőjétől a karon fel a »karöltőig« a varrás mellett végig apró lyukak vannak tűzdelve; — »*gatyája*« szintén vászon s oly szűk, hogy majdnem megfeszül izmos termetén, — két oldalt ez is ki van varrva apró lyukakkal egészen végig, alól pedig a térdig érő »*gatyá*« alján ugyanezen tűzés körül megy; — bőrbockorának rövid szárát csíkos gyapju-szövet kapcza képezi, mely körben futó keskeny szíjjal van vastag lábszárára tekerve . . .

Igy van felöltözve a »*szép Jován*«, kinek ruhája mutatja, hogy mily munkások és szorgalmasak a román *nők*, kik ily óriási kézimunkát fordítanak a férfiak öltözetére. A magukéra még többet, úgy hogy gyakran látni román nőket, kiknek *ingválluk* nemcsak elöl számtalan helyen, hanem még hátul is ki van gazdagon hímézve és varrva . . .

Mogura déli végén az utolsó háznál egy kopár dombra kapaszkodunk fel s ennek délnyugoti oldalán haladunk, gyönyörködve a szép kilátásban, melyet a három oldalról erdővel körülvett pompás völgyben *Nyágra* füstölő házai s köztük az egyszerű torony nyújtanak. Csakhamar azonban egy mély völgy mellett

az erdő szélén az út kétfelé válik: az egyik jobbra a sűrű erdőbe kanyarodik be, másik egyenesen megy tovább, melyet bokrok vesznek körül, mígnem beérünk a bükkerdőbe. Alig haladunk 10 perczig, balról az utunk mellett végig lehajló völgy tulsó oldalában egy barna szikla-falat látunk, melyben 3 meter nagyságu *szikla-hasadék* tátong felénk, zuhogó patak vizét nyelvén magába. -- Utunk újra kétfelé válik egy sziklacsoporthoz, mi a jobboldali uton haladunk keletre s egy kis tisztáson át beérünk az erdőbe s aztán egy másik gyeplégre, honnan pompás kilátás nyílik délkeletfelé a körben menő magas hegyekre, a mély völgy tulsó oldalán meredek uton kapaszkodunk fel az ősi bükkök között, hol fáradtságunkat a hegyoldalon ácsorgó pásztor öblös tölökjének bömbölő hangjával akarja elűzni s az árnyat tartó óriás fák szinpadí függöny gyanánt nyílnak szét, hogy megmutassanak egy szép *tájképet*, egy völgyet, melyből balról kopasz sziklafal, jobbról erdős hegy emelkedik fel meredeken, a völgy végén *Szegyestyel* falu házai csoportosulnak össze s tul ezen a vaskohi völgy terül el. Tovább haladunk most már a hegy keleti oldalán, hol egész oldalakat csupán nyír borít be. Utunkat mindkét felől szélesen szegélyezi a fehér faju nyír, melynek jobbról a lejtővel együtt alacsonyuló tetején keresztül szép kilátás van a mélyen lehajló völgyre s az abból a tul-oldalon felemelkedő magas hegyekre, mögöttünk a *szegyestyei* völgy sziklafala zöld keretbe van foglalva az erdők által. De csak haladunk előre, egy kis patak mellett kerítéssel lépünk át, a mely kerítés gazdag kaszállót választ el az erdőtől s a meredek oldal tisztaságán nem sokára egy *kolibát* érünk, körülrakva hegyes tetejü szénaboglyákkal, -- azután mindjárt elfogy a kaszálló, bozotos bokrok lépnek helyére épen akkor, mi-

dőn a völgy tulsó oldalán már egymásután emelkednek ki a meredek sziklafalak a völgy közepén csörgedező kis patak medréből. A bokrok nőnek, elzárják a kilátást egészen, mi meredek sziklaköves uton csendesen, szeges botjaink segélyével ereszkedünk lefelé s a bokrok között tett 10 percnyi ut után, épen délben megérkezünk a *mogurái barlanghoz*.

A *mogurái barlang* a völgy baloldalán, a völgy mélyében zúgó kis szilaj Tyífo-patak jobb partján, valami 100—120 m. magasban van, meredek lejtő felett s a barlang kapuja délre néz, szemközt a völgy tulsó oldalából roppant meredekséggel 1460 méter magasra emelkedő *Ruginósa* gömbölyű csúcsával. A gyalogut a barlang kapujához vezet, hol az ősi gyertyánfák félkörben kerítik be a barlang előtti kis tisztást s apró sziklakövek szolgálnak pihenő helyül. A kapuja oly szabályos, épen mint a *meziádi* barlangé, mintha csak műépítész óriási erővel óriási tehetséggel építette volna ily pomás ívezetben; a kapu ürege 10 méter széles, 6—7 méter magas, a mely felett 16—20 méter magas sziklafal emelkedik, szabályos arányban vonulva le az üreg mellett két felől. Akkor csodálkozunk csak igazán a barlang szájának szabályos *ívezet alakján*, midőn belépünk rajta s 15 m. hosszúságban megyünk befelé az előcsarnokban s azt tapasztaljuk, hogy a talaj síma és egyenes s midőn látjuk, hogy az előcsarnok oldalfalai szabályosan, alig észrevehetőleg szélesednek kifelé 12 m.-re, — boltozata pedig — mely óriási vastag cseppkövekkel van díszítve — megtartva a félkörív alakot, oly csendesen hajlik le 2 méternyire, hogy alig lehet észrevenni s e lehajlásban végződik a valóban ritka szabályosságu *előcsarnok*, melynek hátulsó kapuját a két oldalból előre ugró nagy vastag cseppkövek képezik.

Az előcsarnokból egy, az egyenesen menő főüreg-től jobbra (északra) hajló *félkör-terembe* jutunk, melynek szélessége 9 méter, hosszúsága 15 méter, boltozata kettős kupolában emelkedik fel s itt-ott óriási nagyságu cseppkövek csüngenek alá róla. A főüregből — mely az előcsarnok nyíl-egyenes folytatása — balra *hármasterem* van. Az első 14 méter hosszú, 10 méter széles nagy terem, melynek közepén 2 óriási vastag cseppkő magánosan csüng le a magas boltozatról s ezeket apró cseppkövek veszik körül, mint álló csillagot a bolygók, mintha csak bámulnák azok nagyságát s azért volna-nak rakva erre a sötét égboltra, hogy kicsinységök az óriások nagyságát még inkább feltüntesse. A *második terem* — mely ebből balra nyílik — egy 15 m. széles *kerek terem*, melynek kerek kupola gyanánt magasan felemelkedő mennyezetének közepéről egy ropant nagyságu *kőcsillár* csüng le, melyet a szebbnél-szebb csudás nagyságu szürke cseppkövek számtalan tömege pompásan vesz körül, mint királyt az udvar. E terem jobboldalán $1\frac{1}{2}$ m. magasban egy felfelé menő üreg van, melynek belső oldalát vizomlás gyanánt lefolyó fehér cseppkövek díszesítik. Cseppkő-oszlopok által díszített, magas hegyes ívben végződő kapun — melynek tetejéről 2 hosszú cseppkő csüng alá — belépve, a 8 m. széles, 10 m. hosszú *harmadik termet* érjük, mely balról magas csúcsban végződik s alig látható boltozatáról nagy cseppkövek nyulnak alá, — jobbról pedig szép sorban 7 oszlop áll, melyeknek közei vastag cseppkövekkel vannak díszítve és mindjárt a 3 első oszlopot egy fehér cseppkövekkel megrakott félkörben hajló hátsó fal köti össze s együtt egy gyönyörű kis fülkét alkotnak, — ez után egy második, utánna egy harmadik nagyobb fülke következik, pompásan felcizfrázva alácsüngő

cseppkövekkel. E terem hármasszlop által képezett gyönyörű kapuján belépve, balról egy $3\frac{1}{2}$ m. széles, 4 m. hosszú, 2 m. magas igen szép, cseppkövekkel díszített terembe jutunk, mely csúcsosan emelkedik fel s belőle 3 kedves kis fülke nyílik. Visszatérve, balról egy *hármass* fülkét érünk, melyek 4—5 m. széles alaphól 2 m. magasan kereken emelkednek fel s kerek kupolában végződnek, szép fehér cseppkő kárpittal vonva be mindenütt, hogy annál nagyobb álmélkodással töltsék be a lelket a természet bámulatos *alkotója* iránt, ki a föld gyomrában is oly elragadó pompával tudja felékesíteni azokat az élettelen köveket s itt sem tesz kivételt a természet általános törvénye alól, mely minden alkotásában bizonyos *rendszert* követ. Ez a *hármass-terem* fényes bizonyossága a természet csudálatos *rendszerének*, melynek következtében az egymásba szakadó hármass nagy terem példájára az apró termék és fülkék is mind *hármassával* alakultak s a *hármass* szám valóban mindenütt pompásan van keresztülvive.

Midőn a nagy hármass teremből a főcsarnokba visszatérünk, a hármass terem elsőjének jobb oldali (északnyugoti) szegletében egy alig méter nagyságu nyílást veszünk észre, melyen bizony csak hasonmászva tudunk keresztül hatolni, de megérdemli ezt a ruhakopást és fáradságot az a *két* egymásbanyíló, 3 m. széles, $2\frac{1}{2}$ m. magas *kerek terem*, melybe e szűk út vezet. mert a két kupolában végződő mennyezet közepéről lecsüngő nagy kőcsillár, az oldalakról alácsüngő apró cseppkövek s az egész terem *fehérsége* valóban gyönyörrel tölti be a lelket. Hiszen oly szép minden, mintha csak tejjel volna leöntve s az fehér lenék a falon, boltozatou, a boltozat pompás csillárján s a cseppkövek vékony csapjain!

A hármás terem után a főcsarnokba térünk, mely a boltozatról függöny gyanánt lehajló vastag cseppkövek által mintegy külön teremmé van alakítva, egy nagy *főcsarnoki teremmé*, melynek hossza 16 m., szélessége 10 m., mennyezetéről roppant vastagságn cseppkövek csüngenek alá, — balról óriási nagyságu cseppkő magánosan ereszkedik le, — jobb oldalának elején és végén két borzasztó erősségű tömör oszlop emelkedik fel, mintha csak az egész boltozat sulya reá nehezednék.

Ezen keresztül jutunk a *nagy kerek terembe*, mely szintén egyenes vonalban van a főüreggel. Ez egy 46 m. szélességű impozáns terem, melynek boltozata tömördek csillár-cseppkövekkel van borítva, oly roppant nagyságu csepp-kövekkel, melyeknek lezuhanásával megrendülne a föld. A *nagy kerek terem* legközepén óriási oltár gyanánt állanak a századokon át növekedő stalagmit-csoportok, melyek felett alig látható magasan emelkedik fel a rengeteg nagyságu kőcsillárokkal megtömött kupola. Ez a barlangnak az elfogadó terme, vagy helyesebben *temploma*, mert baloldalán egy 7 m. hosszúságu vastag cseppkő mint valami *orgona* ereszkedik le az oldal fal magas boltozatjáról s ez alatt nagy kerek stalagmit kup módjára igyekszik fölfelé, — mögötte $\frac{1}{2}$ m. magas falon 3 m. széles, 4 m. magas, 14 m. hosszú folyó nyílik, mindenütt pompás fehér cseppkövekkel díszítve, mintha az *orgonához* tartozó *ének és zenekar* részére volna oda építve. E folyosó bejáratának másik oldalán egy pompás tömör *szószék* áll, melyet egy 4 m. magasságu, szabályosan kerek, rovátkos sziklaoszlop (stalagmit) képez, felette $1\frac{1}{2}$ m. vastagságu felséges szál cseppkő alkotja a mennyezetet. A *szószék* mögött egy 4 m. szélességű tágas üreg nyílik s a lejtős talajon felmenve, egy fokozatosan leszálló kerek

termet érünk, mintha csak a szószék felséges belső ürege volna, — itt a hoszan lecsüngő cseppkövek által határolt másik terembe jutunk, egy 5 m. nagyságu néyszögű terembe, melynek jobb oldalában egy csucsos cseppkő-oszlop csoport 2 m. magasra emelkedik; végén felmászva egy 4 m. hosszú lejtős falon, alacsony folyosó kettős kis fürkéhez vezet, melyekben víz van.

A *szószék* mellett leszállva a földszintre, két cseppkő-oszlopot találunk egymás közelében: az egyik csak fél már, a másik pedig töredezett, de hatalmas és szép mindakettő, mintha díszítményül akarnának szolgálni annak az utánuk következő roppant *alcoven-szerű* csarnoknak, mely ölnyi magas talajon *homoru* tükör módjára mélyed be a szikla oldalba, egész belseje pompásan feldíszítve szépen fehérlő cseppkövekkel, melyeknek folytonos csepegése mutatja, hogy élnek azok a növekvő csapok.

A nagy kerek terem jobb oldalán (mindig a bemeneteltől számítva) egy pompás oldal-fülke mellett szép függöny gyanánt lefolyó cseppkövek egy másik termet választanak el, egy 16 m. hosszú, 10 m. széles homályos terem, melynek egész fala kopasz, nincs rajta semmi díszítmény. Midőn végére jutunk, akkor látjuk, hogy ez tulajdonképen csak előcsarnoka a barlang legnagyobb csarnokának: az *óriás-csarnoknak*, mely innen jobbra nyílik.

Az *óriás-csarnok* hosszúsága 263 m., szélessége 15–20 m. között váltakozik, magassága bolthajtás szerűen emelkedve a sötétségben vész el. A mint belépünk az *óriás-csarnokba*, már mindjárt az első kép csudálkozásra bír: a roppant magasból két óriás nagyságu *virágcsokor* csüng lefelé, mintha koronája akarna lenni annak a jobb és baloldalon levő, 2 hatalmas *szikla-*

várhoz hasonlító cseppkő-oszlop csoportnak, melyek közül a baloldalinak valóságos hegyes tornya és temploma van erős magas sziklatömbre építve s mögötte hosszú hármassal oszlop felett mintegy 3 méter szélesen áll ki s csüng le egy borzasztó vastagságú, 3 méter hosszú cseppkő, melynek oldala mintha vékony szálakkal volna hozzá fűzve az alatta álló kupolás sziklahegyhez; jobbról a várrom mellett egy 2 m. nagyságú oszlop igyekszik felfelé, hogy mielőbb elérje a felette csüngő szép nagy cseppkövet, mely őt táplálja, — míg háttérét rovátkos oszlopok töltik be. Midőn 36 méterre haladunk lefelé az *óriás csarnokban*, melynek talaja — mint az egész barlangé mindenütt egyenes és tiszta, ismét egy *várrom* forma cseppkőoszlop-csoportozatot találunk, magasra nyúló tornyokkal, melyeket 56 m. távolban egy másik hasonló követ. Itt már a csarnok szélesedik, talaja sok helyen rovátkos, $\frac{1}{2}$ m. magas és széles szabálytalan négyszögű apró medenczék egymás mellé illesztve, melyek négy ujjnyi széles *kötejjel* bevont *fodros párkánnyal* vannak segélyezve, egyikbe másikba víz is van.

Ez utóbbi várromtól jobbra a csarnok oldalában bemélyedést veszünk észre s midőn erre térünk, fáklánk egy szabályos boltívezetű nagy fülkét világít meg s midőn méternyi lejtőn felmegyünk a fülkébe, akkor látjuk csak, hogy ez tulajdonképen egy másik terem, egy felséges terem, tündéri látvánnyal, melyen megáll a szem, nem mér pillantani, elámul a lélek, nem dobban a szív sem, úgy fél hogy eltűnik, a mi előtte van. Egy nagy téres fülke jó messze bemélyed, egész mennyezetét *homoru* hajlását, minden falazatát *hófehér cseppkövek* számtalan csapjai ragyogva díszítik, — a talaja síma, csupán közepén van egy pompás *medencze* öt-

szögü alakban, a síma talajon lábnyi magasan áll a medencze fala, melynek felső része 5 ujjnyi szélesen fehér tejkővel van fodrosan beszegve, — belseje lemélyed körül 2 lábnyira, és telve van vízzel, üvegként átlátszó nem mozduló vízzel, kristálytő-vizével, úgy hogy nem is hisszük, míg meg nem érintjük, hogy csakugyan víz az. És hogy a mennyország legszebb képe legyen, a tündér-királyné legkedvesebb helye: a láthatlan tündér művészi ihlettel *szökőkuttá* tévé ez égi szép tavat, egy 4 lábnyi magas és egy lábnyi vastag cseppkő-oszlopot tett a tő-közepére, egy *tündöklő fehér* felséges *oszlopot* a melynek pompáját hang ki nem mondhatja, toll le nem írhatja, ecset nem festheti, csak bámulni lehet! Hiszen a ki látott *fehér stalagmitot* — a barlang gyémántját — a fénytől ragyogni, behintve csillogó fehér zuzmarával, gondolja hozzá a néma tő tükörét, melynek közepéből magasodik fel az teljes pompájában, tündéri bűbájban, — a lobogó fáklya fényét reá veti a kerek oszlopnak millió gyémántjára, az pedig letekint csendes tő tükrére, mely a sok csillagot visszaragyogtatja: — annak lehet csupán némi kis fogalma e *tündér-szökőkut* bűbajos voltáról. . . . Közelében van egy másik kis *tő*, hasonló medenczében s felette pompás fehér cseppkőves fülke . . . Bátran elmondhatjuk, hogy ez nemcsak e barlangnak, hanem a *megyei összes barlangoknak egyik legszebb részlete*

Visszatérve az *óriási csarnokba*, tovább folytatjuk utunkat, míg nem elérjük a csarnok végét, hol egy pompás *trón* áll, tejjel beöntött rovátkos oszlopok félkörébe fogva, felette alácsüngő fehér cseppkövek millió csapjai képezik a pompás mennyezetet, előtte pedig 4 méternyire egy magános stalagmit-oszlop emelkedik, mintha őrt állana a trón zsámolyánál s az osz-

lop felett a láthatlan magasból egy csokor cseppkő csüng alá, mintha virágot bocsátanának alá a láthatlan szellemek a győzelmesen trónjára visszatérő hősnek. A trón mellett keskeny folyosó van jobbról, mint ha valami titkos kijárás volna, — a folyosó oldalát pompás vizzuhatag borítja — — — megkövülve s belőle apró cseppköves-fülkék nyílnak.

A *trón* előtt meghajlik az óriás csarnok, mely addig egészen északi irányban haladt s nyugotra tér, illetőleg itt balra egy másik nagy terem, az *utolsó nagy terem* kezdődik, melynek a trón melletti szélessége 13 m., magasságát pedig legfeljebb azok a czinczoló szárnyas-egerek ezrei tudnák meghatározni, melyek a beláthatlan magasban egymásba csimpalygózva himbálódznak s növelik azt a roppant nagyságu kerek *guánó* halmot, mely e terem elején áll, elfoglalva az ut nagy részét s a melynek kerek alakja arra hagy következtetni, hogy fen a magasban kerek kupola van, melyben azok a szárnyas-állatok tanyáznak. Tovább haladva előre a majdnem egyenközü csarnokban, 75 méternyire egy várromszerű cseppkő-oszlop tömeget érünk, hol a csarnok megkeskenyedik s megnyitja előttünk a barlang *dísz-termét*.

E *dísz-terem* szépségéről csak annak lehet fogalma, ki látta hazánk legszebb barlangjait, mert ennél szebbet sehol nem látott. A *dísz-terem* várromszerű cseppkő-oszlop csoporttal kezdődik, melyen 2 hegyes torony áll, — ehez 7 m.-re egy pompás csonka-oszlop s mellette egy másik felséges oszlop áll, mely fokoztatott rovátkokban — mint egy fehér pizai-torony — felnyulik a fehér cseppkövek miriárdjaival díszített magas mennyezetig. Azt gondolnánk, hogy már ennél felségesebb barlangi részlet nem is lehet, de midőn 6 m.-re

előrehaladunk s a terem közepén meglátjuk azt a magánosan álló felséges oszlopot s mögötte azt a fehér sziklatömböt, mely felett kerek mennyezet áll apró s nagy cseppkövekkel díszítve: ekkor látjuk csak, hogy még az elragadó pompában, a természet kimagyarázhatlan bájában is van fokozat. Hiszen minél tovább megyünk e disz-teremben, annál felségesebbé válik az, — a falak fehérek, gazdagon megrakva cseppkövekkel. Az utolsó középoszloptól 4 méternyire ismét egy elragadóan szép fehér ragyogó, csillogó oszlop, mellette millió cseppkő csapból álló mélyen lecsüngő *hófehér* mennyezet. Itt egy tündéri kert legszebb virágágyához méltó, fehér tejkővel fodrozott párkányzaton fellépve nem tudunk kifejezést adni elragadtatásunknak a látottak felett. Három méternyire keskenyedik össze a terem s 14 m. mélyen megyen befelé s e fehér és egyenes talajból balról 6 m. magasan — a csarnok egész hosszában *fürtösen* foly le a megkövült vizzuhatag, melynek fehérre tört duzzadó habjait esés közben gondolatnál rövidebb idő alatt állítá meg a *Mindenható* parancs szava, hogy a nézőben ámulatot keltsen s imádásra indítsa őt a megfoghatatlan *isten* alkotó erő iránt. E tündéri szépen ragyogó csillogó, szemképráztatóan fehér csarnok félkörben végződik s végén egy 3 m. széles, 4 m. magas meredek lejtő pompás üreghez vezet, melynek bejáratát 2 nagy fehér cseppkő képezi; nehezen lehet ugyan ide feljutni, mert a lejtős fal szintén megkövült vizeséssel van borítva, de felérve megfizetve látjuk fáradságunkat, mert egy tejkővel bevont csinos kis folyosót érünk, mely keskeny és alacsony folyosó 5 m.-nyi hosszan vezet bennünket befelé, egy ismeretlen, senki által nem látott világ felé, — de a folyosó végén meg kell állanunk, mert itt falmeredek-

séggel megy le a szikla 4 méternyire, medrét képezvén egyik felől annak az örökhomályban levő rejtélyes *tónak*, melynek vizét még nem zavarta semmi élőlény s az ott áll mozdulatlanul, bámészkodva fáklyánk világára, hogy miként mernek azok a reszkető sugarak leereszkedni hozzá s csókolni még érintetlen arczát, melyben eddig csak a sötét éjjel tündérei gyönyörködtek . . . Ugy fáj, hogy nem tudunk leszállani az örök sötét tóba, ebbe a megfejthetlen rejtélybe! De bizony ahhoz a merészségen és vágyon kívül létra és csolnok is szükséges volna, mert ezek segélye nélkül könnyen életével lakolhatna a kísérletet tevő abban a mély vízben, mely oda lenn csillámlik s a beledobott kő csobbanásával árulja el mélységét . . .

Visszatérünk azért a *dísz-terembe*, s egy édes pillantást vetve még a felséges környezetre, a fehérségtől ragyogó falakra, a bűbájosan csillogó zuzmarás oszlopokra, melyek méltók volnának a mennyország csarnokába: igazán erőt kell venni vágyunkon, hogy — emlékül egy kis ragyogó fehér stalagmitot véve magunkhoz — visszaindulhassunk a barlang ezen legpompásabb terméből. Midőn csonka oszlopig érünk a díszteremben, egy megfejthetlen vágy arra késztet, hogy ez oszlop mellett térjünk be egy kissé, jobbra. Nehány lépés aztán indokolttá teszi a vágyat. A barlangok egyik megmagyarázhatlan csudája áll előttünk. Ez a csonka oszlop jelző-oszlop akar lenni arra, hogy a mi mögötte van, az egy *talány*, felségesen szép talány, melynek megfejtésében a tudomány még csak kontárkodás, de a melynek megnézése nélkül e pompás barlang ismerete hiányos. Egy lejtős oldalu fehér cseppköves sziklafal áll egy fülke-forma szegletben, mely 8 m. szélességű talajból emelkedik fel 7 m. magasra, hasonlóan egy rop-

pant nagyságu fehér »boglya-kemenczéhez,« — a hol midőn felmegyünk, a bámulat fog el bennünket, annak a szabályos ötszögü 6 m. széles medenczének láttára, melynek gyönyörű egyenes »kávája« 5 ujjnyi szélesen fehér fodros kőtej párkányzattal van körül szegélyezve, felségesen, mint ezt alkotni csak a *természet* művészi keze képes, — ebben a *medenczében* félőlesnél mélyebb kristály tiszta vizet, egy *tündér-tavat* találunk, melynek partja oly felségesen szabályozott fehér sziklából áll, belől egyenes, kívül cseppkövekkel díszítve, oly elragadó szépen, minőt művész utánozni nem volna képes, — felette megfelelő kupola emelkedik a sötétségbe vesző magasba, — alatta 4 m.-re lejjebb ismét másik, hasonló alaku és medrü kisebb medencze, talán azért, hogy ha a felső medenczéből alácsapna a víz, ez felfoghassa azt, — lejjebb megint egy harmadik még kisebb medencze s aztán lenn maga a talaj számtalan kis szabálytalan négyszög alaku, fodros fehér szélű, egymás mellett kanyargó apró medenczékkel mint összefüggő rostélylyal van díszítve. Mikor, hogyan alakult e *tündéri tó*? — honnan jött bele az a nagy s kristály-tiszta víz, melynek nincs egyentlen lakója sem? — kap-é az táplálékot s honnan? — mindezek oly kérdések, melyekre a legszigorubb vizsgálódás sem adhat feleletet, mert sem nem csepeg a felette levő sziklafal, sem patak vagy ér befolyásának nincs semmi nyoma. Tündérek építették tündérek számára tündéri szépen, gyarló földi ember előtt megérthetetlenül . . . Ne kutassunk azért eredménytelenül, gyönyörködjünk meglepő bűbájában s aztán ha szemünk kifárad az élvezetben: hagyjuk el az elbővülő helyet s induljunk kifelé a barlangból.

Midőn az óriás terem végére jutunk, a bejárata melletti várromot balra hagyva, másik nyílásán aka-

runk kijutni s mikor a boltívezet forma üregegen átlépünk, meghökkenve állunk meg: úgy látjuk, mintha a kerekkepű *hold* jönne velünk szembe s valóban gondolatainkat kell összeszednünk, míg felismerjük, hogy az a tányérforma nagyságu világosság nem valami lidércz tűz-golyója, hanem a barlang főüregének végére jutottunk s az a fény-golyó a barlang száján beható világosság, mely míg végig ér a majdnem 190 m. hosszúságu főürege, ily kis kerektségbe foglalja össze sugarait, melyek mindig nagyobb kört keritenek, minél közelebb jutunk a barlang szájához. Midőn elérjük a barlang száját s óránkra tekintünk, azt tapasztaljuk, hogy *4 teljes órát* töltöttünk a barlangban, pedig kevesebbnek tetszett egy óránál. De nyugodt lélekkel be is vallhatjuk, hogy sem szabályos portálé, sem talaj símaság, sem cseppkő alakulatok tekintetében nincs szebb — habár nagyobb van is — mint a *mogurái barlang*...

Elhagyva a *mogurái barlangot*, keleti irányban, a szűk völgy baloldalán tovább folytatjuk utunkat, — lemegyünk a völgy közepén folyó *Tyifo-patak* medrébe, — de nem sokáig megyünk a nehéz köves uton, csak addig, míg a tulparton egy nagy kopasz sziklakökhöz érünk, ezzel szemben közuhatag között kis patak csergedez le a meredek hegyoldalán: ennek medrét választjuk nehéz utunkul s midőn nem épen mindennapi fáradtság után feljutunk addig, a hol az a sziklából előtűnik, balra térünk s mindjárt előttünk áll a »*sárkány-barlang*« (Pesserea Belauru), vagy a mint a vidékiek még gyakrabban nevezik: a »*Koliboi*.« Ez tulajdonképen nem is barlang, hanem egy alig képzelhető nagyságu sziklamélyedés, egy *óriási fülke*, hasonló egy gömb homorú negyedrészéhez, melynek sötét sziklafala szürke csikokkal van végig lefolyva, mintha zebra-bőrrel volna beterítve.

Az impozáns üreg nyugotra néz; kihajló ernyője alatt — mely 14—18 hosszú tért tart szárazban — néhány beomlott sziklakő s hátuljában egy kis rövid szűk sziklahasadék, mely azonban nem járható. Az egész üreg rettenetes nagyságával imponál.

Rege is van róla. Rut *hétfejű sárkány* lakott ez üregben, mely még akkor mélyen benyult a hegy alá, az örök sötétbe. Nagyon félték tőle a hegyi pásztorok, féltették nyájukat, még jobban magukat, de legjobban mégis kedves babájukat, mert ez a csuf sárkány csak úgy hagyott békét a mekegő nyájnak, reszkető pásztoroknak, ha szép leányt vittek neki áldozatul, jól összekötözve, a barlang szájához. Szegény *Aniczára* került egyszer a sor, a szép *Aniczára*, *Tógyer* kedvesére, — de *Tógyer* egy éles fejszét vett kezébe és keresztbe fektűt a barlang szájába, oda hol az összekötözött Anicza remegve várta a rettenetes sorsot. Sárkány észrevette a Tógyer szándékát, hogy az a fejszével ő ellene készül: hát mély álmot küldött Tógyer szemeire, olyan buta álmot, hogy míg az ott alszik, átvihesse rajta Aniczát magával, be a mély barlangba, örök temetőbe. Meg is ragadta már a szegény Aniczát a hétfejű sárkány, sikoltott az, szegény, de Tógyer csak aludt, nem is hallotta azt, — szóval ébresztette, kézzel rázogatta, oly kétségbeesve rimázkodott neki, hogy mentse meg őt a kegyetlen sárkánytól, — de Tógyer nem ébredt, mintha halva volna; a sárkány nevetett, Anicza könnyezett, úgy hultak könnyei mint a zápor-eső; a a kétségbeesés egy csepp égő könnye ráesett az alvó Tógyernek arczára és a nagy szerelem legyőzte a bűbájt, a varázslat megszűnt, Tógyer felébredett, dühösen felugrott, a sárkányra rohant s hét kemény csapással hét fejét levágta, kedves Aniczáját megszabadította; —

a vonagló sárkány oly nagyon vergődött, döngette a sziklát óriás farkával, hogy az egész hegység megreszketett tőle, az üreg beomlott s őt oda temette . . .

Ez a »sárkány barlang« nincs messzebb, mint egy jó negyedórányira a *mogurai barlangtól*, hová a hegyoldalban — anélkül hogy völgybe kellene menni — el lehet jutni. Mi azonban azon az uton, a hol jöttünk, ismét leereszkedünk a *Tyifo-patak* medrébe s tovább folytatjuk utunkat a víz folyásával szemközt. Szerencsénk, hogy mostanában nem volt sok eső, mert különben nem tudnánk megjárni a völgy ezen legérdekesebb részét. Pedig kár lenne, mert ez valami pompás vadregényes vidék! A völgy annyira összeszorul, hogy szélessége alig nagyobb 1–2 méternél, melyből két oldalról roppant magas sziklafalak emelkednek, majdnem egyenesen s néhol mintegy egymásra hajolva és e *sziklahasadék* 78 m.-nyi hosszan tart s itt egy kis hajlásban pompás *vizesést* találunk, mely 7 m. magasról csörgedezik alá. A hasadék tágul, mi annál inkább észrevehető, minél tovább megyünk, — s midőn vagy 70 métert haladunk a vizeséstől, egy sziklaüreg zárja be utunkat, egy csarnok, melynek sziklafalai alig állanak távolabb egymáshoz 2 méternél s 16 m. magasra emelkedik fel szédítő függőlegesen, mely falaknak nincs egyéb boltozatja a szép kék égnél. Ezentul már nem járható a vadregényesen szép festői völgy, a *Tyifo-patak* völgye . . .

Visszatérünk a *mogurai barlang* útján a völgy feletti tisztás kolibához s onnan egyenesen Kis-koh felé vesszük utunkat. Hegyre fel, völgybe le, kevésbé járt uton haladunk északra, míg leereszkedünk a *sulesti völgybe* és hogy még nehezebb legyen utunk, az eső megered; beállunk egy juharfa alá, hogy legalább lélek-

zethez jussunk s ekkor eszünkbe jut N. A. *barátunk*, ki a petrószi hegyek nehéz utait hallva, a megérkezést követő reggelen visszatért Váradra, mondván: »*Sokkal kényelmesebb lesz nekem mindezt elolvasni majd otthon a kanapén végig nyugtózva, csibukkozás közben.*« Igaza volt, mert csakugyan kényelmesebben lehet erről az utról olvasni, mint ezt megtenni.

De hát *Vaszali* (igy hívják ezt a kis-kohi cicero-net) nem rossz akaratból, hanem időkimélésből vezet bennünket ily járatlan utakon, hogy minél hamarabb elérjünk a *kis-kohi barlanghoz*, hová végre kifáradva, átázva, estve félhét órakor meg is érkezünk.

A *kis-kohi barlang* a legegyszerűbbek közzé tartozik megyénkben, kivált a *mogurai barlang* látása után. Egy erdős hegyfok — mely Kis-Kohra néz — déli oldalában lejtős zöld domb felett magas sziklafal emelkedik s ebben csúcsban végződő kettős nyílás van, melyekhez északról még egy harmadik nyílás járul, tehát *hármás bejárata* van a barlangnak. A *főnyílás* — melyből bővizű patak csörgedez ki — balról van s 2 m. széles és 4 m. magas; ezt 4 m. széles szikla-oszlop választja el a *második bejáratától*, mely valamivel kisebb; a *harmadik nyílás* 5 m -re esik ehez, de ürege nagyon be van omolva sziklával, úgy hogy alig járható.

A *kis-kohi barlagnál* valóban alkalmazható az a közmondás, hogy »minden ut Rómába vezet,« mert akármelyik kapuján megyünk be, csak egy helyre jutunk, két hatalmas barna cseppkő által díszített nagy *közös terembe*, melyek mögött balról magasan emelkedik fel a mennyezet, hol a sötétben számtalan sok *denevér* vinnyog, megrémülve fáklyánk a léghuzam által lobogtatott lángjától. E közös teremből 2 üreg indul befelé a hegybe; egyik jobbra, mely alacsony s nem is valami

érdekes, — a másik balra, mely legszebb része a barlangnak, szép barna cseppkövekkel, de az ismét két ágra szakadó folyosón nem messze lehet haladni, nemcsak a szikla-darabok miatt, melyek talaját borítják, nemcsak a víz miatt, mely itt néhol már térdig ér: hanem a mennyezet miatt, mely annyira leereszkedik, hogy egészen a víz színéig ér s a tovább hatolást lehetlenné teszi, mit a zuhogó széles patak sebessége eddig is nagyon megnehezít. A barlang tehát nem mutat fel valami nevezetességet, de mindenesetre megérdemli a megnézést s különösen megérdemli a *barlangi-rovar-gyűjtők* figyelmét és barlang alakulását látva teljes okunk van remélni, hogy a szakértő ásatások a barlang sötét zugában őskori állatok csontjait tárnák fel

Bucsut véve a *kis-kohi barlangtól*, a *Vale-patak* balpartján igyekezünk a kis *Sulesten* keresztül Kis-Kohra, onnan vissza *Petrószra*, hogy a barátságos erdőszlaklakban kipihenve magunkat, holnap ide hagyjuk *Petrósz gyönyörű és a megyében legérdekesebb vidékét* . . .

IX. A sergesi barlang és vidéke.

Az oláh »forspont«. Telkesd. A sergesi völgy. A vaddisznók ellen. Az Irtásu Buki. A Reu-patak völgyén Az ős-bükkök. A sergesi barlang. A feliratos bükk. A régi huszárok. Az antrodoci herczeg. Az utolsó Frimont gróf. Pestere felé. A mókus. Izsópallaga. A mészhegyek alatt.

Nem mindig a széles és egyenes országuton kell járni annak, ki valamely vidéket alaposan meg akar ismerni, mert akkor nagyon hamar készen van utjával, de bizony ismeretei is nagyon egyoldalúak. A ki pedig a »*Királyerdőt*« — megyénk ezen felséges erdőjét — meg akarja közelíteni, bizony annak le kell mondania az egyenes és jökarban tartott országuatról.

Mi azzal az elhatározással indulunk ki a *nagyváradi vasuti indóháztól* a magyar-keleti vasuton, hogy a Király-erdő vidékén tekintsünk szét s F.-Vásárhelyen átfutva, midőn *M.-Telegden* megáll vonatunk, leszállunk. S már itt vár bennünket az állomás előtt a »*forspont*« vagyis keskeny oláh szekér, illatos szénából készült puha ülése letakarva szép fehér »hammos-sal« (lepedővel), *Vaszali* pedig — az erdőcsőszök egyenruhájában, puskával — jön elébünk, bemutatja magát, hogy őt a *sergesi főerdész ur* küldte elébünk, mert a szekeres — habár a legvagyonosabb s bíró viselt ember a faluban — nem tud *magyarul* s aztán néhol az ut is olyan, hogy felfér egy kis segítség, mely a szekér dülését ellensúlyozza, — azután elveszi táskánkat, felteszi azt s felsegit minket is a szekérre, melynek nem

levén »embersége« (a mint nálunk nevezik a »felhérczet,« vagyis a hágsót), bizony csak a tengely végére, aztán a küllőre s a kerék talpára kell lépni s úgy behencseredni a szekérbe. De a mint fen vagyunk, azt tapasztaljuk, hogy a friss széna-ülés igen kellemes, mert nemcsak puha, hanem a mellett még jó illatja is van.

És megindulunk *Serges* felé.

Átmenve a vasuton, egyenesen déli irányban tartunk s egy mocsáros mezőn át mindjárt cserjésbe érünk, hol az apró bokrok közzé fiatal tölgyek vegyülnek. Az utról épen nem tetszik meg, mintha legközelebb várának erre a *főispán* ur ő méltóságát, mert akkor talán csak egy-egy lábnnyira betöltenék ezeket a kottyánókat, hol bizony a szép és barátságos képű *Vasza*linak ügyességét nagyon is igénybe veszi a szekérnek jobbra balra ugrálása.

Alig telik el több valamivel egy negyedóránál, midőn elérjük a legelső falut *Telkesdet*. A ki valaha egy valóságos *oláh-falut* látott megyénkben, annak felesleges magyarázni a falu építési módját, a házak alakját és berendezését, mert azok mind és mindenben hasonlítanak egymáshoz; a házak Telkesden is magas meredek tetejűek, többnyire zsuppal fedve, de a falu vagyonosabb állapotára mutatnak a zsindelyes és cserepes házak. A házak előtt csoport számra ácsorognak a szép fehér »csepű-haju« s nem csunya arczu félmeztelen gyermekek, kacsintgatva fel a sok birsalmafa félig érett gyümölcsére. A kettős keresztű sugár fatorony — rendes sokás szerint — árczczal nyugotnak fordulva magasan felkapaszkodik a meredek tetejű házak közül.

Telkesdet hátmegett hagyva, irtott erdőbe érünk, hol az ut nemsokára kétfelé válik: a bal Vircsologra,

a jobb pedig Sergesre vezet ; ez utóbbin haladunk s egy mély völgy szélére jutva annak tulsó oldalán felkapaszkodunk a szép, vidám és életerős *tölgyes* cserjésbe, a »*Koszmonyásza*« hegyre, mely már a *sergesi* határhoz tartozik. Fiatal erdő az egész, hol csak azért magasodik fel egy-egy élete virágában levő, magnak hagyott pompás tölgy vagy cser, hogy példányul szolgáljon a körülötte egyenes magasra nőt szép fiatal erdőnek. Oly felséges üdeséget lehelnek ezek az eleven cser és tölgy lombok a levegőbe, melyet szépen nyíló erdei virágok ezrei édes illatárral töltenek be. Néhol egy-egy hajlás gyönyörködő szemünket sötét zugolyba vezet be, hol a kétoldali fák egymáshoz közeledése és az összeérő fák lombjainak egymásra hajlása oly festői homályba burkolják a tisztás völgy végét. Most ismét kétfelé válik az ut a szép fiatal erdőben : jobbra *Szurdok* felé, balra *Serges* felé tér. Ez utóbbin maradunk, mindig délnek haladva, lassan de folytonosan emelkedő uton. Kierünk egy tisztás völgyre, mely szép táj kép gyanánt nyulik nyugotról keletre : jobb felől egy kis völgy tulsó partján *Szurdok* két sor háza huzódik délről északra, tul rajta lenn a völgyben *Kopacsel* éles tetejű házai közzül kiemelkedik a *Gróf Frimont-féle* csinos urilak, a hosszú szép völgy közepén a *Vale-Seszu* tulsó partján *Serges* két hosszú sor háza kamposbot módjára nyulik végig, kanyarulatánál csupán egy rövid uteza megy délre, mintha csak hátterül akarna szolgálni a jegenye fák közt barátságosan füstölő *erdész-laknak*, mig a falu keleti vége felé a hajlásból idegenszerűleg emelkedik ki az *állami népiskola* magas épülete, büszkén tekintve a mellette félénken sirkeresztek közé húzódó kis fatoronyra, az egész völgy tulsó részét a »*Királyerdővel*« egybe olvadó erdőségek zárják

pompás keretbe, melyen a zománczot az egymásra boruló lombos erdők szelid halom módjára kellemes gyenge hajlásai képezik.

A magaslatról kanyargó uton ereszkedünk le a *sergesi völgybe* a *Vale-Seszu* patak medréig s ennek kis fahidján átmenve, már a faluban vagyunk, melynek széles utczája meredeken emelkedik fel a patak völgyéből, míg a falu közepén 4 szép jegenye fa között feljutunk a dombon levő barátságos *erdéslakba*.

Az utas — mindig oly bizalommal közeledik az *erdéslakhoz* bárhol is, hiszi, hogy ott szívesen fogadják s e feltevésében nem is csalatkozik. Itt is oly bajrátságosan fogadnak, hogy a belépéskor már teljesen otthon érezzük magunkat . . .

Még az az ezüst sugáru hold is, mintha csak hízelegni akarna nekünk, oly teljes pompájában kél fel az *élesdi* hegyek mögül s megvilágítja az egész vidéket, hogy körültekinthessünk az erdéslak magas tornáczáról az egész vidékre, a mély völgyekből kiemelkedő magas erdős hegyekre, melyek tág körben homályba vesző sötét keretet képeznek körülöttünk. Majd sötét felleg forr fel a Királyerdő felől, szaladva fut keresztül az égen, reá tolul a holdra s beborítja annak nagy lapos tányérját, csupán azért, hogy a szerteszét a hegyek oldalán felcsillámló pásztor-tüzek annál szebben csillogjanak. A regényes pásztor tüzek mellett egyszerre csak éktelen kopogások vonják magukra figyelmünket, mintha mindenfelé Nagy-Péntek köszöntene be s a harangok elmentek volna Rómába s helyöket a kerepelők foglalták volna el ; aztán egy-egy veres tűz-golyó száll fel a levegőbe, mint valami kísérteties bolygó tűz s egyet kalimpálódzván a sötétben, rendetlen félkör utat írva le, reszketve hull vissza a földre. Azt hihetnénk, hogy

a boszorkányok gyűlnek össze arra a kerepelésre. Azonban a csősz megmagyarázza, hogy ez az egész tűzjáték nem egyéb, mint óv-intézkedés a vad disznók ellen, melyek falka számra jönnek le a *Királyerdőből* a tengeri földekre s összevissza pusztítják a tengeri csöveket, azért a tengeri csőzők kolibájok előtt 2 rudra deszkát kötnek fel s azt kalapálják oly irgalmatlanul, hogy visszaüzzék a vad disznó-falkákat s ha azok nem respectálva ezt az épen nem a sugáruti új operaházba való zenét, rárontanak a tengerire: akkor tüzes üszköket dobálnak azok után s úgy kergetik őket. Ezek a tüzes üszkök futkároznak oly kísértetiesen a sötét éjszakában . . .

Nyugodni térünk, hogy reggel korán indulhassunk a Királyerdő felé, megnézni a *sergesi barlangot* . . .

Alig hallgat el az a lázasan gyors szavu esengettyű a *sergesi* fatoronyban, mely az öt órát adja tudtára az ébredezőeknek s már mi fen ülünk azon a békességben élő házaspárnak is elég keskeny, puha széna ülésű szekeren s az előlről vezetett, oldalról fogott, hátulról hajtott két »csábé« megindul velünk Serges délre nyuló utcáján végig. A faluvégén a cigánykunyhókat elhagyva déli irányban egy szép fiatal cser-erdőbe érünk be, hol egymásra hajló csergallyak pompás diadal-kaput alkotnak egy kis kerek tisztás előtt s hogy zene is legyen hozzá, itt-ott egy-egy kis madár elkezdi vidám reggeli énekét. (A többi szárnyasai a kellemes erdőnek most cserélnek téli ruhát s ez a prózai dolog megakadályozza őket költői dalaikban. Hej, de más is az erdő tavaszon, de sokkal derültebb, zajosabb akkor midőn az egész természet életre ébred, mint most, mikor sirjába készül!). Ez a fiatal erdő mint ha örülne az utasnak, egymás után alkotja a diadalkapukat, most egy kissebb, majd egy

terjedelmes kerek tisztás előtt, melyet »*Irtásu Buki*« név alatt ismer a legtisztább magyar szót is oláhos végzettel ellátni szerető lakosság. Az *Irtásu Buki* egy nagyobb kerek tisztás, jobbról mély völgybe hajlik le s ott erdőben végződik, melynek magas fái csak sudaraikkal tekintenek fel hozzánk, azért, hogy látni engedjék a felettük emelkedő erdőséget, a mely mögött a völgy tulsó partjával együtt fokozatosan emelkedik egy másik cser-erdő s e pompás hármassal kereten felül Szurdokon s a hegy tisztás (két oldalt erdővel koszorúzott) hajlásán át a messze távolban látszik *Nagy-Várad* pompás látképe, sötétlő hegyeivel, ragyogó tornyaival, kéken füstölgő gyárkéményeivel. Valóban az *Irtásu Buki* méltó hely egy festő számára, ki kellemes szelid erdőből pompás és hatásos tájképet akar festeni . . .

Elhagyjuk a tisztást s bemegyünk az erdőbe, mely csakhamar szép fiatal bükké változik, nádszál egyenesen felmagasodó fákkal; későbbben fehérhaju nyírfák és rezgő-levelű nyárfák vegyülnek a fiatal bükkösbe s koszoru gyanánt itt-ott egy karcsu cser, melyek egymással versenyezve igyekeznek minél közelebb jutni a mindent éltető naphoz.

Egy órai ut után kitérünk a *viresologi* határra, hol délkeletre fordulva folytatjuk utunkat keskeny és kevésbé járt uton s egy óranegyed alatt ritka nyírbokrokkal borított hegyoldalon lassan ereszkedünk le a völgybe, melyet elpusztult erdő maradványaival, ugynevezett *utó-erdővel* borított hegyek vesznek körül s a völgy mélyében találjuk a haragosan szaladó *Vale-Kodruluj* patakot, melynek nagy kövein keresztül döcögve szekerünk a hegy másik oldalára kapaszkodik fel, hol roppant nagyságu homok-kövek nehezítik utunkat. De hát a rossz hegyi utakért rendesen szép vidék

nyújt kárpótlást. Mi is megkapjuk e jutalmat, midőn leérünk egy valóban szép völgybe, hol szemben velünk a tekintélyes *Ciklu*, mely mellett balról a *Kopil*, jobbról a vastagfejű *Moguricsa* tekint elő a háttérből, hátunk mögött a vézna nyír bokrokkal tarkázott kopár *Sermás*, jobbra tőlünk a *Medisor*. Ebben a völgyben haladunk egy negyedóraig, mogyoró, nyír és vizes helyet szerető fürtös makku éger fák között (melyeknek lehántott haját a gubások használják fel a guba-festéshez); aztán egy vidám, jókedvű s izmos kis hegyi patakot érünk, a *Reu-patakot*, melynek völgyében szép kis tisztás nyílik, mintha csak táborozó helyül rendelte volna a természet. Ebben a gazdag fűben szívesen ellegelésznek ökreink, míg mi gyalog megyünk a barlanghoz.

A hol az emberek utat nem készítenek, ott a természet a patak medrét jelöli ki az utasnak ösvényül. Mi is a *Reu-patak* medrét választjuk ösvényül s szemben haladunk a víz folyásával, gyönyörködve annak szikla-kövek közt csörtetésében. Egy félóra mulva gyorsan emelkedő uton a *Ciklu-hegy* oldalán térünk fel jobbra, mely ut meglehetősen fárasztó: de mérésekeli melegünket azok a százados ős-bükkök, melyeknek nád-egyenességgel emelkedő felső sudaráig elfárad a szem s vastagságuknak átöleléséhez három nagy ember hosszú karja is alig volna elég. Ezek a pompás ős-bükkök még nem ismerik a vas és üzlet-ember romboló hatását s ha itt-ott keresztül van dülve utunkon egy-egy csodálatos hosszúságú és vastagságú óriás-fa, azt is csak századok korhasznolták úgy el, hogy aztán egy erős vihar végig fektesse ott a többiek lábainál gazdag erdei fű és falevél ágyból készült ravatalra, hogy ott pórladjon el lassan, oszolja alkatré-

szeire és még halálával is használjon megmaradt társainak.

Egy félóráig haladunk ez *ős-bükk*-erdőben, mindig felfelé, apró hegy-tölcséreket hagyva jobbra balra, midőn egy háromszögű mély völgyhöz jutunk, melyet a *Ciklu* és *Kopil* hegyek össze jövedele alkot. E szeglet meredek oldalán leereszkedünk s előttünk áll a *sergesi-barlang*.

A *sergesi-barlang* felől a legtöbb utas tévedésben van, azt mondja s hiszi, hogy *vircsologi-barlang*, — pedig hát ez nem áll, mert a *barlang Serges határán*, a *Ciklu-hegy* alatt van és Sergeshez tartozik; Vircsolognak nincs barlangja.

A barlang nagy szikla-kapuja — mely mellett balról nagy mohos sziklafal emelkedik — délre néz; egy 7—8 m. magas, majdnem egészen szabályos félkörű sziklanyílás 13 méter széles egyenes talajból emelkedik fel, a kapu oldalán a mohos sziklafal tövén a *Vale-Kopiluj-patak* fut be a barlangba s a baloldali falazat tövén foly tovább a maga által hosszú évtizedeken át mosott mederben. Egyszóval a barlang bejárata oly szép és szabályos, melynek Biharmegyében csak 2 áll előtte t. i. a *meziádi és mogurai* s a mellett a patak beömlésével még regényes is.

A hatalmas kapuval egyenlő szélességben 24 méternyire megyen befelé az *előcsarnok*, melynek talaja lefelé hajlik, mennyezete pedig inkább felfelé emelkedik, oldal falai majdnem símák s a patak a baloldali fal tövén csörtet tovább a tört sziklakövek között.

Az előcsarnoknak kissé jobbra kanyarodó folytatása a *nagy terem*, mely ugyanolyan szélességben és magasságban 20 méter hoszan megy befelé s egy me-

redék lejtőben végződik s ez a lejtő vastag fekete humussal van befedve. A *nagy terem* bal oldalán végig nagy kő karos székek állanak sorban, mint oltár mellett a kanonokok padja s a szék-sor tövében zajjal foly tovább a patak; a terem mennyezetéből óriási cseppkövek — mint megannyi csillár — csüngenek le, melyek nagyságukkal hatnak inkább, mint szépségükkel. Ez a cseppkő-díszítmény végig vonul a mennyezeten, egészen a nagy terem végeig.

A nagy terem végén jobbra kanyarodik a patak s egy 7 m. széles, 4—5 m. magas *csarnokba* fut be, mely csakhamar 4—5 méterre keskenyedik, balra tér s erre irányozza a zuhogó patak folyását. Balról egy kis oldal fülkét találunk. A csarnok folyton keskenyedik s tulajdonképen csak egy *sziklahasadéknak* látszik, melyet a daczos patak szélesített ki, mely különben azért oly haragos, mert a talaj folytonosan lefelé megy s mégis nagy sziklakövek borítják medrét s állják el útját, melyeken át kell ugrálni, hogy előre haladhasson. Néhol lábnyinál is magasabb a víz, de azért járható a csarnok egészen be 70 m.-nyire, hol a patak egy 3 m. mély kerek kutba szakad s hogy hová lesz aztán, nem tudhatjuk, mert tovább nem lehet menni. (Valószínű, hogy a patak a hegy alatt utat törve magának, valahol a *Reu-patakba* szakad). A patakat elnyelő *kerek kut* felett nagy kerek *torony-kupola* van, melyből igen szép — az egész barlangban legszebb — *cseppkövek* ereszkednek lefelé a vízre, — a toronynak egy ablaka nyílik a csarnokra. Hágcsó segítségével nem volna felette nagy merészség leereszkedni a patakot elnyelő kutba s kutatni tovább a patak nyomát, — de a nélkül eszélytelenség lenne a vállalkozás. Pedig hát mi sem hoztunk magunkkal hágcsót s így kénytelenek vagyunk visszatérni e hosszú

s nem érdektelen folyosóból, melynek oldalát itt-ott csinos cseppkövek díszítik.

Visszatérve a barlang szájába, kioltjuk fáklyáinkat s letelepedünk a tiszta talajon elszórt szikladarabokra s oly jóízűen megvillás-reggelizünk (villa nélkül), hogy sok *szegény-gazdag* megirigyelné étvágyunkat, kivált midőn »kortyoljuk befelé» azt a pompás üde vizet, melyet a *Vale-Kopiluj-patak*ból meritgetünk lapos utazó poharunkkal. Kipihenve magunkat, azon meggyőződéssel hagyjuk oda a barlangot, hogy a *sergesi-barlang* megérdemli azt a fél napi időt, melybe megnézése kerül . . .

Midőn feljövünk a barlang sajátságos alaku szűk völgyéből, a völgy szélén szemben a barlanggal egy ősidőkből származó hatalmasan nagy királyi bükk-fa sima fehér-szürke oldalán felirást veszünk észre, — közelebb menve látjuk, hogy az írás a fába van vésve s a betűk széleit vastagra kiforrasztá az az egy pár évtized, mely felette elvonult. A felségesen szép bükk-fába metszett felírás következő :

Gróf Montmorency Máté
és
Lónyay András kir. kamarás.
1859.

Egyszerűen két név és egy év-szám s mégis midőn erre jön a Gróf Frimont-családnak bármelyik tagja, önkénytelenül könnyekre fakad e két név és év-szám láttára s a szerető fájdalmas könnyek nem e két név viselője miatt hullanak, hanem a miatt a szomorú történet miatt, mely e két nagynevű és hatalmas embernek itt jártához fűződik.

Akkor történt az a név-felírás, midőn boldogult *Lónyay András* nejének *Frimont Theodora grófnőnek*

nevében birtokba vette a *Gróf Frimont-uradalmakat* s ezek közt a *sergesit* is, mely a Grófnő testvérjéé *Gróf Frimont Béláé* volt, ki után egy szomorú történet nyitotta meg az örökösödést a *Grófnő* számára.

Szép *Olaszországnak* terjedelmes része még *Bécs*et uralta, jó magyar huszárok, deli szép legények, kötéllel fogdosott izmos paraszt fiuk — kiknek nem volt kedvük a »kutya életre«, katona életre, mert kötéllel fogták — ifjan mentek oda s megszürkült a fejük mire visszajöttek, egyik-másik ott volt három évtizeden, mert nem ereszték el és megtanulta a sima olasznyelvet, de elfelejtette szeretni a hazát, melyért fogva tarták idegen országban.

Szép *Lombardiában*, még szebb *Velenczében*, *Parma* és *Modena* ős épületein az ünnepi zászló fekete-sárga volt, »*Meiland*« volt *Milano*, — egy szóval egy nagy rész a szép olasz égből, citrom- s narancs-termő gazdag olasz földből, rizskása-hazából, mi hozzánk tartozott, helyesebben szólva: Bécsnek városához. És *Olaszországnak* hódolt városai katonai kormányzás alatt állottak s egy-egy *generális* volt a kormány élén. Hatalmas ember volt egy ily generális, bizony majdnem király, csak hogy más czim alatt, — tényleg azonban a *király helytartója*.

Ilyen kormányzó volt *Gróf Frimont* János, *antrodoci herczeg*, lovas generális, a minta-katona, emberei atyja, ellenei réme és hű alattvaló.

Az *antrodoci herczeg* családos volt, — ha kifáraszták a kormányzás gondjai, szerető nőjével várta két gyermeke, a kiknek körében elsímult homlokán a látható szigor félelmetes ráncza, — oly boldog volt velök: csak *férj*, csak *apa* volt, gyöngéd *család-apa*, mintha az aranyos katona-ruhával a katona-szigort levetette

volna; egy *fia s lánya* volt, két derék szép gyermek, — egyikben *nevének örökösét* látta, másiktól azt várta, hogy agg napjaiban vigasztalója lesz . . .

Felnőtt a két gyermek, a királyi tölgyek szép erős hajtása, örült is az apjok és szerető anyjuk, midőnlátta őket, hogy szeretik egymást s milyen jó gyermekek. De az irigy halál nem türheté soká ezt a boldogságot s gyászos kaszájával, gyilkos fegyverével a családba vágott, hatalmát mutatta a hatalmas felett s elvitte az *antrodoci herczeget*, bánatba meritve a gyászos családot, bánatos özvegygé tette a boldog nőt s boldog gyermekeket szomorú árvákká . . .

Az uradalmakat *Béla* gróf vette át.

A gyógyító idő alig heggeszté még a vérző sebet a *herczegné* szívéen, midőn a sors-harag újra lesujtott rá, olyan kegyetlenül, hogy megtört alatta, mint vilámesapástól a törtgalyu fenyő. A *családi névnek* remélt fentartója, az öreg herczegné hőn szeretett fia, *Béla* gróf, *Bécsben* egy fegyveres boltba ment vadász fegyverekért, midőn már távozott, egy úr tévedésből töltött revolvert vett kezébe próbálni s hogy elcsattantá a sárkányt, nagyot dördült a fegyver s *Gróf Frimont Béla* az ajtóban *holtan rogyott össze*, nyaka át volt löve . . . És benne kihalt a hatalmas *Gróf Frimont-család* férfi ága . . . Az öreg herczegné megölte a csapás . . . *Theodora grófnő* az uradalmakat gyászban vette által . . .

Ez a történet van a két fába vésve . . .

Visszatérve a *sergesi-barlangtól* *Sergesre*, az erdész-lak szíves családi körében kipihenjük magunkat s felüdülés után bucsut veszünk, szekerre ülünk, hogy meglátogassuk a *pesterei* és *remeczi* barlangokat.

A legegyszerűsebb utat választjuk Pestere felé, vé-

gíg a falun keletre s a falu alatt levő mély völgyből egy cserrel vegyített tölgyes erdőbe megyünk fel, mely 10 éves vágás daczára igen szép, — majd fehérhaju nyírek is vegyülnek a sötét-zöld levelű fák közzé, míg be nem érünk az *iszópallagi* szál-erdőbe.

Az erdő szélén egy kis viaszszin-veres *mókust* veszünk észre, mely szélvész sebesen ürög-forog, kis körben szaladgál, közbe füttyent s makog, mintha megdühödött volna, — pedig nincs más baja, hanem azt érzi, hogy megváltozik az idő. Mikor észrevesz bennünket, egy pillanatra félbehagyja nevetséges ugrásait, szörbojtos hegyes füleit magasra tartja, kosorru kobak fejét felénk fordítja, kinnülő fekete szemeit reánk szegzi s aztán testénél nagyobbbnak látszó hosszú lompos farkát hátára kunkorítván villámgyorsan iramodik keresztül az uton — mogyorót tartva szájában — s képzelhetlen szilajsággal futamodik fel egy nagy fára; midőn látja, hogy szekerünk arra igyekszik, át ugrik a két ölnyire álló másik fára, mintha csak repülne, felfut annak a leg-tetejére, a hol gallyakból rakott, falevéllal és mohával kibélelt csúcsos házának szüknyílásában tűnik el. Olyan furcsa kis bolond állat ez a *mókus*, olyan jókedvű, hogy nevetséges ugrásaival felderitené a halottat. Csak addig szeret az egerek pajtáságában a földön lenni, míg együtt kikapargatják az elvetett famagot, — diót, mogyorót szednek össze s az egerekkel versenyezve rágszál két alsó kapafogával, mely csak a *mókus* halála s kihülése után keményedik meg, addig mozog, — midőn aztán jól lakik, szájába kap egy-egy diót vagy mogyorót, felugrik a fára s annak síma törzsén szélvész módra rohan felfelé, úgy hogy alig látni, miként aggatja bele első lábai négy ujját a fahéjba s miként tartózkodik 5 uju hátulsó lábain, melyek éles kapaszkodó

körmökkel vannak ellátva. Nem szeret a földön lakni, házát is a fa tetején készíti, vagy néha elfoglalja a szarka fészket s aztán átalakítja azt a saját ízlése szerint: befedi csúcsosan, kikárpitozza falevéllal és mohával s csak olyan szűknyílást hagy rajta, hogy maga beférjen. De kamaráját nem tartja a palotában, hanem egy közeli faoduba hordja össze és rakja el a télire való diót, mogyorót. És ez a kis furesa állat (mely évenként kétszer szokott apró *kis mókusokat* ajándékozni az erdőnek, néha 3—7 lompos farku, bojtos hegyes fülű kis állatot) 10 évig ha örül vidám életének a szabadban, a fogságban pedig (habár a tésztaneműeket inyenczmódra megszokja s ott folytonos makogásával, ugrálásával igen mulatságosan viseli magát s a zenében különösen gyönyörködik) hamar vízi betegségbe esik s eldöglik. Aztán azt a jókedvű kis állatot szétdarabolja az a roszkedvű szücs: a hátából bélést, a hasából prémet, bolyhos farkából festő-pamacsot, bojtos füléből díszítést készít, sőt némelyek még a husát is megeszik. Bizony ha így tudná sorsát ez a mi kis mókusunk is s csak egyetlen egy szücs volna köztünk, nem villogtatná úgy utánnunk fekete szemeit, midőn elhaladunk a fa alatt s a kocsis pálinka-gőzkörben megjelenő hangon magyarázgatja az ostorral — szemünket majd kiszurva — mutogatva a fára: »a cole *vevericza*« (itt a mókus).

Elhagyva az izsópallagi szép szál-erdőt, egy bokros nyíresbe jutunk, egy szomoruan szép nyíresbe, melynek elevensége az erdő halálát jelenti, — repülő magvát szerte hordja a szél, elszórja a cser- és tölgy erős törzsei közt s a parányi mag buja fogalmazásával és növéseével kiveszíti az erdőt s szép fehér haja az erdő fehér szemfedele. A nyír-bokor rendesen már akkor lép fel, midőn haldoklik az erős erdő.

Beérve *Izsópallagára* azt látjuk, hogy ez egy cseppet sem különbözik a többi hegyi oláh községektől építkezés tekintetében, mert a házak itt is majdnem kivétel nélkül zsúposak, kéménytelenek, — itt-ott nagysasos kapuk. Átalában az egész falu szegénynek látszik. A falu közepén hosszú jegenye fa oldalára jó magasan a falu nevét mutató tábla van felszegezve.

Izsópallagán a pálinkaház mellett keletre térünk, végig a hosszú széles utcán, hol nem látunk semmi szórakoztatót; még a csepűhaju gyermekek ruházatján sincs nézni való, annyival inkább, mert bizony azokat így nyári időben még Vasárnapon sem mindig szokták felöltöztetni, hétköznapi pedig még inkább nem: — hadd domborodjanak izmaik saját tetszésük szerint s ne akadályozza azokat hitvány ruha, melyet úgy sem hoz magával senki a más világról, mikor megszületik; már pedig a természet jobban tudja, hogy mi kell a gyermeknek, — ha azt hitte volna, hogy szüksége van ruhára, bizony nem olyan kopaszon hagyná belépni a részint »contóra,« részint másként felruházott díszes emberi társaságba. Mig ezen a tul-gazdaságos elméleten gondolkozunk keresztül menve a *Medes-patakon*, elhagyjuk a falut.

Baloldaltól nem messze az uthoz egy ágas-bogas »*kocsányos-tölgy*« erdő nyulik végig az út mellett, — a terebélyes tölgyek gazdagon meg vannak rakva hosszú kocsányon függő makkal, — de majdnem e termésük legbecsesebb, mert fájuknak nincs szép dereka s így nem igen alkalmasak egyébre, mint tüzifának.

A kitünően rossz uton bármily lassan lehet is haladni, nemsokára beérünk az egyszerű románok által egyszerű házakban lakott *Kőaljára*, melyet elhagyva, utunk a mészkővel borított *Kosta-Petrisilor* hegy északi

tövében vonul keletre, mely hegység hosszú gerinczben délre igyekszik a Királyerdő felé, — balról a *Padurea* jos gubicsos *tölgy-erdeje* halad utunk mellett, melyen átlátszanak a Sebes-Körös völgyének északi oldalán végig huzódó szép hegyek ; jobbról mészkemencze csoport marad el mellettünk s szemközt velünk a mészkőtől fehérülő kopár hegyek a pesterei kerekfejű hegy várromszerű sziklájában végződnek. Midőn ezt elérjük, melléte keletre fordulunk s a hosszú hegyláncz északi tövében a meredek oldalakat borító ritka mogyoró és gyertyánfa-bokrokban gyönyörködve haladunk tovább, még elérjük Pesterét.

X. A pesterei és remecz-i barlang.

Esküllőn. A barlang előtt. A pesterei barlang. A csont-terem. A pesterei-patak barlangja. Remecz-felé. A Vale Lupulujban. A havasi zenész. Az orthodox zsidó. A jásza. A remecz-i barlang. A szűk folyosó. A főcsarnok. A most képződő cseppkövek. A lágy kövek. A barlang patakja.

Pesterén a zsuppos házak között felgebbeszkedő kis fatoronyban épen harangoznak, hogy ünnepi imára gyűjtsék a hiveket, midőn a faluba érünk. Minket bizony most az egyszer nem állít meg a harang hívó szava, hanem megyünk egyenesen *Esküllőre* — melyet csak a keskeny patak választ el Pesterétől — hogy felüssük főhadi szállásunkat abban a virágos kert közepén levő barátságos *uri házban*, hol oly elkényeztető szívélyességgel fogadnak bennünket.

Midőn kipihenjük a főispáni látogatást nem váró ut fáradalmait, magunkhoz vesszük hű uti gyámolunkat a cifra, vasszeges hegymászó botot, elő keressük a fáklákat s az önkéntes kísérők nagy csapatjával megindulunk, hogy megvizsgáljuk az *ös-állat* csontjairól régen híres *pesterei-barlangot*. — Nyugotra indulunk végig *Esküllő* és *Pestere* utczáin s átlépve a *Pestere-patakon* balra térünk, egy zug utczába, hol keresztül mászva elébb egy, azután megint másik sövény kerítésen (ilyen szokott lenni a román falusi trotoire!) meredek gyalog uton felfelé megyünk a hegyoldalon, mely fárasztó ut, mit elképzelhet az, a ki tudja, hogy néhol felfőles sziklán kell felkapaszkodni. Végre diófák által befedve 61 m. magasban találjuk a *pesterei* vagy *Igricz-barlang* nyílását.

Nagyon is szükséges, hogy megpihenjünk a barlang előtti kiálló szirten. És meg is pihenünk, ez amphiteatrum szirt-karzatáról gyönyörködünk abban a pompás tájképben, melyet elébünk tár a *Körös völgye*: alattunk Pestere és Esküllő hegyes tetejű házai, — tul ezen szép völgy, melyben a völgyet hosszára végig szelő egyenes vasut közelében a rakonczátlan Sebes-Körös sokrétű medre kanyarog ezüst színű vizével, — a völgy tulsó szélén Élesd kifehérlő házai s tornyai közt komoly méltósággal emelkedik fel a Gróf *Batthyány-kastély*, melynek pompás hátterét az egymásra hajló erdős hegyek — a Réz-hegység déli nyújtványai — képezik, melyek között jószemű ember felfedezheti azt a nagy kerek hegy-katlant, hol az égbenyló kopasz szírt tetejét a hősi múltú Súlyomkő-vár romjai koronázzák, balról a völgy M.-Telegden tul a végtelen rónában vész el, — jobbról pedig a felséges *révi-szoros* kopasz sziklái vetnek határt a gyönyörködő szemnek.

Meggyújtjuk fáklyáinkat, hogy induljunk be a barlangba.

A *barlang* felett félkörben sziklatornyok magasodnak fel, a bejárat felett egyenes sziklafal emelkedik. A nyílás igen alacsony, nem magasabb félölnél, mely üreg félkörben hajlik a 2 m. szélességre. És az a szűk nyílás — hol csak jól meghajolva lehet előre menni -- 10 m. hosszan megy befelé, hol jobbra kanyarodva az első terembe jutunk.

Az első terem egy 3 m. széles kerek torony, mely magas csucsívesen emelkedik. Innen egy másik még magasabb terembe jutunk, melynek nedves alja szikladarabokkal van behintve. Ezen terem hátsó falán egy méter magas, $1\frac{1}{2}$ m. hosszú nyílás van, melyen midőn

átbuvunk, akkor látjuk, hogy egy 6 m széles kis terembe jutottunk, honnan csak egy alig félöl nagyságu nyíláson folytathatjuk tovább utunkat. melyen keresztül bujva, egy 5 m. széles, 4 m. hosszú csarnokba jutunk, honnan ismét $1\frac{1}{2}$ m magas nyíláson juthatunk a következő tágas terembe, melynek hossza 27 lépés, szélessége kilencz lépés s magassága körülbelöl 4 méter, de ebben is alig van néhány cseppkö, — valamivel érdekesebb a végében levő 2 kis fülke, melynek 3 m. magas mennyezete apró szennyes cseppkövekkel van díszítve, az is csak gyéren, talaja omladékos köves.

Innen balra (nyugotra) egy más terembe jutunk, melynek szélessége 3 m., hosszúsága 14 m., hol néhány cseppkövet találunk, -- de ha felkapaszkodunk baloldalán abba az $1\frac{1}{2}$ m. magasán álló nyílásba vagy helyesebben mondva hasadékba, mely 1 m. szélességben 9 m.-re nyulik befelé s itt sziklaomlás által van bezárva: azt tapasztaljuk, hogy ezen nyílásban vannak a barlangnak legféhébb *cseppkövei*.

Az V. számmal jegyzett terem bejáratával szemközt baloldalon egy 14 m. hosszú, meglehetősen széles csarnok van, mely kihegyesedik, mire végére jutunk; visszatérve az V. számtól jobbra térünk a főüregen, mely köfüggöny által van elválasztva; megkeskenyedik a folyosó s egyszerre csak azon veszük észre, hogy erősen haladunk lefelé, sőt $1\frac{1}{2}$ m. mélyre le kell ereszkednünk, hol 10 perczig haladunk a nedves sáros s annyira szűk nyíláson, hogy néhol csak oldalvást lehet menni, — ekkor előveszük a létrát, leereszkedünk a méternél alig szélesebb nyíláson, hol aztán ismét oly szűk folyosón haladunk tovább, mely mind a két oldalunkon rajta hagyja a sáros mészkőbarlang nyomát.

Most egy 2 m. mély nyíláshoz érünk, mely gon-

dolgozóvá tenne bennünket, hogy vajon rálépünk-e a lebecsátott létrára, ha nem tudnók, hogy itt következik az egész barlang legszebb, legnevezetesebb része. A mint óvatosan leereszkedünk az üregen, valóban be kell ismernünk, hogy oly *terembe* jutottunk, mely megérdemelte a fáradságot. Egy majdnem teljesen kerek, nagy s impozáns terem ez, melynek nagyságáról fogalmunk lehet, ha tudjuk, hogy 16 méter átmérőjű körfalból óriási kupola emelkedik fel, melynek csucsa legalább is van 23—28 méter magas, mennyezetéről itt-ott óriási cseppkövek csüngenek, — a terem jobb oldalán pedig egy várromszerű sziklaomladék van. De nemcsak szép, hanem nevezetes is ez a terem, mert tudósok tudomány-szomja által felturkált talajából kifehérlenek az *ős-állat-csontok*, melyeknek a tudós világ úgy megörül . . .

Mégis valami sajátságos érzést okoz az a tudat, hogy feljöttünk a hegyoldal meredekjére, itt egy szűk nyíláson bemásztunk a hegy sziklakebelébe, hová soha nem hatolt be a nap világa, aztán haladunk a sziklarepedésein tovább-tovább s mindig mélyebbre, hol egyetlen kő lezuhanása örökre elzárná előttünk a kivezető utat, — aztán hágsó segítségével leszállunk mélyen a föld alá, ezer meg ezer mázsás szikla alá, melynek egy milliomod része elengedő lenne arra, hogy összelapítson bennünket, — aztán ebben a mély üregben találunk egy ismeretlen hatalmas lények által épített hatalmas termet, melynek talaja ismeretlen korbeli *ős-állatok* csontjából áll. Miként s mikor jutottak ide ez állatok? csakugyan özönviz elől menekültek-e ide? hogyan jutottak e végtelenül nehéz útú terembe, vagy azután szakadoztak-e össze a sziklák, hogy elzárják az utat ettől az *ős-temetőtől*? Olyan kérdések, melyekre hasztalan várunk határozott választ . . .

Oda hagyva a minden nehézségei mellett is igen érdekes *pesterei barlangot*, a kijáratától jobbra tartunk a hegyoldalon, honnan nem sokára a falu déli oldala mellett alig egy negyedóránnyira — egy nagy sziklafalat találunk, melyből 12 m. széles alaphól 8 m. magasra emelkedő ivalaku barlang tátong felénk, honnan bővizű patak fut kifelé; e szabályos ívű *barlang-kapu* folyton lefelé ereszkedő tetővel 90 méterre megyen befelé, ezentúl azonban oly mélyre száll, hogy üregét a belőle szélesen kijövő víz majdnem teljesen betölti. Midőn az üregbe bemegyünk, 50 méterre baloldalon egy nagy melléküreget találunk, melyet néhány barna cseppkő díszít s jobb szegletében egy járhatlan keskeny üreg emelkedik magasra, — a főüreg jobb oldalán is nyílik egy jelentéktelen kisebb üreg. Az üreg lealacsonyodó hátsó fala alól 16 m. szélesen s fél méter mélyen pompás szikla-keretből tör elő a *pesterei patak* kellemes üde vize. Ez a *pesterei patak barlangja* is megérdemli a látogató figyelmét, annyival inkább, mert ez a *szabályos kapu-ívezet* s nem a tulajdonképeni barlang kapuja látszik ki a falu felett a vasúthoz . . .

Visszatérünk *Esküllőre*, hol csak akkor szakitjuk ki magunkat a kitűnő szivélyességű S. . . család ősmagyarosan barátságos köréből, midőn csak egy félóra van már az Erdély felé menő vonat indulásáig s őszinte köszönetet mondva az igen jól eltöltött időért, sietünk az *élesdi vasuti* állomásra, felülünk az épen induló vonatra, mely gyorsan végig repít bennünket a Körös völgyén, a felséges *révi szikla-szoroson*, úgy hogy alig akar megállani még *Jád-völgyén is, a míg kiszállunk.*

A *Jád-völgye állomás* épen a Jád torkolatánál van, a hol az kedvetlenül s majdnem ingerülten szakad bele a Sebes-Körösbe. Itt csatlakozik hozzá a *jád-völgyi vas-*

ut, mely (különös pártfogás mellett) végig rohan velünk a *Jád* festői szép völgyén,¹⁾ Csarnóházán keresztül fel egészen a *Vale-Lupulujig*. Itt nem azért szállunk le, mintha állomás volna, hanem azért, hogy megtekintsük Csarnóházának ezt a pompás völgyét, aztán gyalog folytassuk tovább utunkat a pompás Jád-völgyén.

Oh, a *csarnóházi Vale-Lupuluj* (farkas-völgy) nem tartozik a mindennapi tájak közzé, azért megérdemli azt a fáradságot, hogy miatta egy kis kitérést tegyünk balra, fel a *faleusztató csatorna* mellett, melynek végénél óriási halomban állanak a hasábfák. A tetőről visszatekintünk arra a gyönyörű tájra, mely hátunk mögött maradt. Az északra nyúló hosszú keskeny völgyben a *Jád* kanyarog, sötét zöld vizét sok helyen fehérre törve a sziklapadokon s szikla partokon, melyek mellett ritka füvel, cserjékkel, bokrokkal s erdőkkel borított hegyek emelkednek. Tovább haladunk a *favasutat* megtekinteni, mely a tetőn kanyarogva megkönyíti a hasábfá és fenyőtölkök szállítását s egészen úgy van szerkesztve, mint a vasut, csak hogy a talpfákra rakott sínek vas helyett fából vannak, de azért csak oly könnyen gördül rajtok tovább a fával megrakott kocsi, mint a vasuton, természetes, hogy emberi erővel hajtattva gőz helyett. Aztán ez a *favasut* a *csusztatóhoz*, ez pedig az *usztató-csatornához* szállítja a fát, honnan a reá bocsátott patak vize magával ragadja s leviszi a Jád völgyébe.

A fenyves szélén a völgy felett egy kerek tisztáson megpihenünk. A pompás rétet gazdag puha zöld fű borítja, melyre ezerféle illatos virágok — köztük fehér és haloványkék nagyvirágú ibolyák — himezék a

¹⁾ A Jád-völgye le van írva »*Bihar-ország*« első kötetében 101—113 lapon.

természet kimondhatlan báját; egy-egy kis tiszta átlátó üde forrás körül kövéren emelkedik fel a szálás fű és vad-zsálya, melyek között millió kék nefelejts kandikál felénk; a tisztást nagy levelű juharfák és fenyők veszik körül, de hézagokat hagynak egymás között, hogy gyönyörködhessünk a vidék elragadó szépségében; lenn a homályban a Jád zuhog elhaló morajjal, hogy kíséretül szolgáljon a bérczetőn furulyáló pásztor búsongó nótájához, melybe bele-bele kiált a vadász-kürt túlkölése és a hajtó-eb csaholása; végig nyúló orom oldalán s a völgy mélyében zöld fák közé rejtett barna faházak kéken füstölögnek, melyekhez zöld kaszálókon, fekete szántóföldeken keresztül kanyargós fehér ösvény vezet; távolabb a festői völgyeken túl óriás ormok, melyeknek sziklái csak itt-ott fehérlenek ki a beborító élénk-zöld fű, cserje és sűrűlombu fák között. Felséges tájak! Pompás levegő!

És hogy elragadtatásunk annál nagyobb legyen, kerek tisztásunk közepén egy ötven méter magasságot megközelítő fenyő áll a magasban szétterjesztett ágakkal, melyekről hullámos rojt gyanánt csüngenek le a tűleveles lombok és szálingós zöld mohák. Magában is oly felséges ez az óriási fenyő ily festői környezet közepén, de még nagyszerűbb azzal a kis *havasi zene-királyllyal*, mely énekével elbűvöl bennünket. Egy kis *havasi pinty* ez a *havasi zene-király*, mely vigan ugrándozik a fenyő lombok által képezett gyönyörű palotájában ágról ágra, veres begye néha kilátszik a zöld levelek között s e közben beszél *tizenegy féle madár nyelven*: bűg mint a gerle, fűtyöl mint a rigó, kiált mint a kakuk, pítypalattyol mint a fürj, cseveg mint a fecske s énekel mint a fülemile, aztán végig szalad művészi hangfutamokon — — s ki tudná mi néven ne-

vezni azokat a trillákat, melyeket vidám jó kedvében ez a kis aranyos madár, ez a kis *gyémántos mese* előad! De hogy ez a kis havasi zene-király betanulta mind ezt a *tizenegy fële darabot*, azt bátran állithatjuk, mert kevés szünettel *háromszor* egymás után mondja el nekünk s ugyanazon sorrendben, ezeket a zeneköltő fejét megzavaró darabokat, melyekhez a fenyő illatos zúgása szolgáltatja a lassu morajos orgona-kiséretet. Egy ilyen kis madár paloták termében százakat megérne, ha ez a jó kedve, bűvös tudománya ott is megmaradna. Alig tudunk megválni tőle, bűvös énekétől, ettől a szép helytől, — de csak leszállunk ismét a Jád mellé s a fasztató csatornától tovább folytatjuk utunkat *Remecz* felé, szemközt a *Jád* folyásával.

A Jád-völgye sokszor bezáródni látszik előttünk, de a kanyarulat mindig szebb és szebb festői tájakat tár elénk, melyek folyton vadabbakká s sziklásabbakká válnak.

Az útfélen egy *öreg zsidót* találunk, a ki napkeletre fordulva végzi imáját. Nyakába akasztva a gypotból készült fehér-fekete hosszú kendőt, az ugynevezett *kis talárt* vagy *thálist*, felgyüri balkarján a ruháját felül a könyökén is, előveszi a *T'filint* vagy *philakteriát* (imádságot), melyet csak köznapon szabad használni, elővesz egy hosszú szíjra kötött kis négyszögletű bőr-táskát, mely picziny bőrtárczához hasonló, az ugynevezett »*kapszulát*,« melyben egy darab pergamenre *assyriai* betűkkel bibliai versek vannak írva, — a »*kapszulát*« oda illeszti bal karjára, szemben a szívével s a *kapszula* szíjját *hétyszer* körültekeri a karján végig s aztán lenyújtja középső ujjáig s ezen ismét *háromszor* körül tekeri, miközben így imádkozik: »Dicsértessék te *Jáve*, Istenünk, a kinek szent parancsolata,

hogy tegyünk *karunkra philakteriát*, mert te mondád: »És kösd azt jelként a karodra.« — Aztán elővesz egy másik szíjjas *kapszulát*, melyben négy darab *pergamentre* vannak írva szintén *assyriai* betűkkel bibliai mondatok s ezt a szíjjal felkötöi homlokára az agyvelővel szemben azon részre, mely a gyermeknél lágy szokott lenni, miközben így beszél: »Dicsértessél te *Jáve*, Istennünk, a kinek szent parancsolata, hogy tegyünk *homlokunkra philaktériát*, mert te mondád: És legyen az felkötve szemeid között és ird azokat ajtóidnak és kapuidnak oszlopaira.« Midőn magát ezzel az orthodox jelekkel feldíszíti, akkor mellét verve hosszan imádkozik.

Mi nem akarjuk zavarni buzgó imájában a valóságos *orthodox zsidót*, ki valóban fárasztó s kinos utjában sem feledkezik el *arról*, kiről a kényelem lágy ölében olyan sokan elfeledkeznek.

Midjárt ezután egy kis patakon át elérjük *Remeczet*, tulajdonképen Remecz főtelepét, mert ezen községnek házai is végig vannak szórva a Jád völgyében és a mellette fekvő hegyek oldalán. De sem az erdész lak, sem a termérdek mennyiségű fenyő-deszkával körülvett gőzfürész, sem az a falu szélére balról kicsapott két fatorony nem tartóztatnak most fel utunkban, hanem csak megyünk gyorsított léptekkel tovább, végig Remeczen, alig szentelve némi kis időt annak a pompás tájképnek szemlélésében, melyet a jobboldali kopár sziklák, a baloldali erdős ormok s a szemközt levő pompás *izvori* négyes csucs képeznek.

Elhagyva a Jád által hajtott sűrűn kelepelő két vízi-malmot, elébünk kerül a sziklafalak mint bástyák által tartott pompás *Szállhis* sziklatorony, melynek alján egy nagy üregen mint kapun keresztül lehet menni,

— a sziklafalak tetejéről pedig fenyők tekintgetnek le utunkra. Aztán még felségesebb az a jobb oldalon a zuhogó Jád tulsó partjából kiemelkedő szikla-torony csoport, melyek vetekedve nyulnak fel egymás mellett, közre fogva az erdőkből és bástyákból kiemelkedő *Lunka-Pizli* zöld gyeppel borított oválalaku csúcsát.

Egy meredeken felhegyesedő magános sziklatorony mellett merész kanyarodást tesz utunk, a hol bal oldalon van az *Izvor-szek*, egy száraz patak meder, mely csak nagy esőzések alkalmával vezet le vizet a hegytetőről, máskor egészen száraz. Ezen mederben félóránnyira felmenve, erős patakat találnák egy erdővel borított hegy-hajlásban, egy hatalmas bővizű patakot, mely 1500 méter hosszú vízi csatorna után még gyorsan zakatoló malmot hajt s aztán befut egy szikla alá s csak egy jó órai ut után, az Izvor-völgy nyugoti végén tör elő a hegy alól, hogy bele rohanjon a Jádba. Érdekes *eltűnő patak* ez, melynek föld alatti pályája bizonyítja, hogy ezekben a mészhegyekben mily számtalan barlang lehet . . .

Az *Izvor-völgyben* van az ipar-vasut kiindulási pontja, hol természetesen munkás-ház és korcsma is van. E korcsmával szemközt, a Jád tulsó (baloldali) partjából kiemelkedő sziklában van a *remeczi barlang*.

A zuhogó Jád partján leheveredünk a puha fűre, hogy kipihenjük egy kissé a vonat rázkódásának fáradalmait. A patakban egy furcsa kis építkezés vonja magára figyelmünket. A patak medrének sekélyesebb részén nagy **V** alak van rakva sűrűn egymás mellett álló kövekből, úgy hogy a talpatlan háromszögnek széles nyílása a víz folyása felől a patak két partjáig ér s hosszú hegyes szeglete a patak közepén van; a hegyes szeglet végében vesszőből fonott

kas van, oly sűrű, hogy csak a vizet bocsátja át. Egyszerű kis mesterség, de azért elkészítését még sem lehet haszontalan fáradságnak nevezni, mert sok izletes halat és pisztrángot szolgáltat a mesternek; ugyanis a hal, vagy a sebes árral együttjövő pisztráng a három szögbe sodortatván a víz által, beúszik a kasba, melyből nem tud visszafordulni s míg keresztül törni igyekszik azt, addig martalékul egyik a vad-indián módjára öltözött halásznak, ki ott leselkedik utánna. Ez a hegyi *halfogó*, vagy (a mint román testvéreink nevezik) *jásza* . . .

Kipihenve magunkat, a keskeny és hajlongó pal-lón (mely egy közepén végig hasított s a patakon átfektetett hosszú bükkfából áll) keresztül megyünk a haragos zúgással rohanó Jádon, melynek a balpartján emelkedő sziklafal oldalán, alig 1 méter magasban, kis üreg látszik. Ez a *remeczi barlang*.

A *remeczi-barlang* a legkevésbé ismertek közzé tartozik megyénkben, minek egyik okául bátran lehet azt venni, hogy a *barlang még igen fiatal s tulajdonképen csak most alakul*, — legalább Biharmegye egyetlen barlangján sem vehető észre a *most képződés, a cseppkövek most alakulása*, ugy mint ebben a *sziklahasadékban*.

A szikla oldalban délkeletre nyílik egy 4 méter magas üreg, mely 6 méter széles talpból háromszög alakban emelkedik fel. Ez a *barlang nyílása*, mely 7 méter hosszan menve befelé, képezi az *előcsarnokot*.

Az előcsarnokban meg kell gyújtani fáklyáinkat, mert itt már elvész a világosság, midőn balra betérünk abba az alig járható nyílásba, melynek szélessége 6 méter ugyan, de magassága ritka helyen éri el a másfél métert, úgy hogy itt csakugyan a szó szoros értelmében bebuvunk s daczára annak, hogy csak 20 lépés-

nyire tart befelé az ilyen ut, bizony egészen elfáradunk, pedig a talaj száraz és csak ritka helyen van kővekkel beomolva.

A alacsony nyíláson át egy *kerek terembe* jutunk, melynek szélessége 6 lépés, de magassága 3 méter forma, hogy benne legalább tisztességesen fel lehet egyenesedni.

A kerek teremből nyugotra egy igen szűk, de magas nyíláson, valóságos *sziklahasadékon*, egy északra hajló *szűk folyosóba* jutunk, melynek hosszúsága 20 lépés. Itt kezdődik a barlang szépsége s érdekessége, mert ezt már részint kiképződött, részint *most képződő cseppkövek* díszítik, helyesebben mondva ezekből van alakulva, melyek közzül igen sok van méter-nagyságu szürke cseppkő. E folyosót egy *torony* zárja be, mely felett emeleti barlang nyílása látszik, hová azonban csak létra segítségével lehetne feljutni. Ez a torony egyzersmind megnyitja a barlang fő folyosóját.

A *remeczi barlang* fő folyosója egy belső *sziklahasadék*, mely északra hajló hosszú folyosó 300 lépésnyire megy befelé a sziklában, oly keskenyen, hogy méternél alig szélesebb, magassága azonban 5—7 méter között váltakozik s csúcsban megy fel, — itt-ott egy felmagasodó *torony-kupola*, mely szebbnél szebb fehér, szürke és barna cseppkövekkel s cseppkő-alakzatokkal van díszítve, melyeknek hegyes *csapjai* most is lassu működésben vannak, mit elárulnak a csapok végén levő gyöngyszemek lomha csepegései. Midőn 250 lépésnyire haladunk befelé ebben a folyosóban, egy gyors zuhogással, hangos csörtetéssel folyó patak jön velünk szemközt, mely egy keskeny sziklahasadékon lábunk előtt a talajban eltűnik, hogy aztán a sötét földalatti hosszú ut után a Jád-partján törjön elő. Tovább már

csak a patak medrében haladhatunk, néhol félméter mély vízben, — de azért rosszul tenné, a ki el nem szánná magát erre a vizgázolásra, mert Biharmegye nagyszámu összes barlangjaiban sem lát ilyen nagyszerrű *cseppkő-képződést*, mint itt, a barlang második felében. A tetőzetről millió *csapok fehér, szürke és barna* változatokban *ludtoll vastagságu, átlátszó hártya-vékony* sípjai csüngenek alá, melyből majdnem *zápor módra* hangos csattogással *csepeg* alá a víz, — ezek a *sípok* aztán oly *gyengék*, hogy a *legóvatosabb érintésre is összeomolnak*, úgy hogy alig lehet közzülök csak egyet is épen kivinni a barlangból; — vannak vastagabb csapok, melyeknek még *csak külsője keményedett meg*, s többnyire ez is csak annyira, hogy *kézzel szét vájható*, *belsejök* pedig *hőfehérségű puha fehér agyaggal van telve*, *mely alig keményebb a lágy tésztándl*, a szabad levegőre kihozva azonban néhány hét alatt megszárad. *Itt tehát csakugyan vannak lágy kövek*. Ezek a gyorsan alakuló cseppkövek aztán ezer-féle változatban díszítik a barlang oldalait és sok helyen hegyes tetejét.

Egy egy hasadék a magasba vezet, de ott leomlott szikla-kő állja utunkat.

Végére érve a folyosónak, lealacsonyodva bezáródik az előttünk s sziklafal tövén a keskeny szegletet egészen betölti a patak eredete. Csodálatos, ez a víz itt csendes, mozdulatlan, — sem befolyása, sem felbuzogása nem vehető észre, hiában kutatjuk, — a kut forma, nem egészen fél méter víz mozdulatlan áll, csak azon az oldalon van egy alig látható hullámnzása, a honnan a gyors és lármás patak ki indul. A barlangnak nincs semmi lakója, sem növény, sem állat, — csak ritkaságként találunk egy-egy száraz falevelet, mely hogy miként kerülhetett ide, felfogni nem tudjuk . . .

A barlang végétől visszatérünk, mutatványokat hozva a *csepegő cseppkő barlangból* s azon meggyőződéssel hagyjuk oda a *remeczi barlangot*, hogy ennek a csak most és gyorsan képződő cseppkövei, *lággy kövei*, valóban megérdemlik a tudósok és az utazók figyelmét...

TARTALOM.

Előszó	Lap. 3
------------------	-----------

ELSŐ RÉSZ.

NAGY-VÁRADON.

I. A Páris-patak és hegyek között.

Nagy-Várad. A vasuti pálya-udvar. Káptalan-sor. Rómer Flóris Ferencz. Főhercegi emléktábla Főhercegi ajándékok. László főherceg keze kereszt-vonása. Rómer írószobája. A rabláncz és börtön. Papnövelde. A gazdasági egyesület. A nagy temető. A Székes egyház. A püspök palotája. Erzsébet leány-árvaház. Kereskedelmi kóroda. Biharmegyei köz-kórháza 7

II. Várad-Olaszi északi része.

Irgalmas szerzet. Barátok temploma. Katona-kórház. Honvéd laktanya. Szépitési egyesület. Szent-József intézet. A Báránka. II. József császár a Báránkában. M. kir. Bába-képezde. A törvényszék palotája. Önségély-egyesület. A Széchényi-tér és szobra. A váradi fogház. Rabsegélyző egyesület. A megye háza. Tisza Kálmán szülő háza. Az orosz templom. A város háza. A seminarium 24

III. Olaszi déli része.

A körösparti templom. Jakab Mihály utcza. Főpostahivatal. Fiók-távirada. A premontrei rend zárdája. Főgymnasium és jogakademia. A Páris-patak. Koldus-ápoló intézet. Szigligeti Ede szülő-háza. Vasfürdő. Apostolok háza. Nogáll püspök zárdája. Az Orsolya-szűzek kolostora. Nagy Sándor József emlék-táblája. Biharmegyei nemzeti Casinó. Szinkör. Tanszermuzeum. Népkövelési egyesület 58

IV. Ujváros és a Szent-László tér.

Szent-László temploma. Főreáliskola. Dúdek-intézet. Csesztivő-intézet. Lutheránus egyház. Körös-utca. Sándorfisirja. Az ujvárosi ev. ref. templom. Központi iskola. Gör. kath. székesegyház. Szent-Miklós nővelde. Gör. keleti templom. A hold. Kapuczinusok zárdája. Fessler történetíró. Czion-templom. Szent-László szobra 77

V. A Rhédey-kert és kápolnája.

Rulikovszki siremléke. A Rhédey-kert sétánya A Lővölde. A Rhédey-kert. A Rhédey-kápolna. A kápolna belsejében. Rhédey végrendelete. A márvány koporsók 107

VI. A váradi vár.

A nagy piac. Az olvashatlan kőtáblák. A várkapu felirata. Ásatások a vár udvarában. A királyok temetkezési helye. A tűzpróbák. A várostromok és várbeli történetek A szabadságharc alatt és után. Charles Lorincz Brace. Az amerikai elfogatása. Nagy István és Gróf Teleky Blanka a börtönben. Mac Curdy ur. Brace levele Amerikából . . . 120

MÁSODIK RÉSZ.

NYUGATON ÉS DÉLKELETEN.

I. A Nagy-Sárréten.

A rónaságon. A délibáb. Bessenyei György. Saáp. Báránd. A szunyogháló. Udvari. A csorda-delelés. Szerep. A szerepi istálló. A major. A szerepi kastély és kertje. A régi romok. A turfa-égés. A pákász. A »vész«. A nádasok között. 143

II. Geszten és vidékén.

A vasutnál. A geszti kocsisok egyenruhája. A radványi pusztá. A leégett csárda. Geszt látképe. A tiszt lakban. A terras. A park. Az öreg »Pepita«. A kegyelmes ur dolgozó-szobája. A kastély belseje. A gyermek-szoba. Harsány. A szégyenkő. A Tamási-pusztán. Várad felé. Uj-Palota. A szerb kertészek 166

III. Petrósz és a fericsei-barlang.

A petrósz ut. Petrósz. Az elpusztult vasgyár. A fericsei ut. Fericse. A fericsei-barlang. Az alabástrom-terem. A megkövült víz-omlás. Utolsó terem 182

IV. A petrószi és gurányi havazokon.

A havasi Bedäcker. A Petrósz-patak partján. A poenyi patak mellett. A hegyi pásztor. A forrás mellett. A Plajon. A Piatra fetyi története. A Piatra Buntyin. Az első fenyő. A Boja mező. A Cornu Muntyilor oldalán. A felhők felett. A Cornu Muntyilor csúcsán. A zápor. A Szamos eredete A Szamos és Körös regéje. 192

V. A beszélő-szikla és az ős-fenyvesi tó.

A havasi fensíkon. A beszélő-szikla vagy Piatra Greitore. A viszhang. A beszélő-szikla regéje. A Greitor-patak partján. Az ős-fenyvesek rejtekében. Az ős-fenyvesi tó vagy Teu fana di fundu. Piros jáspis és fekete szalamander. Az ábrándszerűen szép hely. 212

VI. Az Onczásza-barlang és vidéke.

Az elaggott fenyves. Az Onczásza gyepmező. A völgy felett. Piatra-Talhariuluj. Az ördög lakadalma. A koliba. A havasi pásztorok. Az Onczásza-barlang előtt. Az Onczásza-barlang. Az előcsarnok. A főüreg. A benső termék. A csontterem. Egy éj a fenyvesekben a barlang előtt. 220

VII. A fenyvesekben, a Bulsa és Galbina völgyén.

Napfeljövétel a fenyvesben. Elindulás Oncsászáról. Az Aluna-patak. Az Aluna-mező és barlangja. A Runku ars. A Hév-Szamoson át. A mőczok. A Tomnatyek tetőről. A Stina di piatra. A Retyiráton. A Balalis-mező. A Gura Mocsuluj. A Bulsa vizesése. A sziklavár. A Bulsa-patak völgye. A jég-barlang. A Galbina-patak 234

VIII. A mogurai és kis-kohi barlang.

A Toptyel-patak mellett. A nyir-cserjésből. A kis-kohi korcsmánál. Mogura község. A mogurai fiu és öltözete. Hegyen völgyön. A mogurai barlang. A hármast terem. A nagy kerek terem. Az óriás-csarnok. A tündérek szökö-kutja. A trón. A disz-terem. A tó. A világos golyó. A sárkány-barlang. A hétfejű sárkány halála. A Tyifo-patak völgye. Utatlan utakon. A kis-kohi barlang. 250

IX. A sergesi barlang és vidéke.

Az oláh »forspont«. Telkesd. A sergesi völgy. A vad-disznók ellen. Az Irtásu Buki. A Reu-patak völgyén. Az ős-

bükkök. A sergesi-barlang. A felírtos bükk A régi huszá-
rok. Az antrodocoi herczeg Az utolsó Frimont gróf. Pestere
felé A mokus. Izsópallaga. A mészh-hegyek alatt 271

X. A pesterei és remecz-i barlang

Esküllőn. A barlang előtt A pesterei barlang. A csont
terem. A pesterei-patak barlangja. Remecz felé. A Vale Lu-
pului. A havasi zene-király. Az orthodox zsidó. A jásza. A
remecz-i barlang. A szűk folyosó. A főcsarnok. A most kép-
ződő cseppkövek. A lágy kövek. A barlang patakja . . . 287

